

ЭРГАШ ЖУМАНБУЛБУЛ ЎҒЛИ

ДАЛЛИ

Босмага тайёрловчи
УМАРЖОН ИСМОИЛОВ

СЎЗБОШИ ЎРНИДА

Халқимизнинг фольклор хазинаси ажойиб материаллар блан тўла, улар блан танишиш, халқимиз тарихи блан танишиш демакдир. Алексей Максимович Горький: „Халқ ижодини билмасдан туриб, меҳнаткаш халқнинг ҳақиқий тарихини билиш мумкин эмас, жуда узоқ, қадим замонлардан берли фольклор тарихга йўлдош бўлиб келади“, деган эди.

Ҳақиқатан, ҳарбир халқнинг ўтмиш ҳаёти, бошидан кечирган азоб-уқубатлари ва ички-ташқи дун'ёси, синфий қарамақаршиликлари оғзаки адабиётда жуда ажойиб тасвир этилади.

Халқ ижоди, ўзининг пок қалбли қаҳрамонлари воситаси блан бутун даҳшатли кулфатларни, ҳаётдаги катта тўқинишларни, ҳаёт оғирликларини, даҳшатли курашларни, гўзал туйғу, ширин ҳисларни, донишмандлик, моҳирлик, қаҳрамонлик, содиқлик ва шунингдек инсоний хусусиятларни талқин этади.

Дун'ё адабиётида яратилган кўпчилик асарлар ва улардаги қаҳрамонларнинг образи халқ ижоди та'сири блан дун'ёга келганлар. Халқимиздаги душманга шафқатсизлик, ватанпарварлик, вафодорлик қиёфатлари ҳам яна шу халқ ижоди та'сиридан қутулолмайди. Шунинг учун ҳам Владимир Ильич халқнинг умид-армонларини ва халқ руҳини ўрганиш учун, халқ ижодини ўрганишга чақирар эди.

Қўлимиздаги „Далли“ достони талантли халқ шоири Эргаш Жуманбулбулдан мирос бўлиб қолган асарлардан биридир. „Далли“ достони „Гўрўғли султон“ достонлари сериясидан бири бўлиб, воқиа бошдан-оёқ Гўрўғлининг Ҳасанхон исмли асранди ўғлининг саргўзаштини ўз ичига олган.

Малумки, „Гўрўғли султон“ достонлари цикли ўзбек халқ фольклори ичида энг бой ва энг чуқур мундарижага эга бўлган, ўз даврини атрофлича қамраб олган, ажойиб қаҳрамонларни, ўчмас мустақкам образларни тасвирлаб берган достонлардан иборатдир. „Гўрўғли султон“ достонлари цикли умуман Шарқда севилиб айтиладиган достонлардан

ҳисобланади. Озарбайжон, Туркменистон, Қорақалпоғистон ва шунингдек яна бирқанча халқларнинг дostonчилари „Гўрўғли султон“ дostonларини билмасдан туриб халқ шоири қаторига киролмайдилар.

„Гўрўғли султон“ цикли дostonларининг кўпчилиги фантастика материалларига бой, шунинг учун ҳам ақл ҳайрон қоладиган ажойиб ва ғаройиб мифологиялар ҳисобига кириб кетган. Шунингдек, булар ичида „Далли“ дostonига ўхшаган реалъ ҳақиқатдан олинган, бутун қурилиши блан ҳақиқатга узвий суратда боғланиб кетган асарлар ҳам йўқ эмас.

Халқ ижодида бўлган аксари дostonлардаги романтизм хусусиятлари шубҳасиз „Далли“ дostonида ҳам кучлидир, шунинг блан бирга бундаги романтизм ҳақиқат блан боғли бўлиб, одамлар идроки бовар қиладиган романтизмдир.

„Далли“ дostonининг сюжети ўзининг қурилиши жиҳатидан пишиқ, тадрижий такомиллашадиган, ўткир тўқинишлар, катта воқиалар блан тўлдирилиб, қаҳрамонларнинг характерлари принципиаль юқориликка кўтарилган, ижобий ва салбий типлари яққол, бутун воқиалар, образлар типик шаройитдаги типик характерлардан иборатдир.

„Далли“ дostonининг энг катта тарбиявий аҳамияти шундаки, у Ҳасанхон, Авазхон, Даллихонга ўхшаган ёш қаҳрамонлар орқали ботирлик, ватанпарварликнинг ажойиб намуналарини кўрсатади.

Масалан, Гўрўғли султон қирқ йигитига қараб қадаҳ кўтариб, Арзрум вилоятининг подшоҳи Қубодшоҳнинг Даллихон деган яккаю-ягона ва бутун дун'ёга донги кетган қизини ким олиб келаолади? — деган савол ташлайди. Қирқ йигит, қирқ паҳлавон бу мушкул вазифадан бош тортади. Ўтирганларнинг биттаси ҳам Гўрўғлининг талабига жавоб беролмайди. Гўрўғли султон учинчи мартаба сўраганда, 14 ёшдаги Ҳасанхон: „Мен бораман“ — деб ўрнидан туради. Шу блан биринчи мартаба ўзининг қаҳрамонлик ҳаёти йўлига қадам ташлайди. Ўз зиммасига олган бу вазифанинг қанчалик оғир ва мушкул эканлигини тушунган зийрак ва ботир Ҳасанхон ўзига ҳамроҳ қилиб Гўрўғлининг машҳур Фиротини сўрайди.

„Далли“ дostonида отнинг ҳам инсон учун қанчалик вафодор эканлигини жуда ажойиб кўринишлар блан кўрсатиб беради. Шунинг блан бирга юрагида „ўти“ бўлмаган йигитдан кўра, отни йўқори қўйиб, фақат Фирот блан шундай хатарли сафарга чиқиш мумкинлигини тасвирлайди. Гўрўғли султон ўзининг учар қаноти бўлган Фиротини бундай ботир йигитга ин'ом қилмай туролмайди:

Ёмғур ёғса халқоб ерлар лойлансин,
Шу ишда ғанимнинг қўли бойлансин,

Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
Жасатингдан юз Фиркўк от айлансин — дейди.

Ҳасанхон Фиротни миниб, яшиндай ялтираб, бутун халқни ҳайрон қолдириб, Чамбил бел қизларини йиғлатганича, шабохун уриб, неча ойлик йўлга — Арзрум мамлакатига жўнаб кетади. Ҳасанхон ўзининг ёшлигига қарамай, қирқ йигит ичидан „мен бораман“ деб чиққанда, барча халойиқ ва меҳрибон „қиблагоҳи“ Гўрўғли султон ялиниб, „қўй болам“ деб қайтармоқчи бўлади. Аммо Ҳасанхон ўз сўзида туриб олиб, отасининг топширигини бажариш учун жўнаб кетади.

Ҳасанхон иссиқ чўлларда, қўрқинчли дашти-биёбонларда, сувсиз, овқатсиз, оғир кулфатларга сабр ва қаноат қилиб йўл босади. Бу оғир машаққатларга фақат Ҳасанхон ва унинг вафодор ҳамроҳи Фиркўк от чидам беради.

От чопади эгилиб, ўз ёлига тегилиб,
Италгудай имтиниб, қарчиғайдай қимтиниб,
Сувсиз йўлда Фиркўк от бораётир ютуниб.
Ҳасан полвон гўркираб, Фиркўк оти диркираб,
Қолқонини тўнтариб, совутини бўктариб,
Гаҳ созини созлайди, гаҳ бўтадай бўзлайди,
Энди кўринг мард Ҳасан Даллихонни излайди.

Ҳасанхон тоғлар ошиб, чўллар босиб, Арзрум вилоятининг шаҳар қал'асига етиб келади. Қал'а дарвозасида кўпни кўрган, минг бир гўлоҳга кирган, дун'ёдаги бутун ёмонликларни бошидан кечирган бир кўса дарвозабонлик қилар эди. Ажойиб отга минган, ёши ҳали 14—15 дан ошмаган бу соҳиб жамол йигитчани кўрган дарвозабон унинг ҳусни-жамолига ошуфта бўлиб, шошилганича йиқилиб, дарвозани очади.

Ўзини от жаллоб қилиб бозорга кирган Ҳасанхон шу куни шу ерда хон Далли блан учрашади. Достоннинг энг қизиқ кульминация нуқтаси ҳам шу ерда.

Ҳасанхон бозорга тушганда, унинг ҳусни-басти ва отининг совлати ҳаммани ўзига жалб қилади, бозорга тўпланган халойиқ бу йигитнинг шавкатига ҳайрон қолиб, ҳаттоки ўзининг кўшкида ўтирган Даллихон ҳам канизаклари блан бу ажойиб йигитнинг бу элдан эмаслигини пайқайдилар. Тездан унинг ҳузурига тушиб, Даллихон кўшкенинг тагига олиб келадилар. Даллихон Ҳасанхонни кўриши блан унга сўз ташлаб, уни синай бошлайди. Аммо сирни бой бермаслик учун Ҳасанхон блан қўпол муомалада бўлади:

Билмайман нима дер мамлакатингни,
Мен билмайман маконингни, юртингни,
Бизнинг юртга келган меҳмон ўхшайсан,
Асби жаллоб, сотасанми отингни?

Ҳасанхон отини ўйнатиб туриб, вақтнинг ғанимат эканлигини сезади. „Бу гўзал бахтни“ донишмандлик билан қўлга тушириш учун йўл қурабошлайди:

Сиз буюрсангиз, амриз тутайин,
Айтканингиз, бувим, маҳкам этайин,
Ҳеч кишининг сотмас моли бўлмайди,
Ўзингиз олсангиз, бувим, сотайин.

ДАЛЛИ:

Аё ўзбак, сўзни буйтиб сўзлама,
Ўзинг пастда, баланд ерни кўзлама,
Сенинг отинг бу отлардан эмасма?
Ўзинг осанг дейсан, кўнглинг биздама?

ҲАСАН:

Арзрумдай, нозим, мамлакатинг бор,
Қўлингда, хон Далли, ҳукуматинг бор,
Пути қилли, жоби дейсан тулпорни,
Бу жобидай, Далли, нечча отинг бор?

Ҳасанхошнинг сўзлари Даллихонни сескантирди. Бир-бирларини сўз билан синашиб кўргандан сўнгра, Ҳасанхон Даллихонга қараб: „Мен юртингга келган мусофир меҳмонман, агар отимга сендай жонон харидор бўлса, майли, розиман. Нима берсанг ўз қўлинг билан бер, барака топ қил, сенга бир от бўлса бердим“ — дейди.

Даллихон тезда сирдан воқиф бўлади: Йўқ, мен ўз қўлим билан пул бермайман, барака топ қилмайман“, деб туриб олади.

Атрофдаги тамошобинлар Ҳасанхондан отининг хосиятини сўрайдилар. Ҳасанхон буларга қараб: „Менинг отим бир ғишт устида 62 хил ўйин қилади“, дейди. Халқнинг талабига биноан, майдонда Ғиркўкни ўйнатмоқчи бўлади. Буни хон Далли ва канизаклар жуда катта иштиёқ билан кузатиб турадилар. Халқ тўпланади. Ясовул маҳрамлар халқни жой-жойларига жойлаштиради. Шунда Ҳасанхон шердай бўлиб, шавкатига шавкат қўшилиб, Ғиркўкни ўйнатиб кетади.

Фиркўк ўзини ҳар алпозга солиб, қушдай учиб, тўсатдан ётиб „чикка-пукка“ бўлиб, осмонга беш-олти газ ирғиб, оёғларини кўтариб, ўрдакдай ункиб, ғоздай чўпилиб, кийикдай шўнғиб ўйнайберади. Фиркўкнинг ажойиб ўйинларига ҳуши кетган Даллихон, канизаклари блан бирга беихтиёр кўшкдан тушадилар, Ҳасанхонга яқин келадилар.

Ҳасанхон Даллихон аҳволини тушуниб, бир коса сув сўрайди, маст хон Далли жомга сув қуйиб, қўш қўллаб Ҳасанхонга тутади. Ҳасанхон лабини тишлаб, хон Даллининг оқ билагидан ушлаб, кўтариб отнинг сағрисиغا босади. Фиркўк ҳам мурод ҳосил бўлганини сезиб, ўзини отади. Ҳасанхон қўлига қилични ушлаб, отга қамчи босади, кўз очиб юмгунча Ҳасанхон кўздан ғойиб бўлади. Ҳасанхон шу кетганича кетиб, қал'адан ҳам ошиб, Арзрум тупроғидан ўтиб кетади, йўлни тўсиб ётган бир тоққа тушиб, орқасидан келадиган Қубодшоҳ лашкарини кутади.

Ҳасанхоннинг бундан кейинги қаҳрамонлиги, душманни ўз ватанига қадам қўйдирмаслик учун курашга айланади. Ҳақиқатан, Қубодшоҳ Ҳасанхоннинг орқасидан мўри-малахдай ўз лашкарини юборади. Ҳасанхон Даллихонни тоққа қуйиб, шери ғаррондай ҳашаматли Ғирогни миниб, ёлғиз ўзи уруш майдонига чиқади, қўшин блан ёлғизма-ёлғиз уришиб бўлгандан кейин, ўзини қўшинга уриб, бу тарафдан кириб, у тарафдан чиқиб, душманга қирғин солади.

Мана шу зайлда ҳар сафар уришиб бўлгандан сўнг, яна тоққа Даллихон ҳузурига чиқиб кетаберади.

Бу ҳолни кўрган Даллихон бу ажойиб йигитнинг кучи-қувватига, ғайрат, шижоатига қойил қолиб, Ҳасанхонни жуда ҳам севиб қолади. Ҳасанхон учун жонини ҳам беришга тайёр бўлади. Аммо Ҳасанхон бўлса Даллихонга покдиллик блан муомалада бўлиб, отасининг топшириғини содиқлик блан бажаришга қарор қилади. Ҳасанхондаги бу хусусият, ундаги содиқлик, софдиллик ниҳоятда гўзал бир хатти ҳаракат блан тасвирланган. Ҳасанхон бу хислати блан соф қалбли бир сиймо бўлиш блан бирга, „қиблагоҳи“ бўлмиш Гўрўғлини ҳурматлайди ва унинг топшириқларини содиқлик блан бажаришга уринади.

Яна бирнеча урушлардан кейин Ҳасанхон ўқ еб қаттиқ ярадор бўлади. Фиркўкнинг ёрдами блан Даллихоннинг олдига бориб йиқилади. Даллихон бўлса, Ҳасанхоннинг ётиб қолганини душманга билдирмаслик учун дарҳол Ҳасанхоннинг кийимларини кийиб, ўзи душманга қарши чиқади.

Даллихон ўзининг ёшлигига қарамай, шундай оғир бир шаройитда кураш майдонида уруш қилади. „Даллихон“ дostonидаги шу пайтлар жуда ажойиб, юксак ва энг кучли драматик моментлардандир. Қаҳрамон Ҳасанхон ҳушига келганда, бошида на Даллихонни, на Фиркўкни кўради.

Осмонда учиб юрган турналарга қараб, ўз юртига, Гўрўғли султон қиблагоҳига, қирқ йигит арслонларига салом айтишни илтимос қилиб, шу сўзларни куйлайди:

Отамни кўрсангиз мени ўлди, денг,
Танасини қарға-қузғун олди, денг,
Доғистоннинг катта тоғи белида,
Бир шербачча ғариб мазор бўлди, денг.
Ғарибликда хор қилдилар жонимни,
Эшитинглар, турналар, йиғлагонимни,
Аҳволимни бир-бир айтиб ўтинглар,
Кўрсанглар Авазхон отли инимни.
Қулоқ солинг алвон-алвон элларга,
Булбул ошно бўлур боғда гулларга,
Бизнинг юртга борар бўлсанг, жонивор,
Саломимни айтинг ҳамма элларга.

※

Энди дostonдаги бошқа образларни кўздан кечирайлик. Гўрўғли султон блан Авазхон „Далли“ дostonидаги катта характерларга эга бўлган образлардандир. Бу қаҳрамонлар дostonда оз кўринсалар ҳам, уларнинг амалда кўрсатган ишлари том ма'носи блан ишланиб тамом бўлган бадий образлардан эканлигини мукамал ва мужассам бир қиёфада кўз олдимизда кўрамиз.

„Гўрўғли“ ҳаётнинг бутун тажрибаларини эгаллаган, иродали, кучли, ҳарбир муаммони ҳал қилишга ва ҳар мақсадга эришаолишга кўзи етган, ҳаётнинг бутун қарама-қаршиликларини беш бармоғидай тушунган, олижаноб камтар бир йўлбошчи бўлиб кўринади.

Гўрўғли халқ қаҳрамони бўлгани учун, халқ ўзидаги бутун инсоний хусусиятлар, олижаноблик, зафар, шараф, донолик, содиқлик ва шунинг каби ажойиб хислатларни Гўрўғлига бералган. Гўрўғлининг бутун қилмишлари бево-сита халқ манфаатига боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам халқ уни севади, Гўрўғлидай қаҳрамон орқали ўзини кўради.

Гўрўғли бошдан-оёқ ватанни чет эллардан босиб келган душманлардан сақлайди. Ҳисобига етиб бўлмайдиган Эрон лашкарларини унинг ўз тупроғида йўқотиб, шараф ва зафар блан ўз юртига қайтади.

„Далли“ дostonида Гўрўғли блан Ҳасанхонни қидириб келган Авазхон, ўзининг ёшлиги, ғурурлиги, шижоати блан Ҳасанхонни эсга туширади.

Шуни ҳам айтиш керакки, Ҳасанхон блан Авазхон ас-

лида Гўрўғлининг ўз ўғли бўлмай, фарзандсизлик доғида Гўрўғли тарафидан ўғил қилиб олинган бўладилар. Шахсан Авазхон Булдуриқ исмли бир қассобнинг боласи бўлса ҳам, асосан Гўрўғли томонидан тарбия қилинади. Бу ерда шуниси қизиқки, бу икки ёш қаҳрамон Гўрўғлини ўз оталари эмаслигини билганлари ҳолда, унга ўз оталаридан кўра ортиқроқ хизмат қиладилар ҳам энг қаттиқ меҳр блан уни севадилар. Улар учун Гўрўғли каби отанинг бўлиши буюк бахт ва саодат бўлиб туйилади. Чунки халқ бу йигитлар орқали халқ манфаати учун курашда Гўрўғлидай сиймоларнинг йўлидан бориши, уларнинг тарбиясида катта бўлиши, тажриба тўплаши, ватаннинг ҳарбир одамининг биринчи навбатдаги бурчи демакчи бўлади.

Жўшқин ғайрат ва шижоат блан тўлган Авазхон, Гўрўғли ва унинг қирқ йигити блан Ҳасанхонни қидириб кетганида, унга бирнеча кунлаб ниҳоятда оғир йўл босишга тўғри келади. Бориб бир тоққа тушадилар, вақт кеч бўлгани сабабли Гўрўғли қирқ йигитга тонг отгунча дам олишга рухсат беради. Йўлнинг қаттиқ машаққатларида чарчаб келган қирқ йигит, салқин тоғда тезлик блан уйқуга кетади, Аваз бўлса, ҳаммани ухлатиб қўйиб, ўзи Ҳасанхонни қидириб йўлга тушади.

„Далли“ достонида қаҳрамонлик образларига қарши, жуда моҳирлик блан ишланган „қўрқоқлар“ типи ҳам йўқ эмас.

Авазхон кетгандан кейин, эртасига Авазнинг йўқолганлигини билладилар. Шунда вақтни ғанимат билиб, йигитлар ичидан Тўлак ботир: „Аваз қочган, мен уни топиб келай“, деган талабни қўяди. Бу ерда Тўлак ботир Авазни топиш эмас, ўзи қочиш мақсадини кўзатар эди. Унга жавоб бўлмайди, олдида бўлаётган урушдан қўрқади, душман тарафига от суриб кетаётган қирқ йигитдан Тўлак ботир секин-секин орқада қолабошлайди. Буни билиб қолган Холдорхон Тўлак ботир отининг сағрисиغا бошлаб қамчи солади. Тўлак ботирнинг оти, боши қаттиқ бўлгани учун, суриб кетади. Тўлак ботир ўзидан умидини узиб, отига ялиниб, шундай дейди:

Олдингда душман элоти,
Сен, сен саманнинг қаноти,
Йиқилиб ўлсам қайтасан,
Так-так, ўзбакнинг оти.

*

Шер тулкини олиб қочиб,
Улар ерда қушдай учиб,

Эсинг бўлса саман сори,
Қутултир ўлимдан қочиб.
Так-так, ўзбакнинг оти.

Тўлак ботирнинг бу * сўзларидан кейин Авазхоннинг ғайратини эсласак, том ма'носи блан икки хил ва бутунлай бир-бирига ўхшамаган типларни кўрамиз.

Тўлак ботир қўрқоқ, разил бир тип, унинг кўзида ва унинг миясида уйда қолган икки хўроз . блан бир эчки жонланади. Авазхон халқ учун, ватан учун жонини тикиб олдинга чопса, Тўлак ботир уйда қолган эчкиси учун уйига қайтишга интилади, қочини йўлини қидиради. Қирқ йигит ўзини душманга урганда, Тўлак ботир бир илож қилиб ўзини жарга ташлаб, бир горни ин қилиб ётади.

„Далли“ достонидаги салбий типлардан бири кўса типидир. Кўса „Гўрўғли султон“ достонларида жуда катта иш кўрсатадиган, дун'ёдаги бутун маккорлик, аблахлик, иккиюзламалик, ифвогарлик, шахсий манфаатини кўзловчи феодал, оқ суякларга малай бўлиб кетган, улар учун дун'ёдаги каззобликни қилишдан ҳам тоймайдиган, қайси йўл блан бўлса ҳам, хонлар остонасидан ажралиб қолмаслик, ўшаларнинг ювундисидан маҳрум бўлмаслик чорасини кўручи бир шахсдир.

Ҳасанхон ўзини от жаллоб қилиб бозорга тушганда, биринчи галда кўса блан дуч келади. Кўса отнинг нархини сўраб, жуда усталик блан Ҳасанхонни қўлга тушириш чорасини қилмоқчи бўлади. Аммо Ҳасанхон, унинг найранглариини сезиб, менинг отимга Даллихонни бошма-бош қўйганинда ҳам, ҳақим кетади деганида, шу топтаёқ хоннинг ҳузурига чопади. Кўса бу ерда, Ҳасанхоннинг хон қизига отни баробар қилганидан қўрқиб эмас, балки биронта дўсти-душман хонга бориб, „Кўса сенинг қизинг устидан савдо қилиб, бир мусофирга сотиб юбормоқчи“, деб чақмасин, агар шундай бўла қолса, хон мени хизматдан ҳайдаб юборади, деб чопганича хон қошига бориб, Ҳасанхон устидан арз қилади.

Хоннинг маслаҳати блан, кўса ҳарқанча тараддуд қилса ҳам, Ҳасанхондан Ғиротни қўлга тушираолмайди, аксинча, расво бўлиб, шармандаси чиқади.

Шунга қарамай, кўса типи ҳийлакор, ўзининг тутган мовқии блан кўп совуқ, ифлос, одамнинг қаҳрини қўзғотадиган, ўзига қарши ғазаблантирадиган бир тип. Умуман айтганда, бу тип „Отелло“ даги Яго образидек ранг-баранг ва ундан кўра ҳам кўп хусусиятларга эга бўлган бир тип десак янглишмаган бўламиз.

ДОСТОНДАГИ ШЕ'РЛАР ҲАҚИДА

Бошқа халқ достонлари каби „Далли“ достони ҳам назм ва наср блан ёзилгандир. „Далли“ достонидаги ше'рлар 7—8—9—11 ҳижолаар блан тузилиб, воқиаларнинг руҳига қараб, ше'рларнинг ҳам оҳанг, музикаси ўзгариб туради.

„Далли“ достонидаги бойликларнинг яна бир аҳамиятли қисми—воқиалар картинасининг жонли суратда тасвир этилиши, шунинг ила ўқучи миясида унутилмас таассурот қолтиришидир. Бизнинг ҳозирги поэзиямиз фольклор адабиётидан ҳали анча нарса урганиши керак.

Адабиётда оҳанг, музика, ички-ташқи ритм, қофия, вазнлар, шунинг блан бирликда образ, муболага, такрорлар ҳаққи ила эгалланган эмас. Ҳолбуки фольклор бойликларида тўғридан-тўғри „қўлланма“ бўлаоладиган ранг-баранг мисоллар учратиш мумкин. Шунинг учун ҳам фольклор адабиёти, бевосита халққа энг яқин адабиёт бўлиб қолгандир.

Адабиётда ритм меҳнат процесларидан туғилади. Оҳанг, музика ҳам малум воқиаларнинг меҳнат процесининг ин'икосидир. „Далли“ достонидаги воқиаларнинг тасвир этилиши мана шу да'вомизнинг жонли мисолларидан бўлиши мумкин. Масалан, Ҳасанхоннинг Арзрумга кетиши шу хилда тасвир этилади:

Белида беллик бўлкиллаб,
Метарада сув ширқиллаб,
Ҳасан полвон худо деб,
Ғиркўк оти диркиллаб,

Қалқонини тўнтариб,
Совутини бўктариб,
Худо деб йўлга тушди,
Арзрумни ахтариб.

От боради ориллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От олқими тонг шамол,
Мис карнайдай зариллаб.

От боради қасирлаб,
Отган ўқдай тасирлаб,
Тилло узанги, масси-ковуш,
Тепинганда қасирлаб.

Бу сатрларни ўқиганда, Ғиротнинг пишқириб, учиб бораётгандаги туёқларининг овозлари қулоққа эшитилиб ту-

ради. Шунинг блан бирга воқианинг картинаси ҳам кўз олдингизда яққол жонланади.

Бу сатрлардаги образлар паст-баланд овозларнинг оҳангдор, музыкавий бўлиши, воқиаларнинг картиналари ва ҳар хил товушларни жонли суратда ифода қилади.

Бундан ташқари, бу ше'рларда ма'лум сатрларнинг такрорланиши воқиаларнинг мазмунини чуқурлаштиради. Ҳар бир сатрга қўшилаётган янги истиоралар ма'ноларнинг нафис бўлишига хизмат қилиб, шунинг блан та'сирли бўлишига сабаб бўлади.

„Далли“ достонидаги ше'рларнинг яна бир хусусияти, қаҳрамонларнинг аҳвол руҳияларига қараб ўзгаришидир. Қаҳрамонлар ғазабланганда тўлқинланиб, ошиқиб гапирдилар:

От қўй, беглар, шерга ўхшаб,
Оқсин қонлар селга ўхшаб,
Чилладаги норга ўхшаб,
Дўнинг саллона-саллона.

Гўрўғлига бўлинг ҳамдам,
Уринг қилични дамбадам,
На'ра тортинг мисли Рустам,
Дўнинг саллона-саллона.

Ёки:

Шовқин солди Қубодшоҳга Гўрўғли,
Кўзинг блан кўргин деди ишимди,
Букун сенга кўрсатайин ғайратим,
Санаб берай лашкарингнинг бошини.

Оғир шаройитда қолган қаҳрамонлар ўз ватанини эслаб соғинган чоқларида шундай дейдилар:

Менга манзил Доғистоннинг тоғлари,
Фунчасинда хазон урган боғлари,
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикдир,
Қишҳо-қишҳо Доғистоннинг зоғлари.

Хорликда қолган Ҳасаннинг бошлари,
Менга душман тоғнинг пана тошлари,
Ҳали ўлган эмас, Ҳасан тирикдир,
Қишҳо-қишҳо Доғистоннинг қушлари.

СССР Фанлар Академияси Ўзбекистон Филиалининг Тил, Адабиёт ва Тарих Институти томонидан майдонга чиқарилаётган бу қийматли асарлар буюк Ватан уруши дав-

рида ниҳоятда зўр аҳамиятга эгадир. Бу асар халқни қаҳрамонлик ва ватанпарварликка чақиради, содиқлик, ботирликни ўргатади, ғайрат, шижоат беради.

Владимир Ильич фольклор китобларни ўқиган чоқларида, бу китобларнинг қанчалик мароқли материал эканлигини таъкидлаб, шундай керакли материалларни умумлаштириб, социаль-сиёсий нуқтаи назар билан қайтадан кўриб чиқиб, шу материаллар асосида халқнинг умид-армонлари ҳақида жуда яхши китоблар ёзиш мумкин, деган эди.

Бу буюк топшириқни бажариш, бизнинг олдимизда турган энг аҳамиятли ва энг зарур вазифалардандир.

У. Исмоилов

Д А Л Л И

Бурунги ўтган замонда, Урганж элдан тўбонда, ўзи қиб-
ла томонда, Чамбилнинг белида, така-ёвмид элида, Гўрўғ-
либек гурлаб, бек бўлиб, овоза кўтариб ўтди. Ана Гўрўғ-
либек, болалик вақтида, зот-зурриятнинг қадрини билмаган
вақтида, ғойиб эранлар Гўрўғлибекдан сўраган эди: „От
тилайсанми, ё зот тилайсанми?“ Гўрўғлибек отга ишқибоз
эди, бир болалиги бор эди. Зот-зурриятнинг қадрини билмас
эди. Тақдирни табдил қилиб бўлмайди, асл тақдирда Гўрўғ-
либекка фарзанд насиб қилган эмас эди. Шу сабабдан „от
тилайман“ деб, от тилади. Шунда пирлар:

Бек бўлиб мингайсан отнинг толмасин,
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин.
Эса отинг қолсин, зотинг қолмасин,
Дун'ёдан безуррият ўтгин Гўрўғли

деб дуо қилиб эди. Шу дуо мустажоб бўлиб, Гўрўғлибек
дун'ёдан бефарзанд ўтган. Ана энди Гўрўғлибек аввалги
айтган сўзига пушаймон қилиб, сўнг азиз-авлиёлардан кўп
тавалло қилиб, фарзанд тилади, бўлмади. Дуо қилганда:
„Ваянгандан Ҳасанхонни, Хунхордан Авазхонни олиб келиб,
ўғил қўлгайсан“ деган эди. Ана Гўрўғлибек аввал Райхон-
нинг қизи Зайдунойни олиб қочиб келиб, Аҳмадсардорга
берди. Ундан сўнг бозаргонларни човиб, ўлжа қилиб, қирқ
йигит қилиб, ёв-яроғини чоқ қилиб, ундан сўнг Қиримдан
Холдорхонни олиб, Кўҳқопдан—санамнинг чорбоғидан, дев-
лар блан қон тўкишиб, олишиб, Тўхтамиш девнинг кўзини
кўр қилиб, Қора дев блан қон тўкишиб, оғо Юнус парини
олиб келди.

Ундан сўнг, Ирамбоғидан Мисқол парини олиб келиб,
Ваянгандан Ҳасанхонни олиб, Авазхонни Хунхордан олиб
келиб, икковини „улим деб, искасам гулим деб, ўлсам ми-
росхўрим деб, тобутимнинг чегаси, юртимнинг эгаси!“ деб
қўйган эди. Ана энди Гўрўғлибекнинг ҳайбати оламини тут-
ди, овозаси оламга кетди, донги Доғистон кетди. Ана энди
Гўрўғлининг зарбига, сиёсатига сияҳпўш, қизилбошлар тит-

рашар эди. Гўрўғлибек шундай қилиб, овоза кўтариб, юртга машҳур бўлиб, умр ўтказиб юраберсин.

Кунлардан бир кун, Гўрўғлибек ша'ну-шавкати блан, иззат-ҳурмати блан, бошида давлати блан, қирқ йигит қошида, Фиркўк оти остида, шавқ-завқи блан, ов овлаб, кийик қувлаб, добилни туйиб, шунқорни қўлга чуйиб, кўлда ов қилиб юриб эди. Бир вақт қараса, кўп савдогар карвон келиб, кўлнинг бир четига қўниб тушди. Шунда Гўрўғлибек йигитлари блан савдогар карвонларнинг олдига борди. Закот олмоқчи бўлиб борса, савдогарлар келиб тушаяпти, олди келиб қўниб қопти, орқаси келаётир. Жуда кўп савдогар карвон экан. Шунда Гўрўғлибек савдогарларнинг каттасини қошига чақириб олиб: „Қани савдогар, қайси юртдан келаябсизлар, қайси элга борасизлар?“ деди. Шунда карвонбоши туриб айтди: „Тақсир бегим, бизлар Арзрумдан келаётимиз, энди Тошкент, Авлиёотага қараб ўтиб кетамиз!“.

Шунда Гўрўғлибек сўради: „Савдогар халқи жаҳонгашта бўлади. Арзрумдан келсангизлар, кўрган, билган ажойиб, ғаройибларингиздан гапиринглар, бизлар ҳам эшитайлик“ деди. Шунда карвонбоши айтди: „Ў бегим, карвон халқи ҳар юртда юради, ҳархил гапни эшитади, ё кўради. Жаҳонгашта бўлган биллади. Ҳечвақт юрт холи эмас, бир гап бўлиб туради. Ҳали шу вақтда, бегим, Арзрумда бир катта гап бўлипти, тақсир“ деди. Шунда Гўрўғлибек айтти: „Қани бизлар ҳам эшитайлик!“ деди. Карвонбоши айтди: „Арзрум подшосининг бир қизи бор экан, отини Хон Далли дер экан. Шу вақтларда хўп баркамол бўлипти. Овозаси оламга кетипти. Оламда, одамзод ичида, мундай хушсиёқ, сини-синбати ҳур мисол қиз ер юзида йўқ“ деб, шунча овоза бўлипти. Ҳали шу вақтларда, тўққиз қават ниқоб тортиб юради юзига. „Ойни хира қилади, кунни тийра қилади“ деб, овоза қилади. Ҳали шу кунларда, Арзрумнинг ҳар қишлоғида, ҳар жойида Хон Даллининг гапидан бошқа гап йўқ. Хон Даллининг ўзи шундай уҳдали, зўр қиз экан. Отасидин сўраб, ўз олдига бир бозор юргизиб, бир бўлак юртни ўзи сўраб, саришта қилиб ўлтирипти“ деди.

Ана энди, Гўрўғлибек бу сўзларни карвонбошидан эшитиб, димоғи чоғ бўлиб, „Ажаб бир яхши сўз эшитдик!“ деб, шу карвонларнинг закотини ҳам ўтди, ўзларига бағишлаб ин'ом қилди. Шу куни келиб, уйларида ётдилар. Эрта блан туриб, қирқ йигити блан ичкилик қилиб, маст бўлиб ўлтириб, Гўрўғлибекнинг мастлиги авж қилиб кўтариб, йигитларига айтди: „Ў, йигитлар! илгари катта подшоҳлар, улуглар бировга, ишончли бир одамига иш буюрар бўлса, бир жомни майга тўлдириб олиб, кўтарар экан: „Қани юракли, уҳдали йигитдан бўлсанг, мана шу жомни ичиб, шу ишни тўғрилаб келадиган азамат борми?“ дер экан. Шунда, шу

замондаги ботирлардан, полвон йигитлардан бири туриб, жомни ичиб, шу подшоҳнинг ишини битириб келар экан. Энди, ў қирқ йигит, бизга ана шундай бир иш тўғри келиб қолди. Шу ўлтирган йигитларнинг ичидан бир полвон кишини хоҳлайман, шул ишимни битказиб келиб, ўз тенг, жўралари ичида э'тибор топиб, бизнинг олдимизда машҳур бўлиб, от, овозасини баланд қиладиган йигит борми?" деб, Гўрўғлибек қўлига жомни олиб, арақ блан шаробни аралаштириб, қуйиб-тўлдириб: „Ана шу кун йигитларнинг юраклиси, полвонлиги билинадиган кун!“ деб, жомни кўтариб, қирқ йигитга қараб, хизматга буюрмоқчи бўлиб, бир сўз айтиб турипти:

Қори йўқ тумонсиз тоғда бел борми,
Баҳор бўлса боғда очилган гул борми,
Бек Гўрўғли тилла жомни кўтарди,
Шул косани олиб ичар ул борми?

Чопилган сўнг бедов отда тер борми,
Дўстлар, менинг юрагимда чер борми.
Гўрўғли кўтарди хизмат косасин,
Шу косани олиб ичар эр борми?

Чамбил элдай холи обод юрт борми?
Шу суҳбатда номард ҳам бор, мард борми?
Ана бек Гўрўғли жомни кўтарди,
Олиб ичадиган валламат борми?

Йиғлайман-йиғлайман, ҳаққа йиғлайман,
Улуғ дейман, остонада тунайман,
Бек Гўрўғли тилла жомни кўтарди,
Қирқ азамат шу маврутда синайман.

Бизниминан суҳбат бўлган бегларим,
Мавж уриб дар'ёдай тўлган бегларим,
Шу косани олиб ичсанг ботирлар,
Хизмат қилиб, ин'ом олган бегларим.

Жомни қайсинг ичсанг кўнглим тўлади,
Қирқ ботир ичинда сардор бўлади.
Шу косани олиб ичса ҳар ботир,
Гўрўғлидан сонсиз ин'ом олади.

Эшитинглар турли-турли сўзлардан,
Отингни чоп элсиз қула-тузлардан,
Қирқ йигитим, сизга хизмат буюрдим,
Ин'ом бермак биздан, хизмат сизлардан!

Қирқ азамат, белни маҳкам бойланглар,
Ғазо кунни от, анжомни шайланглар,
Қўтардим шу жомни, билинг, сизларга,
Йигитларим, мард бўб хизмат айланглар!

Бу хизматим—хизматларнинг сараси,
Бунга талаб қилган эрнинг тўраси,
Шу косани олиб ичса ҳар ботир,
Доим бўлсин Гўрўғлининг жўраси!

Ана Гўрўғлибек бу сўзни айтди. Қирқ йигит ерга қараб, қимирламай ўтириб қолди. Ердан садо чиқди, аммо қирқ йигитдан садо чиқмади. Шунда, Гўрўғлибек иккинчи чақирганда, йигитларига қараб, коса кўтариб бир сўз дегани:

Қирқ азамат, Чамбил элнинг эрлари,
Кўп чопилса чиқиб отнинг терлари,
Хизмат учун мен кўтардим косани,
Эшитмадик дема, Чамбил шерлари!

Омонат ёронлар одамнинг жони,
Ёлғончи дун'ёси қурусин—фони,
Тагин айтма—беклар, қолдим армонда,
Эшитмадим дема, Чамбил полвони!

Гўрўғлибек дейди менинг ўзимни,
Эшитинг, ботирлар, айтган сўзимни,
Ана беклар, коса хизмат косаси,
Хизмат қилиб, ҳақлаб еса тузимни!

Қирқ йигит дам ўтирганича ўтириб қолди, ҳеч қайсидан садо чиқмади. Шунда Гўрўғлибекнинг йигитларидан кўнгли совиб, бир сўз айтгани:

Барингда йўқ экан зардаман ғайрат!
Хизматга буюрса мендай валламат,
Не бўлди, йигитлар, қўрқдинг хизматдан,
Сизларга не бўлди, турган азамат?!

Баринг қўрқдинг хизматимдан, полвонлар!
Бекор кетди қилган беклик ин'омлар!
Хизматимдан қўрқдингларми, қирқ йигит,
Оз ин'омга кўнмайдирган арслонлар!

Ин'ом бўлса сайлаб-сайлаб олганлар!
Кунда эрта чуланимга келганлар!
Шу косани олиб ичар эр борми?
Мақтаганда менман ботир деганлар?

Айтган сўзим эшитинглар, қирқ йигит,
Саваш бўлса, сайланишган эр йигит!
Кўтардим, йигитлар, хизмат косасин,
Шу хизматга чиқмайсанми бир йигит?

Ана энди, Гўрўғлибек уч марта жом кўтариб, бекларга садо қилди. Беклардан садо чиқмади. Гўрўғлибек шундай қилиб турганда, қирқ йигит дам бўлиб ўтирганда, Ҳасанхон полвон бор эди. Авазхон ҳам бор эди. Лекин Ҳасан катта эди. Авазхон ёш эди. Икови ҳам йигит бўлиб қолган эди. Ҳасанхоннинг Аваздан тўрт-беш ёш катталиги бор эди. Ана энди, Ҳасанхон полвонга ўй тушди. Ўз кўнглида айтди: „Гўрўғлибекнинг кўнгли синади, ҳечким талаб қилмади. Шу жомни ўзи ичади, ундан сўнг яхши бўлмайди. Тағин кўнглидан кечмасин: „Ҳай аттанг-а, бефарзандлик шундай бўларэкан-да! Шу сафар менинг сўзим синди, ўзимнинг синганим шул-да! Агар ўғлим бўлса эди, отамнинг сўзи синмасин деб, шу косани слар эди“ деб, кўнгли бузилмасин“ деб, Ҳасанхон полвон ўрнидан туриб, даст алиф - лом қилиб, гарданини хом қилиб: „Косани менга беринг, мен ичман, хизматингизга мени лойиқ кўрсангиз, мен бораман!“ деди.

Унда Гўрўғлибек хафа бўлиб туриб эди, шунда Ҳасанхон полвонга айтди: „Ў, шерим! Йўлбарсим! Сен ҳали ёшсан! Мен бу хизматни, анови қирқ йигит хумсага буюриб эдим! Сенга буюрганим йўқ! Сен ҳали ёш боласан. Йўлнинг қаттиқ азоблари бўлади, сен ҳали у ишларни билмайсан, ёшлик қиласан!“ деди.

Ҳасанхон айтди: „Ў, валлакат отам! Сиз мени аяйсиз, ичингиз ачийди. Йўқ, мен, ота, мардман. Райимни қайтарманг!“ деб, отасининг қўлидаги косани олди. Шунда Гўрўғлибек: „Ў, Ҳасанхон, сен қўй! Мен сен блан Авазга айтганим йўқ! Мен манови қирқ йигитга айтиб эдим“ деб, Гўрўғлининг Ҳасан полвонга айтгани ва Ҳасанхоннинг Гўрўғлига жавоби:

ГЎРЎҒЛИ

Тоза гулсан, офтоб тегиб сўлмагин,
Мавж уриб дар'ёдай тошиб тўлмагин,
Йигитларга айтдим, сенга айтмадим,
Ўтиргин, мард Ҳасан, талаб қилмагин!

ҲАСАНХОН

Ўтар дун'ё қиёматни ўйладим,
Мард бўлиб, белима ханжар бойладим,
Ёш барраман, талаб қилдим, отажон,
Қайтарманг ра'йимни, талаб айладим!

ГҶРҶҒЛИ

Бу косани — текин коса демагин!
Аввал айтиб, сўнг пушаймон бўлмагин!
Ёш боласан, ўтир Ҳасан, жойингда,
Сенинг ишинг эмас, талаб қилмагин!

ҲАСАНХОН

Эшиткин, отажон, айтган сўзимни,
Етти ёшда олиб келдинг ўзимни,
Бу хизматдан, валлакатим, қайтарманг!
Хизмат қилиб ҳақлаб келай тузингни!

ГҶРҶҒЛИ

Мард йигитнинг танда омонат жони бор,
Кўнглида адо бўлмас армони бор,
Бу косани текин коса демагин,
Тиздан ёғи бўлса, белдан қони бор!

ҲАСАНХОН

Мард йигит номардга сирин айтарма,
„Сен ёшсан“ деб, ота, кўнглим қайтарма!
Шул хизматни талаб қилдим, валлакат,
Мард йигитман, ота, йўлдан қайтарма!

ГҶРҶҒЛИ

Сен бу ишни унча-мунча билмагин,
Ёш боласан, ўйин хаёл қилмагин!
Ўтиргин жойинга, полвон мард Ҳасан,
Меҳнати қаттиқдир, талаб қилмагин!

ҲАСАНХОН

Ҳасанхон, Чамбилда даврон сураман,
Сенинг давлатингда, ота, тўраман,
Талабдан қайтарми, ота, мард киши,
Хизматинг ўлим ҳам бўлса бораман!

ГҶРҶҒЛИ

Номарднинг қўлидан ҳеч иш келмайди,
Беғайрат ҳеч ишнинг жойин билмайди,
Қўйгин, болам, талаб қилма, фарзандим,
Катталар ишини бола қилмайди!

ҲАСАНХОН

Мард йигитга даврон икки келмасми,
Мард ўлса, ҳаққини душман емасми,
Мард бўлиб косани олдим қўлингдан,
Қайтиб берсам, ота, ўлим эмасми?

ГҶРҶҒЛИ

Сен бораман десанг, кўзим қиймайди,
Бу хизматим, Ҳасан, сенга тегмайди,
Жоним болам, сен ўлтиргин жойингда,
Хизматга сени юборгим келмайди!

ҲАСАНХОН

Чамбил дейди униб ўсган жойимни,
Худойим солмасин қайғи войимни,
Мард ўғлон талабдан, ота, қайтарми,
Жавоб бергин, кайтармагин ра'йимни!

ГҶРҶҒЛИ

Кўнглим туғи сенсен, роҳати жоним,
Сениман ярашар давру-давроним,
Ҳали ёшсан, қўйгин, сафар кўп қаттиқ.
Қаттиғлик кўрмаган гўдак ўғлоним!

ҲАСАНХОН

Полвон Ҳасан, ҳали нодон болади(р),
Қасд қилган ғанимни ўтга солади,
Жоним отам, валламатим, қайтарма,
Хизматга муносиб кўрсанг бўлади!

ГҶРҶҒЛИ

Эшитгин, отангман, айтган сўзимни,
Йўлингга телмуртма икки кўзимни,
Асл мардсан, ҳар иш келар қўлингдан,
Ҳали ёшсан, олоғ қилма ўзимни!

ҲАСАНХОН

Азиз қилсин, ота, сенинг бошингни,
Қийик қувиб, овлаб Чамбил даштингни,
Валламатим, жавоб бергин, қайтарма,
Отажон, айтсангчи қийин ишингни!

ГҶРҶҒЛИ

Ойимлар ўлтирар ҳайкалин осиб,
Бўйнида маржони, мушкиси сасиб,
Қийин ишим Арзрумда, Ҳасанжон,
Даллихон бор, Бол Авазга муносиб.

Ана энди, Ҳасанхон полвон бу сўзни эшитиб: „Бу хизмат — Хон Даллини олиб келиш хизмати экан. Жуда ноқулай қаттиқ иш эканку. Бир одамнинг ҳовлисига бориб,

деворини тешиб, бир байтални ўғирлаб олиб бўлмайди Бу — бир подшоҳнинг қизи бўлса, олдида қанча хизматкор-канизини бўлса, қанча махрам, хизматкор ошхўр, нонхўрлари бўлса, ўзи — ғайри юрт, душман эли бўлса; отаси — подшоҳ, қанча лашкар, тўп-тўпхона, асбоб-анжомли кишининг қизини мен бир ўзим қандай қилиб олиб келаман? Отамнинг „қўй!“ деяргани ҳам яхши гап экан, бу иши жуда ҳам ноқулай қийин иш экан. Ҳали, бу ишни, отам Гўрўғлибек қирқ йигити билан борса ҳам, қўлга келтирмади қийинку!“ деб, Ҳасанхон ўйлаб-ўйлаб, кўнглига шу келади: „Келе, энди бу гапни қўйсам, мардлик қўлдан кетади. Ҳали ҳам бўлса, отамнинг Фиркўк отини тилайин. Отам отини бермайди. Ана шунда, пичи эби келади. Эса, сиз отни бермасангиз, биз ҳам бормаймиз! дейман. Бўлмаса, бу иш ёмон бўлди“ деб, Ҳасанхон шу ўйни топти. Ҳасанхон баҳонани Фиркўк отнинг устига қўймоқчи бўлди. Нимага, Гўрўғлибек Фиркўк отни ўзининг жонидан, оғо Юнус пари, Мисқол пари ёридан, Ҳасанхон, Авазхон ўғлидан ҳам яхши кўради. Шу сабабдан Ҳасанхон Фиркўк отни тилади:

Ота, Чамбил дейди вилоятингни,
Такали ёвмид дер мамлакатингни,
Бу хизматга Ҳасан талаб айлади,
Тилайман, отажон, Фиркўк отингни.

Чамбилбелда валламат дер ўзингни,
Ўзинг ўлмай, ғаним босмас изингни,
Бу хизматга талаб қилди мард Ҳасан,
Тилайман Фиркўкдай асби-тозингни.

Шоҳаншоҳ валламат дейди зотингни,
Ота, айт насиҳат пандиётингни,
Бу хизматга, ота, сиздан тилайман,
Табладаги назаркарда отингни.

Йиғламай найлайин, қисматим қатти,
Куйсин ўлим, ҳамма қулни йиғлатти,
Бу хизматга мен отингни тилайман,
Эгарлаб бер назаркарда Фиротти.

От бўлади эр йигитнинг қаноти,
Тенг бўлса-да устидаги жаллоти,
Жоним отам, Фиркўк отни тилайман,
Ҳарким минса битар мурод-мақсати.

Шу хизматга, ота, берсанг Фиротни,
Полвон Ҳасан қилар катта ғайратни,

Шул маврутга мен отингни тилайман,
Ра'йини қайтарма Ҳасан жаллотни.

Эшитиб ол Ҳасанхоннинг сўзини,
Миндиргин Фиркўкдай асби тозини,
Отни бергин, полвонингни қайтарма,
Олиб келай Хон Даллининг ўзини.

Йўқчилик жумарднинг кўзин ўяма?
Бефарзанднинг кўрган куни зояма?
Талаб қилдим Арзрумга, отажон,
Шу маврутга Фиркўк отни аяма.

Жон ота, тиладим сиздан Фиротни,
Миндиргин Фиротга Ҳасан ўғлингни,
Ота кўргин, Хон Ҳасандан ғайратни!

Мени миндир Фиркўк отнинг белига,
Қулоқ солгин мард Ҳасаннинг тилига,
Бу хизматга Ҳасан белин боғлади,
Танҳо талаб қилдим душман элига!

Якка, танҳо Ҳасан талаб қилади,
Ҳали Ҳасан, ота, гўдак болади(р),
Бу хизматга полвон Ҳасан талабгор,
Отажон, Фиркўкни берсанг бўлади!

Фиркўк бўлса, менинг минган тулпорим,
Иншоолла ишимда бўлар барорим,
Бу хизматга полвон Ҳасан талабгор,
Дуо қилиб турса сиздай тождорим!

Майдон-майдон Фиротимни еларман,
Душман бўлса, ёнар ўтга соларман,
Миндирсанг, валлакат, Фиркўк отингни,
Иншоолла Даллини обкеларман.

Карвонман, чорваннинг изи йўл бўлар,
Сўна-суқсур сузар ойдин кўл бўлар,
Ота, сендан Фиркўгингни тилайман,
Валлакатим, сизга арзим шул бўлар.

Ана энди Гўрўғлибек Ҳасанхоннинг бу сўзларини эши-
гиб, кулиб: „Баракалла мард полвон, шерамард!“ деб, Ҳа-
санхондан димоғи чоғ бўлиб, Гўрўғлибекнинг Ҳасанхонга
қараб айтаётган сўзи:

Ёмғир ёғса, ҳалқаб ерлар лойлансин,
Шу ишда ғанимнинг қўли бойлансин,
Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
Жасатингдан юз Фиркўкот айналсин!

Йигитлар ичида сансан ўдоға,
Бедовга ярашар тилладан тўға.
Сендай ўғлон хизматга бел бойласа,
Ғайратингдан юз Фиркўк от садоға.

Бўйингдан айлансин отангнинг жони,
Сениминан қизиқ даври-даврони,
Талаб қилсанг, болам, шундай хизматга,
Фарзандим, „номард!“ деб айтма-да мени.

Эшит, Ҳасан, валлакатнинг дотини,
Бек бўб сўра Ёвмид вилоятини,
Сендай ўғлон хизматга бел боғласа,
Қандай хумса бермас экан отини.

Ҳасан полвон қилдинг катта ғайратни,
Ҳарким Фирни минди, топти мақсатни,
Гўрўғлибек ғайратингдан айналсин,
Эгарлаб мин назаркарда Фиротни.

Эгарлаб мин назаркарда отингни,
Хизмат қилиб қувонтир валлакатингни,
Фиркўк тулпор кокилингдан айналсин,
Тилагин отангдан ҳар мақсатингни.

Айтган сўзим, полвон Ҳасан, билиб ол!
Кийикдай сакратиб, отинг миниб ол!
Сендай гўччоқ бел бойласа хизматга,
Отанг отин берар, Ҳасан, бемалол!

Тулпор минган, болам, от деб той олмас,
Катташиқдан¹ ҳарким келиб жой олмас,
Сендай ўғлон хизматга бел бойласа,
От тугул, мард отанг қонин аямас.

Фиркўкни мингайсан, болам, ўйнатиб,
Кўрганларнинг зардасини қайнатиб,
Отанг миндиради Фиркўк отига,
Ўзингни ясайди гулдай ёнатиб.

¹ Катта эшиқдан.

Бу хизматни полвон Ҳасан тиндирса,
Бек Гўрўғли Фиркўк отни миндирса,
Ўзи шайлаб отанг берсин отини,
Қойил бўлсин йўлда сени ким кўрса.

Боргин, Ҳасан, сенинг ра'йинг қайтмасин,
Отангни номард деб беглар айтмасин,
Белни бойлаб ғайрат қилгин, полвоним,
Сал ерда мардлик қўлдан кетмасин.

Фиркўкни мин, Ҳасан, йўлда ўйнагин,
Ёш боласан, қизил гулдай жайнагин,
Миниб боргин назаркарда Фиротни,
Хон Даллини олиб келмай қайтмагин!

Эшит, Ҳасан, мард отангнинг сўзини,
Фирман ооқоч баччағарнинг қизини,
Арзрумнинг сулув сарви нозини,
Обқочиб кел Хон Даллининг ўзини.

Элида аталган жоду кўзини,
Обкел, Ҳасан, Далли ширин сўзини,
Тубан қилиб қизилбошнинг юзини,
Ҳақлаб кел отангнинг берган тузини.

Ана энди, Гўрўғлибек Ҳасанхон ўғлидан вақти хуш бўлиб, бекнинг ғайрати, ҳиммати келиб, Фиркўк отини Ҳасанхон ўғлига миндирмоқчи бўлди.

Шу вақтда Фиркўк отнинг сайиси, ҳамма сайисларнинг каттаси, Соқи чолга қараб, Гўрўғлибек ҳиммати жўш уриб, тошиб бир сўз деди:

Соқи бова, эшитиб ол сўзимни,
Қўлимдан кўп единг ошу-тузимни.
Эгарлаб кел Фиркўк асби тозимни,
Фиркўк отга миндириглар қўзимни!

Чамбилбелда валлакат дер ўзимди(ни),
Шундай улга мендан ин'ом лозимди(р),
Эгарлаб кел назаркарда тозимди(ни)
Фирга миндир Ҳасандек шахбозимди(ни).

Қулоқ солинг Гўрўғлининг дотиға,
Эгар қўйинг Фиркўк тулпор отига.
Ҳасан талаб қилди бу хизматига,
Бормоқ бўлди Арзрумнинг юртига.

Абзал қўйинг Ҳасанхоннинг отига,
Гўрўғлининг тулпор-хоназотига.
Обкеб миндир Хон Ҳасан шаҳзодага,
Еткизсин Ҳасанни ҳар мақсатига.

Ҳасанхоннинг билмаганин билдиринг,
Ёш болани хушвақт қилиб кулдинг.
Эгарлаб Фиркўкни олиб келтиринг,
Фиркўк отни мард Ҳасанга миндиринг!

Соқи бова, хизматимни тиндиринг,
От устига шунқордай қиб қўндиринг.
Отга миндирмакдан меҳрин қондиринг,
Ясанглар, Ҳасаннинг кўнглин тўлдиринг!

Гўрўғли сиғиниб холиқ донога,
Сайисларга шундай деди банога,
Бек Гўрўғли сўзларини эшитиб,
Чопқилашиб кетди таблахонага.

Ҳамма қойил Ҳасанхондек болага,
Ер ҳўл бўлар кўклам ёмғир-жалага,
Гўрўғлининг бу сўзларин эшитиб,
Соқи чол чиқарди Фирни далага.

Энди Соқи бовонг отга сўйлади,
Кўринг, Соқи ўз танига ўйлади,
Олиб чиқиб Фиркўк отни далага,
Соқи бовонг якка михга бойлади.

Эгар-абзал қўймоқ бўлиб чол Соқи,
Фиркўк отни яланғочлаб тайлади.
Бориб, олиб чиқиб Фирни далага,
Абзал қўймоқчи бўб отни шайлади.

Ана энди Соқи қилиб хизматни,
Якка михга обкеб бойлаб Фиротни.
Шайлаётир Фиркўк отни чол Соқи,
Асл тулпор, зоти йилқи бир отни.

Лоилоҳа, қудратингга илоҳим,
Йиқилсам, суринсам пушти-паноҳим,
Ирим қилиб эгар қўяй белингга,
Гарданингни хам қиб тургин мулойим.

Кичикликдан катта бўлдинг қўлимда,
Марварт тақдим кокилингман ёлингга,

Гарданингни хам қиб тургин мулойим,
Ирим қилиб эгар қўяй белингга.

Боғбон узар боғнинг тоза гулини,
Худо очсин талаблининг йўлини.
Айилман пуштонин чечиб бедовнинг,
Шипириб устидан олди зўлини.

Худо берган олар жаннат беҳиштни,
Ҳечкимдан олмасин ақлман ҳушни,
Айил пуштонини чечиб бедовнинг,
Қулоғидан олди зарли ёлпўшни.

Ишоним йўқ одамзоднинг жонига,
Шаҳид ўлган бўялади қонига.
Тилла хўшов, гулдан жўроб қўлида,
Тортаберди Фиркўкнинг баданига.

Кимга айтсин, дўстлар, ички дардини,
Тулпор бўб оғолаб туркман юртини,
Хўшовлаб, жўроблаб энди Фиротни,
Тос ёлпўшман сийпаб, чангман гардини.

Олис юртдан ошган тортар хўрликни,
Бедов минган йигит қилар эрликни.
От белига аввал қўйди Соқи чол,
Ипакдан босилган майин терликни.

Олис юртдан беглар кўрар дурбуни,
Усталар қўлига олар қирғини,
Боз устидан қўяберди чол Соқи,
Уймалаб ташланган бахмал чиргини.

Йигитлик охири қирқман элликди(р),
Содда одамларга берар кўлликди,
Боз устидан қўяберди чол Соқи,
Чиргининг устидан қўйди белликди.

Ҳар ерда ботирнинг кўнгли тирикти(дир),
Хайрга бахилнинг кўнгли ирикти(дир),
Боз устидан қўяберди чол Соқи,
Суёви қундуздан жаҳаздирикти(ни).

Муллалар ўқийди зеру-забарни,
Усталар ишлатар теша-табарни,
Боз устидан қўяберди Соқи чол,
Олтин қошли карсон кумуш эгарни.

Эронларнинг қабрин тунаб бош урди,
Икки наргис хумор кўзга ёш урди,
Эк узанги, эковиям тилладан,
Ярқиратиб икки ёққа туширди.

Жониворнинг ёл-қуйруғи майинди.
Ҳарким кўрса, Фиркўк отга қойилди(р).
Эгарнинг устидан тортди Соқи чол,
Кашта қиб тўқиган ипак айилди[ни].

Бирнеча санамнинг қобоғи дурди,
Худо берган экан жаннатман ҳурди,
От белига жоза кириб ташлади,
Қимматбаҳо зар чочоқли дўвирди.

Булбул ошна бўлар Ирам боғига,
Куйсин ўлим, ким чидайдди доғига,
Соқи чолнинг отга солган дўвири,
Тушади Фиркўкнинг боқолоғига.

Абзалининг бари ола қайишдан,
Чув деса, қутулар қанотли қушдан,
От думига солаберди Соқи чол,
Ун икки қуббали карки қуйишқон.

Ҳайвонни тузади, оёғдан-бошдан,
Пир дуоси кетган ғўнондан, ёшдан,
От белига тортаберди Соқи чол,
Пой тўшаб ташлаган чифотой пуштон.

Зумрад добил илди эгар қошига,
Ўмилдириқ қизил олтин тўшига,
Қўтос тақди Фирнинг узун бўйнига,
Қирқ қуббали юган урди бошига.

Тош табладан еталади Фиротни,
Олиб келди Ҳасанхоннинг қошига.
Бекнинг оти пўлат сулиғ чайнади,
Турли кийиб Ҳасан гулдай жайнади.

Илон тилли, яшил тусли ханжарди,
Раббано, деб хипча белга боғлади.
Энди кўринг Ҳасанхондек ўғлонни,
Арзрум юртига талаб айлади.

Хон Ҳасаннинг билмаганин билдирди,
Хушвақт қилиб, шодмон қилиб кўлдирди

Қирқ йигит босишиб узангисини,
Қўлтиғидан суяб отга миндирди.

Ҳасан минди Ғиркўк отнинг белига,
Ваҳшат қилиб барра ўнгу-сўлига,
Отасининг така-ёвмид юртидан,
Талаб қилди Арзрумнинг элига.

Ҳасан минди Ғиркўк отнинг устига,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига,
Отасининг такали ёвмид юртидан,
Чиқди Ҳасан Арзрумнинг қасдига.

Ана энди Ҳасанхон ўғлон Ғиркўкни миниб, гулдай
яшнаб, суқсурдай бўйлаб, остида Ғиркўк ўйнаб, товусдай
тараниб, зарбобга ўраниб, ёғ-ёғига қараниб, беллари қамиш-
дай буралиб, Ғиркўк отнинг бошини қайтариб, отасига
қараб, қирқ йигит жўраларига қараб, оқ фотиҳа сўраб, бир
сўз дегани:

Чамбилбелда менинг ўйнаган жойим,
Йиқилсам, суринсам пушту панойим,
Ота, сиздан холис дуо тилайман,
Оқ фотиҳа беринг, сиз қиблагойим!

Қуйган қулман, гапни гапга улайман,
Йиғлайман, отажон, ҳаққа йиғлайман,
Дуо қинг, отажон, холисан лиллоҳ,
Ота, сиздан оқ фотиҳа тилайман!

Боғларда бор, ота, чаман навбаҳор,
Мен кетарман, ота, шаҳарма-шаҳар,
Дуо қилгин, ота, холисан лиллоҳ,
Ҳасанни дуо қил, ота, ҳар саҳар.

Омонлигим қилинг худодан талаб,
Ўзимнинг ҳолима қолганман ажаб,
Дуо қилинг, ота, туриб ҳар саҳар,
Менинг учун дуонгиздир мустажоб!

Бул жудолик мени қилди саргардон,
Сиздан дуо тилар Ҳасандай полвон,
Дуо қилинг, ота, холисан лиллоҳ,
Мард Ҳасанни унутмагин, отажон!

Мард бўлиб белимга ханжар бойладим,
Мард ўғлонман, неча алвон сўйладим,

Дуо қил, отажон, холисан лиллоҳ,
Ота, сиздан дуо талаб айладим.

Мард Ҳасанни унутмагин, валлакат,
Сен унутсанг менга бўлар қиёмат,
Дуо қилинг, ота, холисан лиллоҳ,
Дуо қинг, Ҳасанхон келсин саломат.

Сенинг дуонг мард Ҳасаннинг қуввати,
Юраги — Ғироти, танда ҳолати,
Жоним, ота, сиздан дуо тилайман,
Холис дуо қилинг юрт валламати.

Полвон Ҳасан ҳали бир ёш болади(р),
Менинг ҳусним боғдочилған¹ лолади(р),
Дуо қил ҳар саҳар холисан лиллоҳ,
Хон Ҳасанни унутмасанг бўлади.

Остимда ўйнаса Ғиркўкдай ҳайвон,
Арзум юртида қурилса майдон,
Дуо қилсанг бўлар, отам валлакат,
Ҳиммат эрдан, арвоҳ гўрдан, отажон.

Ҳасан кетди Арзумнинг элига,
Худо иқбол берсин мендай қулига,
Мендан ғайрат, сиздан дуо, валлакат,
Қулоқ солинг хон Ҳасаннинг тилига.

Қаторда юк тортган норман лўкларим,
Кетмасин ғанимга ору-кекларим,
Дуо қинг сизлар ҳам холисан лиллоҳ,
Қирқ йигитим, бирга юрган бекларим.

Қирқ азамат, оғоларим, эрларим,
Уруш кунин Рустам сифат шерларим,
Дуо қилинг менга туриб ҳар саҳар,
Чамбилбелда бирга юрган бекларим.

Баланд тоғда олқор юрар, моралар,
Ортидан мерганлар тошни паналар,
Дуо қинглар, беклар, холисан лиллоҳ,
Чамбилбелда бирга юрган жўралар.

Қулоқ солинг турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу-гадога.

¹ Боғда очилган.

Мард Ҳасандай полвон отнинг устида,
Бек Гўрўгли қўлин очди дуога.

Ичкарида парилар чувлашади,
Бек Гўрўгли дар'ёдай бўб тошади.
Бек Гўрўгли қўлин очди дуога,
Қирқ йигит ҳаммаси омин дейшади.

Бефарзандлик мени қилди саргардон,
Отингдан айналай қудратли мавлон.
Ўзинг карам қилгин раҳиму-раҳмон,
Омон бориб, эсон келсин Ҳасанхон.
Ҳасан, сени яратканга топширдим.

Чамбилбелдир менинг ўсган диёрим.
Ҳасан болам, сен-сен кучим, мадорим,
Йўқдан бор айлаган парвардигорим,
Боргин, Ҳасан, яратканга топширдим.

Сен кетсанг, Чамбилда куямиз бизлар,
Сўзни фаҳм қилар соҳиб тамизлар.
Ер юзида қанча ўтган азизлар,
Шулар ёринг бўлсин ҳаққа топширдим.

Майдон-майдон Ғиротингни елгайсан,
Бу зоҳирда ўйнагайсан, кулгайсан.
Соғ бориб, саломат келгин Чамбилга,
Боргин, Ҳасан, омон-эсон келгайсан.

Булбул ошна бўлар очилган гулга,
Кулиб-ўйнаб юргил борган манзилга.
Омонат топширдим кулли валига,
Соғ бориб, саломат келгил Чамбилга.

Оламни гашт урган етти қаландар,
Ғойиб эрон, чўлда адашса, раҳбар.
Соғ бориб, саломат келгин, Ҳасанхон,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар!

Ана энди Гўрўглибек қирқ йигити блан „омин оллоҳу акбар!“ деб, Ҳасан полвонга фотиҳа бериб юбораберди. Ана энди Ҳасан ўғлон Ғиротни ўйнатиб, сулиғини чайнатиб, ўзини гулдай яшнатиб, отасидан, қирқ йигит, ёр-жўраларидан фотиҳа олиб, йўлга тушиб бораётир эди.

Шунда дарвозадан чиқса, қанча одам кўчаларни тутиб, йўлнинг икки ёғини тўлдириб турипти. Бола-чақа, ёш-қари ҳаммаси Ҳасанхонни тамошо қилмоқ учун чиққан экан.

Шунда Ҳасанхон, шу тамошога чиққан одамларга адаб блан, хулқ мулойимлик блан салом бериб, шу турган қари-ёшларга, ўрта яшар йигитларга, том устидаги аёл, келинчақ-қизларга қараб, отнинг жиловини тўхтатиб, Ҳасанхон полвон фотиҳа тилаб бир сўз деди: „Эй фуқаро! Бевабечора! Мўйсафид-қари, оқбош момалар! Мен сизлардан яхши дуо тилайман. Сизлар ожиз, муштипарсизлар, сизларнинг дуоларингиз мустажоб бўлса керак! Мен узоқ элга, сувсиз чўлга, бир душман элига кетиб бораман. Сизлардан фотиҳа тилайман! Омон-эсон бир-биримизни кўргаймиз!“ деб, Ҳасанхон полвоннинг шу йиғилган халққа қараб, фотиҳа тилаб айтган сўзи:

Йиғлайлик, йиғлайлик, ҳаққа йиғлайлик,
Куйган қулмиз, гапни гапга улайлик,
Омин де, қўлингни кўтар, ёронлар,
Дуо қил ҳаққимга, турган халойиқ.

Дайрада сузади кемаман қайиқ,
Тақдирда бўлганга нима қилойиқ.
Дуо қил ҳаққимга холисан лиллоҳ,
Тамошога келган жам'и халойиқ.

Боққа кирган терар олма, бодомлар,
Агар билсанг, ғаниматдир шу дамлар,
Дуо қил ҳаққимга холисан лиллоҳ,
Тамошога келган жам'и одамлар.

Бизга манзил бўлган Чамбилнинг бели,
Сўзлайди менигдай ўғлоннинг тили.
Борингиздан яхши дуо тилайман,
Тамошога келган туркманнинг эли!

Бизни кўрмакка келган фуқаро,
Ҳалол касб деқон, чорва, бечоро.
Омин де, қўл кўтар боринг ёронлар,
Амалдор, улуғлар турган умаро!

Чамбилбелда юрдим алвон-алвонлар,
Мени блан ўйнаб-ўскан полвонлар,
Мен сизлардан яхши дуо тилайман,
Қари, ёш йиғилган дарвеш эшонлар!

Қарчиғай бўйнида тоқдим жиғовил,
Хизматда чаққон бўб турган шағовил,
Яхши дуо қилинг холисан лиллоҳ,
Омин де, қўл кўтар, маҳрам ясовил!

Ёш боламан, ловуллаб ёнар кўнглим,
Чамбилбелда бўлди макон, манзилим.
Дуо қилинг, дўстлар, холисан лиллоҳ,
Омин де, қўл кўтар, йиғилган элим!

Остимда ўйнайди Фиркўкдай отим,
Бек Гўрўғли, отам, соҳиб давлатим,
Мен сизлардан яхши дуо тилайман,
Гуруллаб омин де, турган элотим!

Фиркўк отим мен ўйнатиб бораман.
Таваккални маҳкам тутиб бораман.
Катта-кичик, жам'и турган халойиқ,
Дуо қил, Арзрум кетиб бораман.

Айтилиб ўртада бирнеча сўзлар,
Ёронлар, айрилган бир-бирин излар!
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Ҳаққимга дуо қил, сарви-ноз қизлар!

Кўзлари чўлпонди, қоши қаламлар.
Худой қаргаган банда боламлар!
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Ҳаққимга дуо қил, барно санамлар!

Худойим солмасин қайғу-аламлар.
Мард бўлса — душманнинг бошии қаламлар.
Муштипарсиз, дуоларинг мустажоб,
Яхши дуо қинглар, қизлар, санамлар!

Кўнглима солмасин қайғи-войимлар.
Беллари қучмоққа нозик қойимлар.
Яхши дуо мен сизлардан тилайман,
Дуо қинглар ожиз, барно ойимлар!

Бу дун'ёда алвон-алвон юргаймиз.
Хўб дун'ёда даври-даврон сургаймиз.
Узоқ йўлга Ҳасан кетиб боради,
Яна қайтиб эсон-омон кўргаймиз!

Майдон-майдон бедов отни елгаймиз,
Бу зоҳирда ўйнагаймиз, кулгаймиз.
Омин денглар, дуо қилинг, ёронлар,
Бораяпмиз, омон-эсон келгаймиз!

Булбулдай бўб Ҳасанхоннинг тиллари,
Баҳорда очилган боғнинг гуллари.

Яхши дуо қилинг, йиғилган элим,
Холис дуо қилинг, ёвмид эллари!

Сиздан дуо олиб Ҳасанхон кетар.
Айрилиқ қурусин, мардни йиғлатар.
Ёш боламан, дуо қилинг холиسدан,
Омин деб гуруллаб қўлингни кўтар!

Бу дун'ёнинг ёлғони ҳаммадан ўтар.
Ҳасан полвон сен ҳам қўлингни кўтар!
Гуруллаб омин деб, шунда турганлар,
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар!

Дойим мингин бедов отнинг толмасин.
Бу зоҳирда ёмон кўнинг бўлмасин!
Ёмонликни сенга эгам солмасин,
Кўкрагингда доим армон қолмасин!

Ҳасанжон, белингга боғла олмасин,
Ёмонликни сенга худо солмасин,
Омин деди гуруллашиб жамоат,
Бу дун'ёда худо хафа қилмасин!

Кокилингни бандин туйгин, Ҳасанжон.
Ёв деганга ёлғиз теккин, Ҳасанжон.
Бу зоҳирда ёмон кўнинг бўлмасин,
Жуйрик миниб, сулув севгин, Ҳасанжон!

Омон бўлсин сенинг илоҳи жонинг.
Худо берсин адо бўлмас давронинг!
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар,
Бу зоҳирда дим бўлмасин армонинг!

Қайси юртга борсанг бўлгайсан сарвар.
Ғойиб эрон, пирлар бўлсин жиловдор.
Йлоҳи сафаринг бўлсин бехатар,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар!

Қулоқ солинг чечанларнинг сўзига.
Ҳасанхон юрмакчи тала-тузига.
Йиғилганлар бари яхши дуо қиб,
Омин деб фотиҳа тортди юзига.

Тамошо қинг хон Ҳасандай жаллотти.
Уйнатиб, минипти ҳайвон Гиротти.
Омин деб элоти фотиҳа тортти.
Оқ фотиҳа олиб Ҳасанхон ўтти.

Ана энди Ҳасанхон полвон Ғиротни ўйнатиб, сувлиғини чайнатиб, кўрганнинг зардасини қайнатиб, булбулдай ширин тилини сўйлатиб, Ғиркўк отни суқсурдай бўйлатиб, жўнамакчи бўлиб юрди. Шунда Ғўрўғлибек ҳам қараб туриб эди. Ҳасанхоннинг элотига айтган гапини, тамошодаги одамларнинг гуруллаб, омин деб дуо қилганини эшитиб туриб эди. Ҳасанхоннинг шу ишига димоғи чоғ бўлиб, қувониб туриб эди. Лекин Ғўрўғлибек бечора Ҳасанхон ўғлини танҳо юбормакка кўзи қиймади. Нима учун? Ёш бола, ҳали узоқроқ бозорга борган эмас эди. Ғўрўғлибек терлаб, нима қиларини билмай, Ҳасанхонга: „Қўй, сен ёш боласан“ дейин деса, Ҳасанхон полвон ҳам қайтмайди. Қирқ йигитни бирга юборай деса, унга ҳам кўнмайди. Ғўрўғлибек ўзим борай деса, унда ҳам бўлмайди. Бу одамзотнинг ба’зи вақт шундай бир иши кўнгилдаги ўйдан ташқари чиқиб қолар экан. Бўлгиси келган иш, шундай қилиб бир нарса сабаб бўлиб бўлар экан. Шунда Ғўрўғлибек кўзи қиймай, Ҳасанхон полвонни чақириб, „қараб тур!“ деб, орқасидан келаётипти. Ҳасанхон отасини кўриб, отининг жilовини тортиб турди. Ғўрўғлибек келиб, Ғиркўк отнинг жilовидан ушлаб, Ҳасанхоннинг ўн тўрт, ўн бешдаги камолини кўриб, юборишга кўзи қиймай, Ҳасанхон ўғлига насиҳат қилаётир:

Айрилиқдан бирнеча дод айлайин.
Жудолиқдан тинмай фар’ёд айлайин.
Отнинг бошин тўхтатиб тур, Ҳасанхон,
Қулоқ солгин, мен насиҳат айлайин.

От чопиб оласан чўлнинг даштини.
Эшит, Ҳасан, отангнинг нолишини.
Сенга менинг айтадиган сўзим бор,
Бир фасил тўхтат Ғирнинг бошини.

Сен кетган сўнг отанг бўлар саргардон.
Сенсиз сабил бўлар манзилман макон.
Қулоқ соб эшитгин айтган сўзимни,
Ота-энангни унутмагин, Ҳасанжон.

Остингда ўйнайди Ғиркўк тулпоринг.
Сенсиз хароб бўлар гулу-гулзоринг.
Зинҳор, болам, ота-энангни унутма,
Бўлмасанг энангни тутар хуморинг.

Сен кетарсан нечча тоғлардан ошиб,
Ўз тенгингман кулиб-ўйнаб, талашиб.
Зинҳор, болам, ота-энангни унутма,
Орқангда ота-энанг қолса йиғлашиб.

Кўзининг ёщини йиғлаб тизмайми?
Сени соғинган сўнг бағрин эзмайми?
Сен кетсанг энангни тутса хуморинг,
Дод, Ҳасан, деб йиғлаб юртни бузмайми?

Сенинг энанг йиғламасин, куймасин,
Ҳасанхон, деб кўзин ёшин қуймасин.
Зинҳор, Ҳасан, йиғлатмагин энангни,
Кунда йиғлаб қовоғини уймасин.

Ог ўйнатиб, Ҳасан болам, борарсан,
Ҳар ерда яхшиларман ўтирарсан.
Худо очсин йўлингни, пирлар ёр бўлсин,
Иншоолло Даллини об келарсан.

Борсанг ишинг чапга қайтса, Ҳасанжон,
Бошқа юртга ўтиб кетма бўйингдан.
Ёшлик қилиб чакки юрма, фарзандим,
Орқангдан отангни қилма саргардон.

Гўрўғлининг юзин қайтиб кўрай деб,
Олалмасанг Хон Даллини, Ҳасанжон,
Чамбилбелга не бетимман борай деб,
Бошқа элга мени ташлаб йўл солма!

Сен бўлмасанг отангда ҳам мўл бўлар,
Оқа-оқа кўзим ёши кўл бўлар.
Зинҳор бошқа юртга кетма, Ҳасанжон,
Сенга айтган насиҳатим шул бўлар!

Ҳасанжон, отангман энанг йиғлатма,
Зинҳор-зинҳор, болам, йиғлатиб кетма!
Болалик қиб ҳар хаёлга тушмагил,
Зинҳор, болам, Чамбил элди унутма!

Ёмонларман ёмон бўлма, Ҳасанжон!
Ёмонларга ҳавас қилма, Ҳасанжон!
Яхшиларнинг қадрин билгин, фарзандим,
Улуғларни иззат қилгил, фарзандим!

Ёмон одам иши миннат, Ҳасанжон.
Яхшиларни қилмас ҳурмат, Ҳасанжон.
Ҳарким жўра бўлса, юрса ёмонман.
Хурсанд бўлмас, тортар кулфат, Ҳасанжон!

Пайдо бўлдинг икки гавҳар донадан,
Парвоз қилиб учдинг манзил хонадан.

Аввал айтган насиҳатим, Хон Ҳасан,
Ҳар нафасда гофил бўлма ўзингдан!

Ўзингдан пастларман ҳар йўла кетма!
Болам, айтган насиҳатим унутма!
Олдингдан ким чиқса бесалом ўтма,
Бир ғарибни кўрсанг зинҳор оғритма!
Ҳасанжон фарзандим, кўнгил мадорим,
Зинҳор манманликнинг йўлини тутма!

Сен кетсанг отангга бўлар қиёмат,
Энанг қилар кунда юз минг надомат.
Манманликни асло қилма, Ҳасанжон,
Манманлик, Ҳасанхон, ўйла, қабоҳат.

Қирғий деган қушлар бўлар қиёда,
Кундан-кун давлатинг бўлсин зиёда.
Катта сўйлаб шайтон бўлди Азозил,
Азозилдай олим ўтмас дун'ёда.

Савдо тушар мард йигитнинг бошига,
Яхши-ёмон келар марднинг қошига.
Айтган сўзим унутмагин, Ҳасанжон,
Амри падар Аршдан улуғ кишига!

Остингда ўйнайди Ғиркўк ҳайвонинг,
Ғиркўк от остингда, Ҳасандир номинг,
Болам, насиҳатим бажо келтирсанг,
Қайга борсанг сен дар қолсанг мен зомин.

Ҳечвақт, Ҳасанжон, ёмон бўмассан,
Насиҳатим қилсанг ҳеч дар қомассан,
Ўзингдан каттанинг олсанг тилини,
Ҳай аттанг деб, болам, йўлда қомассан!

Боргин энди, Ҳасан болам, омон бўл,
Отанг айтмас, зинҳор, болам, ёмон бўл.
Боргин энди, яратканга топширдим,
Ёмон бўлма, яхшига меҳрибон бўл!

Менинг пирим, Ҳасан, гоийб эронлар,
Йиқилган, суринган кишига раҳбар.
Борғил, Ҳасан, сени қилдим ҳавола,
Шулар ёринг бўлсин оллоҳу акбар.

Ана энди Ҳасанхон полвон отасининг насиҳатларини
эшитиб, оқ фотиҳасини олиб, қирқ йигитга қараб кулиб,

улар блан розилашиб, гулдай яшнаб, булбулдай сўйлаб, тараққос бойлаб, шунда остида Фиркўк оти оғзини очиб, ўйнаб, жонивор кокил ташлаб, қўлтиғидан парини чочиб, болани олиб қочиб, Ҳасанхоннинг баҳрини очиб, жонивор ҳар усулда ўйнаб, йўлда кетиб бораётир. Гўрўғлибек бош қирқ йигит Ҳасан жиловида югурлашиб, кўчанинг юзи блан чопқилашиб келаётир. Ҳасанхонни йўлга солиб, ҳаммаси хўшлашиб қайтди.

Ана энди Ҳасанхон полвон якка-танҳо эр Хизрнинг чўлида, туркманнинг катта йўлида: „Худоё худовандо талаблик бандангнинг йўлини очқайсан, банданинг раҳбари; ғамхўри ўзингсан, Ҳасанхонни мурод-мақсадига еткизадиган сансан!“ деб чўли жазирада отни ҳайдаб кетиб боради:

Парвардигор паноди(р),
Ҳолин билган донади(р),
Гўрўғлидин дуо олиб,
Ҳасан полвон жўнади.

Мардни туққан — онади(р),
Ўзи гавҳар донади(р),
Обру бер деб чўлларда,
Якка, танҳо жўнади.

Метарага сув олиб,
Чақмоғига қув олиб,
Йўлга тушди Ҳасанхон,
Эли халқдан дуо олиб.

Белда беллик бўлкиллаб,
Метарада сув ширқиллаб,
Ҳасан полвон худо деб,
Фиркўк оти диркиллаб.

Қалқонини дўнгтариб,
Совутини бўктариб,
Худо деб йўлга тушди,
Арзрумни ахтариб.

Гаҳ созини созлайди,
Гаҳ бўтадай бўзлайди.
Энди кўринг мард Ҳасан,
Хон Даллини излайди.

Остидаги бедов от,
Кийикдай бўб хезлайди.
Суюб тортган буйрини,
Тоғнинг бошин кўзлайди.

Хон Далли деб Ҳасанхон,
Кесиб бағрин тузлайди.
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
Чидаёлмай сўзлайди.

От боради ориллаб,
Отган ўқдай шариллаб,
От алқими тонг шамол,
Мис карнайдай зориллаб.

Сувсиз чўлда Фиркўк от,
Бораётир париллаб.
Қушдан жуйрук Фиркўк от,
Жазойилдай шариллаб.

От боради қасирлаб,
Отган ўқдай тасирлаб,
Тилла узанги масси-кавуш,
Тепсинганда қасирлаб.

От чопади эгилиб,
От ёлига тегилиб.
Шип-шип қамчи тортади,
Қор-ёмғирдай тўгилиб.

Италгудай имтиниб,
Қарчиғайдай қимтиниб.
Сувсиз чўлда Фиркўк от,
Бораётир ютуниб.

Сувсиз чўлда Фиркўк от,
Жазойилдай отилиб,
Жиловини бўшатса,
Қушдай кетар қутулиб.

Отга солди дирдикка,
Қойил бўлинг эрликка.
Сувсиз чўлда Фиркўк от,
Гоҳ чикка, гоҳ пукка.
Қамчи урса ўйнайди,
Чўлларда дирка-дирка.

Қамчи уриб отига,
Чидамай ғайратига,
Сувсиз чўл гумбурлайди,
Марднинг сиёсатига,

Талаб қилди мард Ҳасан,
Далли вилоятига.

Қамчи урди сонига,
Жабр қилди жонига,
Сувсиз чўллар ларзон еб,
Фирнинг ирғиганига.

Отга қамчи солади,
Отнинг жонин олади,
Сувсиз чўлда Ҳасан мард,
Обру бер деб боради.

Паст-баландни билмайди,
Фиркўк отти елади,
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
Бир худо деб келади.

Хон Далли деб шундай мард,
Ширин жонин бўлади,
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
„Хув“ деб кетиб боради.

Олмос қилич тоқиниб,
Азизларга тобиниб,
Келаётир мард Ҳасан,
Оч арслондай чобиниб.

Узангиси ярқиллаб,
Қилич тегиб шарқиллаб,
Сувсиз чўлда Ҳасанхон,
Оч туйғундай чирқиллаб.

Фиркўк оти фирқиллаб,
Чу деганда дирқиллаб,
Ҳасан полвон чўлларда
Оч баҳриндай чирқиллаб.

Ғоз, сўнадай ғарқиллаб,
Метарада сув шарқиллаб,
Келаётир Ҳасан мард,
Оч бургутдай чарқиллаб.

Чу деб Фирни суради,
Ён ёнига қаради.
Сувсиз чўлда мард Ҳасан,
„Хув“ деб кетиб боради.

Обру бер, дер худо деб,
Жоним сенга фидо деб,
Бораётир Ҳасанхон,
Чўлда бўлдим адо деб.

Чанг қиб дала-даштини,
Қўйиб отнинг бошини,
Узи писанд қилмайди,
Чиқса бир эл қўшини.

Ўзига айтар: Ҳайда! деб,
Арзум юрти қайда? деб,
Бораётир Хон Ҳасан,
Кийик чиқса қўйма! деб.

Таққан кескир пўлотти,
Минган тулпор Ғиротти,
Сувсиз чўлда Хон Ҳасан,
Қилган қаттиқ ғайратти.

Маҳкам боғлаб белини,
Ҳақ деб Ҳасан йўл тортти,
Тамошо қинг ёронлар,
Ҳасанхондай жаллотти.

Чу деб қистаб чўлларда,
Ғиркўкни йўрғалатти,
Ҳасан полвон худо деб,
Шуйтиб қистаб йўл тортти.

Чалбар қилди банотти,
Шуйтиб қилди ғайратти,
Хом эканди Ғиркўк от,
Оппоқ кўпикка ботти.

Кам-кам ўзин тузатти,
Гарданини узатти,
Энди кўринг Ғиркўк от,
Совиб қарсақдай қатти.

Чу деганда олади,
Оч газаман дарбантти,
Рўмол блан шипириб,
Юзига урган гартти.

Бўйнида туйма банди,
Ҳарёққа силкилатти,

Бошидаги зар қалпоқ,
Иккэллик бошга ботти.

Ўр келса ўмганлатти,
Нишоб келса тўхтатти,
Ҳаркун икки маҳалда,
Ғиркўк отни ўтлатти.

Ариғ келса ирғитти,
Жилға келса жилпитти,
Ўзидайин мардларнинг,
Зардасини қайнатти.

Шуйтиб қистаб йўл тортти,
Тобга олиб Ғиротти,
Тамошо қинг Ҳасанни,
Дойим чўлда ўйнатти.

Ариғ тубинда ондиз,
Дар'ё тубинда қундуз,
Қистаб кетиб боради,
Кеча демайди кундуз.

Минган отнинг сарасин,
Тулпор йўлга ярасин,
Шуйтиб қистаб боради,
Кўринг туркман тўрасин.

Ғиркўк асл тулпорди,
Мард Ҳасан ҳам шунқорди,
Чўлда қувиб олади,
Дучор келса алқорди.

Ҳасан қизил кийипти,
Зар кокилин тугупти,
Чиқса агар олдидан,
Қувиб олар кийикти.

Ўқдай бўлиб отилиб,
Марднинг жони сотилиб,
Кеталмайди олдидан,
Ҳечбир жондор қутилиб.

Қаноти бор қушдай-ди,
Қушни қувиб ушлайди,
Ҳасан мард қувонсин деб,
Жонвор Ғиркўк кишнайди.

Ана энди Ҳасан полвон бораётган йўлида, эр Хизрнинг чўлида, қаттиқ қистаб, йўл тортиб борар эди.

Ҳасан полвон отига қараса, жонивор Ғиркўк яшнаб, яшиндай турланиб, ҳар рангга кириб, шундай чўлда, одами йўқ элда Ҳасанхон хафа бўлмасин деб, одамдан зийрак Ғиркўк от кокил ташлаб, ҳар усулда юриб, йўлда кўнда-ланг-кўндаланг бўлиб, атрофига қараб, гарданини кўтариб, ўқраниб кишнаб, ернинг тўғарагига қараниб, гоҳ-гоҳ вақтларда ўйнаб-ўйнаб, йўлдан чиқиб қулоғини қайчилаб, ён-ёнига қараб бораётир.

Шунда Ҳасанхон қараса, оти Ғиркўк ҳартурли бўлиб, ранг бериб, ҳар усулда ўйнаб, кишнаб, ҳархил ўйинни қилаётир.

Шунда Ҳасанхон полвон отнинг уёғ-буёғига, собиндай қуюлган туёғига, жийирдан пичиб олгандай сиёғига қараб, меҳри-муҳаббати иссиқ нондай ошди. Отнинг икки қариш супра қулоғи бор, ҳар қулоғининг тагида арақи бор, ҳарқандай қурумсоқ, кўнгли ўчиб кетган одам минса ҳам, тоғдай димоғи бор. Ғиркўк отга қарасангиз жийиб турган арслондай сиёғи бор, катта корсондай туёғи бор.

Ҳасанхон полвон отни кўриб, кўнгли гул-гул очилиб, юраги тошиб, отига қараб кўнгли ўсиб: „Э жонивор Ғиркўк, сендай от осм оннинг остида, ернинг устида, тўрт оёқликнинг қаторида, йилқининг жинсида йўқ. Сени минган йигитнинг ҳам армони қоладими, ҳеч йилқининг ичидан тулпор чиқиб сендай бўладими?“ деб, отини та’риф қилиб бир сўз дияётир:

Бир ёшингда чилтон берган Ғиротим,
Бедавлатга давлат бўлган бедовсан,
Сени минсам газа бўлар ниятим,
Бефарзандга фарзанд бўлган бедовсан.

Бир ёшингда сулоб Сунбул тоғини,
Икки ёшда кўрдинг Ирам боғини,
Ирам боғда санамнинг чарвоғини,
Қизлар етиб, пари минган бедовсан.

Уч ёшингда отам минди орқангга,
Янгаси учун талаб қилди Райҳонга,
Ой Зайдунни силкиб солиб орқангга,
Кўкбулоғдан олиб қочган бедовсан.

Армон блан билмаганин билдириб,
Отам года чошиб, года елдириб,

Дайрабодда кўп душманни ўлдириб,
Кўч молини ўлжа қилган бедовсан.

Савашда ёд этган комил пиримди,
Ёдлайн бу ерда қайси бирингди,
Тўхтовсиз боғишдан олган Қиримди,
Холдор шоҳни динга солган бедовсан.

Жиловингни тутган бовойи Қамбар,
Кокилингга таққан мушкиман анбар,
Манов тоғда уч юз олтмиш пайғамбар,
Ўртага об дуо қилган бедовсан.

Чилтан бовом ўнг ёлингдан силаган,
Бектош араб қирқ минг тилла тилаган,
Бермакчи бўлганда отам Гўрўғли,
Номи туркман уллос тортиб йиғлаган,
Элотнинг орини олган бедовсан.

Даҳ деганда қатор толдан хезлаган,
Чиргилигин Чилтан бовом созлаган,
Шамолига оққан дар'ё музлаган,
Фалакдан ёшилдай энган бедовсан.

Сени минган йигит кирар савашга,
Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга,
Ўн тўрт марта дучор келдинг Бектошга,
Шул арабнинг додин берган бедовсан.

Уруш куни йўлбарсдай бўб ғубирган,
Эгасига Шоҳимардон туғ берган,
Бово Қамбар шарбат блан сув берган,
Сув ўрнига шарбат ютган бедовсан.

Сени минган йигит кирар урушга,
Бекам қиб яратган турли юрушга,
Ҳеч кимса дар қолмас, минса бир ишга,
Ким минса бахтини очган бедовсан.

Ўзинг йилқи, йилқиларда тенгинг йўқ,
Ҳеч бирор ерингда сенинг мининг йўқ,
Ҳарким минса хафа қилар кунинг йўқ,
Йигитнинг муроди бўлган бедовсан.

Уруш куни оловдай бўб туташган,
Балонинг тоғидан жуда кўп ошган,
Қора туман, қизил қонлар тўкишган,
Дев-парини хўрлаб юрган бедовсан.

Отам минса сендай асби тозини,
Писанд қилмас ёвни.г кўпу-озини,
Уйноқлаб ўйдинг Тўхтамиш кўзини,
Тўхтамишнинг додин берган бедовсан.

Овозанг боргандир Кўҳиқопиға,
Чечан одам гапни қўяр бобиға,
Зарбингни ўтказган одам обига,
Душманларни зор йиғлатган бедовсан.

Таблада олтойлаб дойим боқилган,
Оёғингга абжуш нағал қоқилган,
Теккан тошлар ёнғоқдай бўб чоқилган,
Сенинг зарбинг тошдан ўтган бедовсан.

Олтой таблада боқилган,
Емингга кишмиш тўкилган,
Емин кўриб есин деб,
Маш'алдан чироғ ёқилган.

Отимнинг кўнгли ўссин деб,
Ипакдан арқон тақилган.
Оёғин йип қиймасин деб,
Ипакдан пайванд тўқилган.

Донғи Доғистонга кетган бедовсан.
Зарби душманни йиғлатган бедовсан.
Сув ўрнига шарбат ютган бедовсан.
Чу деганда қушдан ўтган бедовсан.

Ғанимларни зор йиғлатган бедовсан.
Қосимни қўйдаи ҳуркитган бедовсан.
Балонинг тоғидан ўтган бедовсан.
Пирлар блан суҳбат тутган бедовсан.

Шароби антаҳур ютган бедовсан.
Учар қушга қувиб етган бедовсан.
Ол ғиркўк от келди деса, зарбингдан
Сияҳпўшлар қамов тортган бедовсан.

Нечча тушиб париларнинг қўлига,
Парилар тарбият этган бедовсан.
Париларман, неча тоза қизларман,
От ҳам бўсанг суҳбат этган бедовсан.

Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Даллихонга еткур хоназот.

Ана энди, Ҳасанхон полвоннинг отидан кўнгли тўлиб,
та'риф, тавсиф килиб, „Эй жонивор Ғиркўк от, ночор
кўзда хоназот, сени минган йигит мақсадига етмай қолмайди,
биз ҳам мақсадга етиб, Хон Даллини олиб қочамиз. Э жо-
нивор Ғиркўк от, Чамбилга довур қизилбошларнинг отига
етказмай борасанми?“ деб, ўз отига ўзи гапириб, вақтини
хушлаб, вақти-вақтида отини киш-кишлаб бораётир:

Ғорқиллашиб учар кўлнинг сўноси,
Ошиқлиқни англаб қизнинг доноси.
Доно мавлон, обру бер, деб боради,
Оти Ҳасан, Ғўрўглининг боласи.

Остида ўйнайди Ғиркўкдай оти,
Тоғдайин бор мард Ҳасаннинг ғайрати,
Доно мавлон, обру бер, деб боради,
Оти Ҳасан, Чамбилбелнинг жаллоти.

Қуймасин ҳечкимнинг кулбахонаси,
Уртанмасин қизил гулдай танаси.
Доно мавлон, обру бер, деб боради,
Ҳасан полвон, Ғўрўглининг боласи.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси,
Ҳаркимнинг бор беш кун куни кўраси.
Яратганим, обру бер, деб ҳайдайди,
Ҳасан полвон, ёвмид элнинг тўраси.

Ҳасанхон ҳам бировларнинг дилбанди,
Осойишта азиз жоннинг пайванди.
Сувсиз чўлда бораётир худо деб,
Оти Ҳасан, Мисқол пари фарзанди.

Остида ўйнайди Ғиркўк тулпори,
Белида тут боскан кескин ханжари.
Танҳо талаб қилган Даллидай қизга,
Така ёвмид элнинг чин аждаҳори.

Мард Ҳасаннинг тилида бор сонаси,
Ҳасанхон Чамбилнинг гавҳар донаси.
Шу Ҳасанни тарбиялаб ўстирган,
Оғо Юнус, Мисқол пари онаси.

Чу, дейди Ҳасанхон Ғирни уради,
Ҳар иш бўлса тақдиридан кўради.
Якка-танҳо от ҳайдайди чўлларда,
Яратганим, обру бер, деб боради.

Булбул ошна бўлар боғнинг гулига,
Қарамайди Ҳасан ўнгман сўлига.
Раббано деб бораётир Ҳасанхон,
Якка, танҳо эр Хизрнинг чўлига.

Қулоқ солинг суханварнинг сўзига,
Ҳасан тушган сувсиз қула-тузига.
Ҳадеб қистаб от ҳайдайди чўлларда,
Сира қарамайди отнинг юзига.

Ғайрат қилиб йўл тортади Ҳасанхон,
Роҳат уйқу ёноштирамай кўзига.
Етаман деб от ҳайдайди ёш бола,
Қараб турмоқ эп билмайди ўзига.

Ғиркўкнинг келиши шамол эскандай.
Чанг, ғубор, туман аралашкандай,
Оғзин очиб бораётир жонивор.
Монанд фалакдан яшин тушкандай,

Ғиркўк оти оғзин очиб боради,
Қўлтиғидан парин сочиб боради,
Одами йўқ, қуш учмаган чўлларда,
Қаноти бор қушдай учиб боради.

Чўлда Ҳасан куйиб, пишиб боради.
Жазира чўлларга тушиб боради.
Остидаги Ғиркўк, отнинг тулпори,
Бир интилса қирдан ошиб боради.

Сўна сузар кўлларда,
Гадоё юрар элларда,
Қистаб кетиб боради,
Элсиз сувсиз чўлларда.

Икки қариш супра эди қулоғи,
Чу деса тоғларни чоғлар димоғи,
Совупти Ғиркўк асил чин тулпор,
Дўнг-дўнг ерга бир тегади туёғи.

Тонглар отиб боради.
Кунлар ўтиб боради.
Хон Ҳасандай бир йўлбарс,
Чўлда кетиб боради.

Энди кўринг Ҳасанхон,
Ўзи ботир чин полвон.

Хон Даллини ахтариб,
Излаб кетиб боради.

Полвон Ҳасан қистаб, қичаб йўл юрди,
Адади йўқ, сувсиз, элсиз чўл юрди.
Оз эмас, Ҳасанхон жуда мўл юрди,
Қирқ беш кеча-кундуз Ҳасан йўл юрди,
Бу орада неча тоғман бел юрди,
Ораликда неча бўлак эл юрди.

Ҳасан минган чин бедовнинг сарасин,
Асил тулпор бўлса йўлга ярасин,
Қирқ беш кеча-кундуз юриб Ҳасанхон,
Қувиб олди Арзрумнинг қорасин.

Полвон Ҳасан энди дар'ёдай тошти.
Қирқ беш кунда Арзрумга етишти.
Шуйтиб қистаб, ғайрат қилиб Ҳасанхон,
Саҳродаги элу-бойга аралашти.

Ҳасан полвон энди ўйни ўйлади,
Ўз олдига неча алвон сўйлади,
Аралашиб элотига Ҳасанхон,
Бостириб Ғиротни қистаб ҳайдади.

Ғиркўк от ҳам неча алвон йўл юрди.
Банда деган тақдирига тан берди.
Ҳасан полвон қистаб борди ёронлар,
Дарвозага вақти хуфтон еткарди.

Ана энди Ҳасанхон хуфтон вақтида Ғиротини ўйнатиб, сувлиғини чайнатиб, етиб борди. Дарвозабон дарвозани беркитиб, ётмоқчи бўлиб турган экан. Шунда Ҳасанхон бақириб чақирди: „Дарвозабон, дарвозангни оч, мен келдим. Қоронғида далада қолмайин!“ деб шовқин солаберди. Унда дарвозабон: „Астароқ ўзбак, мунча бақирасан. Кайфдан, нашадан битта қўймадингку. Қандай вағирлаган ўзбак эдинг. Буни қаранг, бир ўзи минг одамдан зиёда бақиради“ деб сўкаётди. Эриниб, тургуси келмайётипти. „Мундай ёмон одамга дарвозани очмоғим ҳам лозим эмас. Шу баччағар шу оқшом далада қолсин. Ундай қисам ҳам бўлмайди. Бу баччағар шаҳарда бир одамни ҳам ухлатмайди“. Шунда дарвозабон яна Ҳасанхонга қараб: „Ҳў ўзбак, барвақтроқ келсанг бўлмайдимми? Ярим оқшомда сенга ким айтди, дарвоза очилади деб. Ана ўша ерда отингдан тушиб, отингни жиловидан ушлабгина ёт! Эрта чоштгоҳда дарвоза очилади, шунда кирасан, бўлмаса санга ким дарвозани очади. Калити йўқ,

хонимиз одам юбориб олиб кетган. Эрта маҳрамлардан бе-
риб юборади, сўнг биз очамиз. Барвақт келсанг бўлмасми-
ди, сени ким тўхтатди!“ деб, жуда аччиғи келаяпти.

Шунда Ҳасанхон полвон: „У дарвозабон, мен жуда узоқ-
дан келаётиман, сенинг хаёлинг, мен намоздигар, кеч пе-
шин чиққан бўсам, далада одамлар блан ҳангамалашиб, эн-
ди сенга келиб, дарвозани оч, деб айтиб турган бўсам. Йўқ,
мен жуда олисдан—узоқдан отимни чарчатиб, ўзим ҳам
чарчаб келаяпман. Энди сен ҳам тақал-туқул эринчоқлигинг-
ни менга қилма, мени ичкари киргиз, далада қолмай. Мен
даладан келган мусофир одамман-да, менда ошнахона, бир
таниш, кўрган кўз бўлмаса! Сен дарвозани оч, мен бир са-
ройга тушиб, букун ўзим, отим дамимни олайин! Эртан
дам олгандан кейин, сени блан гаплашаман, оч дарвозани!“
деб Ҳасанхон бир сўз деди:

Манов тоғнинг бошин чолғон тумона,
Аё дўстлар, айтнинг қандай замона,
От чарчатиб, олис элдан келаман,
Оч дарвозангни, дарвозабона!

От чопмоққа қойим Хизрнинг даши,
Хизр Ил'ёс доим марднинг йўлдоши,
От ҳоритиб узоқ элдан келаман,
Оч дарвозангни, бово қўрбоши!

Тарзимга қарасанг нодон боламан,
Мавж уриб, дар'ёдай тошиб тўламан.
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
От ҳоритиб узоқ йўлдан келаман!

Майдон-майдон бедов отим жиламан,
Тоза гулман, офтоб текса сўламан.
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
От чарчатиб олис элдан келаман.

Мусофирман, қолиб гаранг бўлмайин,
Мавж уриб дар'ёдай тошиб тўлмайин.
Оч дарвозангни, дарвозабона,
Танишим йўқ, мен далада қолмайин.

Беклар минар бедов отнинг толмасин,
Бемаҳал ўлимни эгам солмасин,
Оч дарвозангни, дарвозабона,
Дала-даштда қарақчилар олмасин.

Мен кечга қоганим узоқ учунди.
Ўзим даштлик ўзбак қозоқ учунди,

Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
Даштлик деб кўп қилма, мазоқ учунди!

Худоё қулингни қилма-да қаллоч.
Далада қолмайин, бово қўрбоши,
Кечга қолдим, бово, қайтай, ноилож,
Оч, бобожон, манзилингни кўрайин,
Очгин, бово, мен далада қолмайин.
Тиқил қилма, дарвозангни тезроқ оч!

Дарвозабон Ҳасанхондан хафа бўлиб, „эй, ўзбак, жуда ҳам бемаза экансан“, деб бир сўз деди:

Қандай одам эдинг келган бемаза,
Дарвозамнинг тўгараги андоза,
Кет, ҳарким бўлсанг йўлдан қолмагин,
Кун чиқмайин очилмайди дарвоза!

Ўзинг мунча воғир-воғир этарсан,
Нодон ўзинг, нодондан ҳам батарсан,
Кет, ҳарким бўлсанг йўлдан қолмагин,
Тонг откунча ташқарида ётарсан.

Сўзлама беҳуда, ёмон бўлмагин,
Беҳуда бу ерда шовқин солмагин,
Тонг отмайин очилмайди дарвоза,
Кет, ҳарким бўлсанг йўлдан қолмагин.

Ана энди Ҳасанхон қараса, дарвозабон очмайди. Кўрди, дим бўшатиб бўлмайди. Шунда Ҳасанхон дарвозабонни арлаб, „улай эди, булай эди, ноқулай эди, қулай эди“, деб бир сўз деди:

Ёмғурда эмранмас тоғларнинг тоши,
Не савдолар кўрмас одамнинг боши,
От ҳоритиб олис жойдан келаман,
Оч дарвозангни, бово қўрбоши!

Ичкилик шарбатин ичмай маст бўлдим,
Қайда ғаним бўлса, унга қасд бўлдим,
Оч дарвозангни, бово қўрбоши,
Худони ўртага солдим, дўст бўлдим!

Қулоқ солгин турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳи-гадога,
Очгин дарвозангни, бово қўрбоши,
Дўст бўлиб, худони солдим орага!

-Ўтар дун'ё, қиёматни ўйлагин,
Давлатинг бор, турли кийиб жайнагин.
Дўст бўлиб худони солдим орага,
Дўст деган—худонинг оти, ўйлагин!

Мен оч десам, нега тиқил қиласан,
Узоқ йўлдан келганлигим биласан,
Худони ўртага солдим, дўст бўлдим,
Очмасанг, жон дўстим, ўзинг биласан!

Ана энди дарвозабон уч юз ўттизга кирган эди. Дақю-
нусни кўрган, Фир'авн блан ўлтирган баччағар эди. Ўз-ўзи-
га дарвозабон ўйлади: „Бу ўзбак, ўзбак бўлса ҳам муғом-
бир ўзбак экан, бу мени ён еримдан ушлади, шум ўзбак
экан. Мен асло очмасман деб аччиғим келиб ўтириб эдим.
Мен илгари кўрган эмасман, эшитар эдим, икки одам дўст
бўлар эмиш, худони ўртага солиб қучоқлашиб дўст бўлар
эмиш. Бу ўзбак ноқулай бир гапни айтиб, худони ўртага
солдим деди, дўст бўлди. Биз ҳам дўст бўлдик. Агар дар-
возани очмасак, биз худога урдирамиз, ёмон бўлди. Ҳали
ёш бошим бор, уйланган бўмасам, хотин омасам, ўн гулим-
дан бир гулим очилмаган бўсам, худо уриб, жувонмарг
бўлиб кетмай“, деб бованг базўр ўрнидан турди, дарвоза-
нинг қошига келиб, дарвозанинг тагидан энгишиб қаради.
Кўрса, бир бола турипти. 15—16 да камоли, ойни хира қи-
лади равшан жамоли. Ана энди дарвозабон бованг ҳали
бўз бола эди. Уч юз ўттизга кирган эди, кўп тиқилишларни
кўрган эди, қаерда жувонбозлик бўса—шундай бузмакорлик
бўса, шу бованг борган эди. Бир, икки, уч ердан қаттиқ
шапати еб, тавба қилган эди. „Бекор ётганча, овқати шум
ўтса бўлади“ деб, юз эллик йилдан бери шу дарвозада тўрт
оёғин бир ерга йиғиб, ғазабига лўб-лўнда бўлиб ётган эди.
Ўзининг шундай ишлардан кўнгли совиб кетган эди. Бў-
маса, шу бованг бир рисолабон, жувонбоз, бир бурди кет-
ган, қулоғи тескари битган. Курра танглай, ит манглай,
кўк тирноқ, чочи ўсган, баччағарнинг бориб тургани эди.
Ана энди Ҳасанхонни кўриб, бовангизнинг димоғи чоғ бўлиб,
кўна касаллари кўзғалиб, эски олипталигини қўлига олиб,
ўн иккингда, ўн учингда қўлимга тушмадинг деб, бованг
шошиб қолди. Шошғониям ҳаддидан ошиб қолди.

Ана энди бованг калитини тополмай, даббанглаб юраман
деб, энкайиб турган эмасми, ўнгирини босиб дустуман бир
йиқилиб олди. Ана энди бованг уёққа-буёққа ўзини урапти,
дарвозанинг калитини қараяпти. Уёқ-буёқни кўрапти. Бованг
қаттиқ шошибеди, калитини қўйган ери эсига кемаяпти.
Бованг йиқилиб, суриниб, уйтиб, буйтиб дарвозани очиб
юборди.

Ана энди Ҳасанхон дарвозадан Фиротни чу деб киргизди. Дарвозабон бованг, дарвозани қайтариб ёпаман дегунча, Ҳасанхоннинг авзойи ўтиб кетадигандай. Бованг шошиб бир қўли дарвозада, бир қўлини „Ў ўзбак“ деб Ҳасанхон тарафига узатди. Қўлига Фирқўкнинг қуйруғи тўғри келди. Бованг отнинг қуйруғини билагига ўраб олди: „Ҳа дўстим, қаёққа борасан, букун биз блан бўл, уёққа эртан борар“сан деди.

Ҳасанхон полвон жўрасининг авзойини ёмон билиб, назаркарда Фиротнинг жиловини қимтиб бир қамчи урди. Жонивор Фирот сакраб ўйноқлаб кетди. Элкисдан юлқиб қаттиқ тортиди, бованг қуйруғидан билагига ўраган эди. Фиротнинг зарби блан орқасидан ўн одим ерга бориб тушиб, дустуман бўлиб, бир катта мрамар тошнинг устига йиқилди. Эт-бети блан қаттиқ тушкан экан, бурнининг суяги пачоқ-пачоқ бўлиб, бети блан теп-текис бўлди. Манглайн ёрилиб, қонлари қуюлиб, бурнининг қони қип-кизил жўшадай жўшаб қолди.

Ҳасанхон Фиротини ўйнатиб, сувлиғини чайнатиб, ўтиб кетди. Бовангнинг йиқилганини кўрган теваарагидаги тожик ҳамсоялари, жўралари бари чувлашиб кулиб, калака қилиб қолишди. Гап топилмаган вақтда, бир ҳафта, ун беш кун эрмак, ҳангама гап бўлиб қолди. Жўралари дарвозабонга қараб: „Ҳа кўҳна олинта, ҳали сенинг ўзбакка ишинг тушмаган экан, ҳув жувонбоз ака, кўрдингми, ҳалиям насибанг бор экан, ажалинг етмаган экан-да. Ҳув қарри жувонбоз, қани энди, орқасидан бориб, отининг жиловидан олиб, еталаб келсанг-чи! Қаёққа кетди? Келаман дедими? Отимга беда, ем олиб келаман, дедими? Нимага гапирмайсан?“ деб, калака қилиб кулишиб қолишди. Дарвозабон кўп вақт ўзини билмай ётиб қолди. Невақт ўтгандан сўнг, бечора ўзини ўнглаб олди.

Шундай қилиб, Ҳасанхон анча йўл юриб бориб, бир саройга тушди. Отини қашлаб, хашак, ем бериб, чой овқатини ичиб, кайфини чоғлаб, дамини олди. Шундан кейин шу ернинг одамлари блан уёқ-буёқдан гаплашди. Сўз келиб-келиб Хон Даллининг устида тўхтади. Бири айтди: „Сен отингни сотмайсанми? У бирови айтди: „Бу от Хон Даллига ёқмайди, Хон Даллининг хоҳлаган отини мен биладан. У, кесими калта, бўйни калта отни олмайди. Хон Даллининг суйгани—туркман оти, бўйни дотор бўйин, ўзи йирик, туркман отини хоҳлайди“ деди. Бирови айтди: „Ёв олғир, аввалроқдан шу гапни эшитганимизда, дала-даштларга чиқиб, катта отлардан бўрбойли, сийроқли отлардан олиб келиб пулини олар эдик“. Ана энди Ҳасанхон бу сўзни эшитиб: „Хон Далли деганларинг ким, отни нимага олади?“ деб сўради.

Шунда у йигитлар айтди: „Ў, меҳмон йигит, сиз билмайсиз-да, бўлмаса биздан бундай сўрамас эдингиз. Хон Далли деганимиз бир қиз кишидир. Юртимизнинг подшосининг ҳам ўғли, ҳам қизи ҳисобланади. Хон Даллининг от олишининг сабаби, у, отасидан бирқанча ер тилаб олиб, шу ер халқларини Далли қиз сўрайди. Бу йилги ҳосилотни отасига бериш олдидан, тўқсон тортуга от тартади. Отасига яхши отлардан олиб, тортуга юборади“ деди. Ҳасанхон бу сўзни эшитиб, ичида: „Эртан йилқи бозорига бориб, Ғиркўк отни думини тугиб, бозорга солайин, агар менинг излаганим бўлса, шу бозор Даллининг бозори бўса, от сотучи жаллоб мен бўсам, от олғучи Хон Далли бўса, ишим ўнгдан келар экан!“ деб ўйлаб ётти. Эрта блан тонг отди.

Ана энди Ҳасанхон Ғиркўк отни эгарлаб, қийматбаҳо асбоблар блан ясатиб, ўзи ҳам тап-тайёр бўлиб, шавкат блан йилқи бозорига етиб борди. Ҳасанхон ҳам йилқи бозорининг бир чеккасига тушиб, отига ўт-беда бериб турипти. Бозор қизигандан кейин, отни миниб, уёқ-буёққа чопиб, қамчилаб, сакратиб, ўйнатиб бозорга солаберди. Шунда Ҳасанхон қараса, йилқи бозорининг четида сипоҳилар, учов бир, тўртов бир, бешов бир отларди кўриб юрипти. Шунда Ҳасанхон ўртадан ўтиб бораётир эди, олдидан бир кўса чиқди. Ҳасанхон қараса, бир кўса, жуда ҳам кўкариб кетган бир кўса, ҳечкимга ўз жағин бермаган ўр кўса. Баччағар жуда чалқайиб юрипти, ҳечким олдига чиқолмайди, ўзи жуда зўр кўса. Ҳасанхонга: „Ҳой бойвачча, тўрабор, отингни сотасанми?“ деди. Ҳасанхон қараса, иягида битта туки йўқ, худодан умиди йўқ, икки чекасининг гўши қочган, манглайдан торлон очган, бўйнилари тиришган, ҳамма ери қурушган, бетлари бурушган, кимни кўрса уришган. Соқол мўйлабнинг дараги йўқ, жағининг терилари кўна чоллардай бўлиб қолипти. Энди соқолнинг кераги йўқ, биран-сиран, сал-палгина, сийрак-сийрак, битта-битта бор экан. Шунини шо-мурут қилиб, дур, жавоҳир, олмос поралардан тешиб ўтказиб қўйипти.

Ана энди кўса Ғиротнинг тишини кўриб, уёғига, буёғига ўтиб қараб, кўраберди. Оёқларини, туёқларини кўриб, Ҳасанхонга: „Отингни сотасанми? Эт баҳосини!“ деб, кўса бир сўз деди:

КЎСА

Қизил гул очилар гунчадан гунча,
Тоқатим йўқ тоғи гул очилгунча,
Бизнинг элга от обкелган бойвачча,
Сўрайман отингнинг баҳоси нечча?

ҲАСАНХОН

Айналтириб менинг отим кўрасан,
Олдига тушиб, ортидан ойирасан,
Одамзоднинг сотмас моли бўлмайди,
Ўзинг тила, отга нима берасан?

КЎСА

Сен баҳо қўй, мен чоғини билайин,
Ўтлови қўшилса сотиб олайин,
Ўзбакнинг элидан келган бойвачча,
Сен айт баҳосини, сўнг мен тилайин.

ҲАСАНХОН

Менинг отим бозорингдан ўтарми,
Ё нархига етмай қайтиб кетарми?
Менинг отим бу отларга ўхшарми?
Баҳо қўйсам, кўсам, кучинг етарми?

КЎСА

Кучи етмаганлар кўрақолади,
Кучи етса пулин бериб олади.
Ўз отингнинг баҳосини билмайсан.
Саҳройи ўзбаклар лофи¹ бўлади.

ҲАСАНХОН

Ўзбак лофи бўлса, кўса бўлмагин,
Ўзбак саҳройини мазак қилмагин,
Сен муғомбир бўлсанг, ўзинг тилагин,
От ёқмаса мени айтирмай жўнагин!

КЎСА

Отингдан туш, менам миниб кўрайин,
Жўрғамикан, жўртамикан жўрайин,
Мен тиласам, сен айтмасанг баҳосин,
Тушкин, эса бир минг тилла берайин.

ҲАСАНХОН

Эшит, кўса, асби жаллоб сўзини,
Бозорга соб шундай асби тозини,
Харидор бўлсанг дуруст бўл-да отимга,
Минг тиллага ололмайсан изини!

¹ Лофчи ма'носида.

КЎСА

Сен, ўзбак, тилланинг конин топтингми?
Текисларда тулпорингни чоптингми?
Минг тиллага сен бермасанг изини,
Эса, ўзбак, икки мингга соттингми?

ҲАСАНХОН

Кўса, сен билмадинг отнинг пулини,
Саҳройи ўзбакнинг бил-да жилини,
Ўзингни муғомбир олиб сўйлайсан,
Икки мингга ололмайсан қилини!

КЎСА

Манов ўзбак ўзи нодон болами?
Нодон отин бозор обкеб солами?
Икки минг тиллага қилин бермасанг,
Барака қил, уч минг тилла бўлами?

ҲАСАНХОН

Сен айтасан уч минг тилла бўлама?
Кўса, жўна, қаватимга йўлама,
Жаллобларга сиғама, кўса, духардор,
Шу отни уч мингга сотса бўлама?

КЎСА

Манов ўзбак саҳройи-ди ўр энди,
Ўрлашмани сен ўзбакдан кўр энди,
Тўрминг қизил тилла олгин бойвачча,
Отдан тушиб баракасин бер энди.

ҲАСАНХОН

Кўса, сен нодонсен, отни билмадинг,
Чин тулпорни, кўса, кўзга илмадинг,
Тўрминг тилла қозоқингни баҳоси,
Нархини топмадинг, қолдинг олмадинг.

КЎСА

Асби жаллоб бўлсанг отинг бозор сол,
Бозордаги савдо бўлар бемалол,
Ажаб сўзни айтаяпсан саҳройи,
Отинг тулпор бўлса, беш минг тилла ол.

ҲАСАНХОН

Сағрисиман баробардир биқини,
Қичов бўса тортар норнинг юкини,

Сен йилқини, кўса, қачон биласан,
Беш мингга сийпатмас ўзбак туқини.

КЎСА

Ўзинг айт баҳосин, дидинг билайин,
Баҳосига қараб тахмин қилайин,
Менинг сўзим, бачча, сенга ёқмаса,
Пули ёқса шу отингни олайин.

ҲАСАНХОН

Бул отнинг баҳоси пулман бўмайди,
Тилламан тангага сотиб омайди,
Нархин топ-да, сотиб ол-да мард бўлсанг,
Отимман тенгма-тенг ҳеч минг кеймади.

КЎСА

Шул отингга ҳеч харидор бўлганми?
Эшитиб нарҳини, пулин билганми?
Отин сотар асби жаллоб эмассан,
Оламан деб, харидор бўб келганми?

ҲАСАНХОН

Ўнг ёлидан буни чилтан силаган,
Бектош араб қирқминг тилла тилаган,
Бермакчи бўлганда отнинг эгаси,
Жам'и эли уллос тортиб йиғлаган.
Қандай аҳмоқ асл отга пул олган.
Бундай тулпор бир чопишда эл олган.
Молу-дун'ёнг тенг бўлалмас отимга,
Бир сабабман менинг отим кеб қолган.

КЎСА

Эса айтгин, ўзбак, отнинг нарҳини,
Фарзад экан одамзоднинг ёрқини,
Ўзбаклар айирар яхши фарқини,
Синчи бўлар, ўзбак билар йилқини.
Отнинг баҳосини айтгин билайин,
Отинг очди менинг кўнглим талҳини.
Жониворнинг ҳамма ери тутошди,
Ҳечким кўрган эмас бундай йилқини.

ҲАСАНХОН

Менинг отим келган сизларга пешкаш,
Саҳройи деб бўлма, кўса, менга ғаш,
Отимга харидор бўлдинг сен, кўса,
Ичингга тушмасин сўйласам оташ.
Элу-юртинг бўлмас отга баробар,

Менинг отим жонивор, шундай балокаш.
Отимнинг баҳосин, кўса, билмайсан,
Агар билсанг, Хон Даллига бошма-бош.
Сотар бўлсам харидорлар кашма-каш,
Отим келган Хон Даллига пешкаш.

Ана энди Ҳасанхон бу сўзларни айтди, кўсанинг жони тос тепасига чиқиб кетди. Қулоғи чиппа битди, кўзлари олайиб, ўладиган ерига етди. Шунда кўса айтди: „Оббо, баччағар лофи ўзбак, бу қаёқдан келди, баччағар лоппи ўзбак. Менинг ажалим етими? Қаёқдан ҳам бунга йўлиқиб қолдим?“ деб қочиб бораётир. Кўса бора-бора ўзига ўзи: „Сипоҳи халқнинг душмани кўп бўлади, бу баччағар блан гаплашиб турганимни нечови кўрди. Улар тағин отнинг баҳосини айт, дейишиб талашганимизни ҳам эшитди. „Кўса бир ўзбакнинг отини Хон Даллига бошма-бош деб савдо қилапти“ деб бир саккизни, бир тўққиз қилиб айтса, хоннинг аччиғи келиб, уйимни куйдиради. Энди бу душманлардан илгари ўзим бораин“ деб жўнаб қолди.

Ана энди бу ерда билинмай қомасин, бу кўса ким эди, бу кўса Хон Даллининг баковул бошиси эди. Хон Даллидан вакил бўлиб, хонга тўқсон тортиқ қиламан деб, қушдан, туядан, алқардан, кийикдан, қўйдан, қўчқордан, подадан, отдан тўқсонтадан қилиб чоқ қилиб эди. Хон Далли кўсага: „У кўса бова, шу тўқсон отга бош бўладиган, олдига тушириб олиб борадиган бир яхши от олинг. Пулидан қочманг, тоза тулпор, жасадли, ҳарким кўрса, меники бўлса экан, деб ҳавас қиладиган от бўлсин“ деб буюрган эди. Кўса Хон Даллининг амри блан йилқи бозорга бориб, отларни кўриб, кўрганни ёқтирмай юриб эди. Ҳасанхоннинг остидаги Фиркўк отин кўриб, кўса тармаша қолиб эди. „Шу отни олиб борсам, Хон Далли, кўнглимдаги отни топиб келибсан, деб мендан кўнгли тўлиб, жуда э’тиборли бўлиб қоламан“ деб, кўса Ҳасанхон полвонга харидор бўлиб қолган эди.

Ҳасанхондан ҳалиги сўзларни эшитгандан кейин югурлаб, Хон Даллининг отаси олдига бориб, арз жойга тикка туриб, икки букилиб, довдираб гапиралмай, шошиб, энтикиб: „Подшоҳим, арзим бор“ деди.

Подшоҳ айтди: „Юрагинг ёрилсин, сенга нима бало бўлди, ит қувлаган танага ўхшаб келдинг? Тағин гапиралмайсан, гапир!“ деди.

Кўса айтди: „Подшоҳим, менга Хон Далли бир яхши от олишни буюрган эди, бозорга бориб, кўп отларни ёқтирмай келаётган эдим, бир ўзбакнинг боласи бозорга отини солиб турипти. Оти — яхши экан, харидор бўлиб, бир минг тилла тиладим—бермади, икки минг тиллагаям бермади, уч минг, тўрт минг, беш минг тилла дедим, бунга ҳам берма-

ди. Мен айтдим, бўлмаса ўзинг айт, дедим. Баччағар, билмадим тентакмекан, „сен бу отни ололмайсан, агар олсанг Хон Даллига бошма-бош“ деди. Буни эшитиб, подшоҳим, жоним чиқиб кетди, нима дейишимни билмай, тўппа-тўғри бу ёққа келдим“ деди.

Подшоҳ кулиб айтди: „Ў кўса, мен сени пишиқ одам дер эдим. Сен аҳмоқ, гапни ичингга сиғдиралмайдиган экансан, бўлмаса шунга шунча ҳовлиқасанми? Ўша ўзбак блан дўст бўлиб, қишлоқнинг бўзболаларини тўплаб меҳмон қил, ўзини уйнинг тўрига ўтқизиб, жуда маст қиладиган кўна арақдан тут. Меҳмон косаси, зиёфат косаси, навбат косаси, суҳбат косаси, улфат косаси деб маст қилиб ташла. Дўст бўлайик деб мастлик хаёлида „бор барака, деб саксон танга пақирга олиб қолмайсанми? Сен дини, зарданг, карданг йўқ экансан!“ деб койиди. Шунда „Тақсир подшоҳим, йўлда ўзимнинг ҳам ўйим шунга кетиб эди, шу бугун шундай қиламан“ деб кўса, хоннинг олдидан чиқиб, бозордан Ҳасанхон полвонни излаб келаётир. Ана энди бозорга бориб Ҳасанхонни излаб юрипти.

Кўса йўлда икки юз чамаси бўзболаларни тўплаб, уч йиллик жуда эски арақлардан бир-икки хум тайёрлади. Бўзболаларига меҳмонхонани шипириб, тайёрлаб қўйишни буюрди.

Кўса буёғдан хотиржам бўлиб, Ҳасанхонни излаб кетган эди. Ҳасанхон бозорнинг бир четида турган эди, бориб: „Жўра, мен сен блан дўст бўламан. Худо холаса шу отингни олсак, бир-биримизга меҳр қўйиб дўст бўлсак. Одамзоднинг меҳри икки кўзида бўлади. Кўра берса, келиб кета берса, бир-бировига меҳр қўяди. Энди сен бизнинг ҳовлига юр. Аввал биз блан ҳақ таом бўл, мен сени меҳмон қилайин“ деб кўса таклиф қилаётир. „Ҳойноҳой бу шаҳарда ошна йўқ. Ошнаси йўқлар бир саройга тушиб ётади, ошнаси борлар ошхонага боради, ўзиям, отиям, молиям кўнгилдагидай бўлиб туради. Биз блан ошна бўлсанг, сенга ҳам яхши бўлади. Бундан сўнг шунақа от олиб келсанг, аввал бизникига келсанг, бир кун-ярим кун дамнингни олиб, сўнг бозорга келсанг яхши бўлади. Жўра, мен от жаллоб, Хон Даллининг баковулбошиси бўламан. Шу отингни Хон Даллига сотсанг, бизни тупайли Хон Далли ҳам сенга ошна бўлиб қолади. Жўра, ўзинг яхши йигит экансан, шул от сабаб бўлиб, подшоҳ блан ошна бўлиб қолсанг ҳам ажаб эмас“ деди.

Ҳасанхон кўнглида айтди: „Шу баччағар кўса Хон Даллининг баковулбошиси. Шу отни Хон Далли кўрса, албатта отга ишқизоз бўлади. Шу вақтда от блан бирга бориб, Хон Даллини кўрмайманми? Кўрсам керак. Менинг ишим ўнг келса, шу ерда бўлиб қолса, ажаб эмас“ деб, полвоннинг

димоғи чоғ бўлиб турди. Кўса Ҳасанхонни ҳовлисига так-
лиф қилиб бир сўз деяётир:

Ўзининг ҳолини билмас бирнеча,
Ошиқнинг завқидир қоронғи кеча,
Отин олиб келган бизнинг бозорга,
Ўзбакнинг юртидан келган бойвачча.

Оромим йўқдурур кундузман кеча,
Боғни ораласам гул минан ғунча,
Қулоқ солгин, асби жаллоб, сўзима,
Туркманнинг элидан келган бойвачча.

Энди бизман юргин, меҳмон айлайин,
Азиз жоним сенга қурбон айлайин,
Ўзбакнинг элидан келган бойвачча
Сенга сирларимни баён айлайин.

Бугун сени меҳмон қилай, бойвачча,
Ўзингдай болларман қилай суҳбачча,
Сени блан ошна бўлай, юр энди,
Бизга меҳмон бўлгил, жаллоб, бир кечча.

Бугун бизга боргин, отинг кўрайик,
Жойингни, отингни, зотинг сўрайик,
Ўзбакнинг элидан келган бойвачча,
Юргин энди бизникига борайик.

Бугун меҳмон бўлгин, эрта келасан,
Бизнингминан жўра дўст бўб қоласан,
Бизникига меҳмон бўлгин, бойвачча,
Бир кеча, бойвачча, меҳмон бўласан.

Муннан бўлай бир эл бўб кел, кўп келгин,
Бизман букун ҳаққи таом бўб келгин.
Бизникига букун меҳмон, бойвачча.
Ошна бўлдик, бориб бир нон еб келгин.

Ҳовлимга юр, кўрсатайин жойимни,
Сенга айтай кўнглимдаги ўйимни,
Бугун бизга меҳмон бўлсанг, бойвачча,
Қўлимдан келганча қилай сийимни.

Шуйтиб келдим сени олиб кетмоққа,
Бир кун сени, дўстим, меҳмон қилмоққа,
Жоним жўра, бизникига юр энди,
Савдомиз чиқишса, отинг олмоққа.

Бугун холис меҳмон бўлгин, дўст, бўлгин,
Еб-ичиб меҳмон сен жуда маст бўлгин,
Букун юргин, эртан дўстим келамиз,
Неччавларман сен хўб гаравбаст бўлгин.

Ана энди Ҳасанхон: „Бу кўса менинг оёғим остига тариқ тўкиб, бир ҳиллайи-найранг қилмоқчи, қулай келса, фиреб блан менинг отимни олиб, отсиз қолдирмоқчи“ деди.

Кўсага қараб: „Жўра, бизнинг ўзбакнинг ошналығы қаттиқ бўлади. Бир-бирови блан дўст бўлса, асло буларнинг ўртасида пул-мул деган гап бўлмайди. Ўзбак шундай бўлади, кўзига мол-дун'ё кўринмайди. Улар кўн вафодор халқ. Ҳали сан уйимга юр, деяпсан, уйингга борсак, бир бозор кулчани олиб келсанг, бир ним чойнак чойни қуйсанг, тағни дўстимни зиёфат қилдим, деб бир йилгача кетидан қолмай, кўчада мақтаниб юрсанг. У сенинг кулчанг менинг тишимнинг орасида йўқ бўлиб кетса, у ним чойнак чойинг оғзимда қолса, томоғим ҳўл бўлмаса, бориб дўстимиз кўсанинг зиёфатини едик деганимиз қандай бўлади? Дўстим, зиёфатинг шундай бўлмасин, бизни олиб борсанг, бир қўйни сўйсанг, қишлоқдаги сулув бесоқолларни йиғсанг, катта шокосаларга арақни қуйсанг, шундай зиёфат қилсанг олиб бор-да. Бўлмаса қуруқ ҳалок бўлиб келмайик“.

Ана ўзбак шуми шундай бўлади. Кўсанинг шу мақсадда келганини билиб қўйди. Шунда кўсанинг димоғи чоғ бўлиб: „Ана ўзбакни қара, хўб бориб турган беўйнинг ўзгинаси экан“, деб кулиб: „Йўқ, э дўстим, сенинг айтганинг бўлсин, мен сени олиб борсам, нимага кўнглинг кетса, шуни тайёр қиламан-да“ деб турипти. Шунда Ҳасанхон кўсанинг фиреб бермакчи бўлганини билиб, кўсага қараб бир сўз деди:

Олиб бориб мени, дўстим, нетасан?
Бекорга сен мени ҳалок этасан,
Бир бозори юқа кулча оббориб,
Бир ним чойнак чойни обкеб тутасан.

Кўчаларга чиқиб, кўсам, мақтаниб,
Тўртта майиз, икки қошиқ қанд олиб,
Икки тақсимчага солиб хўрак деб,
Ўзбакка бердим деб миннат этасан.

Юпқа кулчанг йўқ бўб кетар оғзимда,
Чойинг ҳўл қилмайин қолар бўғзимда.
Уларингга ярашмайман ўзим-да,
Мени, кўса, қуруқ ҳалок этасан.

Зиёфатим шул: уч-тўрт қўйни сўясан.
Бўзболанинг сулувидан йиғасан.
Катта шокосага шароб қуясан,
Агар борсам минг тиллага куясан.

Мени сен обборсанг, қорним тўймаса,
Бормай деганимга дўстим қўймаса,
Қўй, тува, борган сўнг товуқ сўймаса,
Ундай бўса, кўса, дўст бўб нетасан.

Бўзболалар қўшиқчи, довуши соз бўсин,
Келганларнинг кўписи ўйинбоз бўсин.
Нағмаси ёқимли, черткич, соз бўсин.
Кўса дўстим, шуйтиб суҳбат этасан.

Бу суҳбатни қилсанг оббор ўзимди,
Сенга айтдим кўнглимдаги сўзимди,
Дўст бўлсанг, обборсанг шў иш лозимди[р].
Айтганим борисин тайёр этасан.

Шуйтсанг, дўстим, мен уйингга бораман,
Сен агар мард бўсанг отим бераман,
Бугун борсам мардлигингни кўраман,
Дўст бўлсанг, жон дўстим, хизмат этасан.

Мард йигитга даврон икки келмасди,
Мард ўлмайн ҳақини душман емасди,
Ҳарнарс дўстлиққа лозим эмасди,
Дўст бўлганинг, мени қойил этасан.

Уҳда қилсанг харидор бўл отимга,
Бўлмаса йўлама менинг қаватимга,
Олиб борсанг шуйтиб борай уйингга,
Кўнглим тўлса, дўстим, зиёфатингга.

Ана энди кўсанинг димоғи чоғ бўлди, ичида айтди:
„Баракалла ўзбак, энди сенинг ҳолини икки кундан кейин кўрса бўлади. „Отим қаёқда?“ деб кўчаларда сондираб, ҳаркимга кулги бўлиб юрасан. Шунда сен ўзбакнинг кўзи очилиб қолмаса, хали сан ҳеч нимани билмайсан!“ деди. Кўса Ҳасанхонга қараб айтди: „Эй дўстим, букун сени олиб бориб, ўзимга қараган одамларни тўплаб ҳаммангнинг қорининг тўйғизиб, бутун бўзболаларни олиб келиб, олдинга ўтқизиб тонг отар базм қиламиз. Ундан кейин бозорга келиб, бутун асби жаллобларни тўплаб, отга шуларни қўямиз. Биз отни олсак, дўстим, шундай қиламиз. Бугун, дўстим, отдан бир оғиз ҳам гап қилмаймиз. Бугун сени олиб бора-

соб, қорнингни тўйғизиб, отингни бер демаймиз. Дўстим бугун сўз отда эмас, холис ўзингни меҳмон қилиш, юр энди“ деди.

Ҳасанхон полвон кўсанинг олдига тушиб кетаберди. Ана энди кўса бованг Ҳасанхондай йўлбарсни эргаштириб, ҳовлисига етиб борди. Ҳовлида йиғилиб ўлтирган бўзболалар югурлашиб, келиб, Ҳасанхоннинг отининг жилозидан ушлаб, шоҳ суфанинг олдига еталаб олиб келиб, полвоннинг қўлтиғидан ушлаб отдан туширдилар. Ҳасанхон қараса, бесоқол болалар тўпланган, ҳаммаси сулув сайланган, жуда озода, ўлтириш кўрган, базмчи болалар экан. Ана энди Ҳасанхонни иззат, икром блан меҳмонхонага олиб кириб юқори ўтқиздилар. „Хуш келибсиз, меҳмонжон, ўзбакнинг бойваччаси!“ деб кулиб, та’зим блан ҳурмат қилиб, „яхши келдингиз, бойвачча“ деяётир.

Ана шунда Ҳасанхон полвон тўрида ўлтирган жойида, Фиркўк отнинг ипини узун қилиб ушлаб ўтирди. Шунда бўзболалар айтди: „Бойвачча, отингни беринг, бизлар таблага боғлаб қўйиб, ем, беда бериб яхши қараймиз!“ дейишди. Ҳасанхон айтди: „Менинг отим олдимда туради, нимагаки, отим—одамхўр, мани кўрмаса бир фаслда кўп ишларни қилади. Агар бир баттоллиги тутиб кетса, „дод ўзбакнинг отидан!“ деб юрманглар, мен қаерда ўтирсам, отим ҳам шу ерда бўлади“ деди. Ҳасанхон отининг жилозидан узун ушлаб ўтираберди.

Ана энди бўзболалар Ҳасанхоннинг бу сўзини эшитиб: „Хўб ўзбак экан, ҳали бу кўса отини оламан деб ўйлайди, олмоқ тугул бойлатгани бермайди“ деб ҳайрон қолдилар.

Ана энди ош-обни еб, ичиб бўлиб, қоринларини тўйғизиб, ичкиликнинг вақти келди. Ана энди бўзболалар шишаларни олиб, бир хиллари енгини шимариб, косани қўлига олиб, Ҳасанхондан бошлаб „меҳмонжон“ деб жом арақни узатти. Ҳасанхон „яхши, яхши“ деб қўйиб юборди. „Меҳмон коса“ деди, яна бир жомни узатди, „буни ҳам қўлига олиб икки ёғига қараб „яхши-яхши“ деб қўйиб юборди. „Бу зиёфат коса“ деди, яна бир жомни тўлдириб узатди, Ҳасанхон қўлига олиб, буни ҳам „яхши-яхши“ деб қўйиб юборди. „Ана бу навбат косаси“. Ана энди тўртилончи жомни олиб, тўлдириб узатти. Ҳасанхон полвон исфиҳонга қўлини узатиб айтди: „Энағарлар, ичкилик шунақа бўладими? Бир косани меҳмон коса деб ичдим, иккинчисини зиёфат коса деб ичдим, учинчисини навбат коса деб ичдим, энди навбатингни ол-да. Ё ҳаммангни чопиб ташлайми?“ деб бир ола қараб эди, ичкиликда ўтирган кўҳна олипталарнинг уч йилги, тўрт йилги эски иситмаси тутиб қўяберди. Ана энди қаторига „яхши-яхши“ деб ичдилар, ҳечким қайтармас. Шунда меҳмонхонадаги шаробларни сипқорди. Ана

шунда нима дейсиз, уч мартаба арақ келтириб, тантиликка баробар ишишдилар. Ҳасанхонни маст қиламиз деган олипталар, ўзлари тенкайиб, серрайиб, уб-узун бўлиб қолаберди.

Шунда Ҳасанхон далага чиқиб қараса, тонг отипти. Манови жўралар ҳечнарсани билмайди, бари серрайиб ўлиб ётипти. Ана энди Ҳасанхон Чамбилнинг белида, ёвмиднинг элида, сув ўрнига арақ ичиб юрган бола эмасми, унга ҳечнарсанга бўлмади. Ҳасанхон қолган арақларни ичди, тоғораларини, шишаларини уриб синдириб, кўса жўрасининг уйидан жўнамакчи бўлди. Отини етаклаб, дарвозадан чиқаберди. Шу паллада Ҳасанхон қараса, ўн-ўнбешта қиз болалар, жуда ясанган сулув қизлар бари питирлаб, каптардай бўлиб, гулдай очилиб, чамандай чочилиб, бир-бирови блан ўйнаб, суқсурдай бўйлаб, оғзида машати сақич, қарс-қурс чайнаб, Ҳасанхон полвонга тўғри қарамай, қия-қия қараб, ўтаберди. Ҳасанхон ҳам ўнбеш ёшида эди. Қизлар кўзига яхши кўринадиган вақти эди. Шундай қилиб яхши кўриндимми, ёки ўзи яхшими, шу палла Ҳасанхон полвонга жуда яхши кўринди.

Ана энди Ҳасанхон қизларнинг олдини олиб, кўндаланг бўлиб, қизларга қараб бир сўз айтаяпти:

Мактабга бормаган, адаб кўрмаган,
Кийган кийимини барин йўрмаган,
узини шайлаган яхши бўсам деб,
Қандай қизлар, ҳақ саломин бермаган.

Қандай қизсан бир-бирингга жопинган,
Ярашсин деб кумуш, мунчоқ тақинган,
Қандай қизсан, ҳақ саломин бермаган,
Парвоз қилиб италгудай қоқинган.

Янги кийиб, баринг гулдай жайнаган,
Қошин қоқиб, икки кўзи ўйнаган,
Қандай қизсан, ҳақ саломин бермаган,
Ҳарким кўрса ошиқ қилмай қўймаган.

Салом бермай ўтабердинг, сулувлар,
Жамолингга қараган кўз тўймаган,
Баринг полвон, юк кўтарар зўр қизсан,
Тегишканга қовоғини уймаган.

Ойим қизсан, зулфинг тоблаб ўрасан,
Ойна олиб, оқ юзингни кўрасан,
Эрта блан баринг бирдай шайланган,
Айтинглар, сулувлар, қайга борасан?

Чобилса арғумоқ келар куйига,
Уруғли эл кенгаш солар бийига,
Эртаминан каптардай бўб сулувлар,
Айтнинглар борасилар кимнинг уйига?

Кимни кўрсанг қия-қия боқасан,
Ярашсин деб турли мунчоқ тоқасан,
Эртаминан ясанибсиз, сулувлар,
Бир-бирингга имлаб, қошинг қоқасан.

Бир-бирингга ўғрин-ўғрин қарашган,
Ўзинг сулув, кийганларинг ярашган,
Қаерга борасиз, сулув барнолар?
Йўл юрарда бир-бириман талашган.

Ана энди қизлар қараса, бир ёш йигит, йигитнинг жаллоди, тагида чин бедов оти, ўзи ёшгина бола, бир ўғлон, яғрини ёзиқ полвон, қиздан зиёд хулқи бор бир йигитки, ўн уч, ўн тўрт ёшида, зарли қалпоғи бошида. Шунда қизлар Ҳасанхонни кўриб, кулиб қараб турди. Шунда қизларнинг ичидан бир қиз Ҳасанхоннинг содда бастига, қоши-кўзига, шириндан шаккар сўзига қараб бир сўз деди:

Даврингдан даври-давроним айналсин,
Бўйингдан боғи-бўстоним айналсин,
Ҳар сўзингдан мендай сулув садоға,
Жасатингдан танда жоним айналсин.

Бизнинг элда „салом“ деган бўлмайди,
Чироғим, саломни бу эл билмайди,
Ҳар сўзингдан мендай сулув айналсин,
Бир-бирига бу эл салом қилмайди.

Мард йигитга даврон икки кemasди,
Мард ўлмай ҳақини душман емасди,
Ҳар сўзингдан тандаги жон айналсин,
Бизнинг элга салом расм эмасди.

Бу сўзларинг мени қилди саргардон,
Ҳар сўзингга қурбон бўлсин танда жон,
Бизнинг элга салом расм эмасди,
Бизлардан салом сўраган, меҳмонжон.

Бизлар ҳам толибмиз сиздай дилбарга,
Эрта блан йўлиқдингиз қизларга,
Бу қизлардан салом сўрган, меҳмонжон,
Кўшкининг остида боринг бозорга.

Бизлар ҳам шу элнинг сохиб тамизи,
Элида сийланган бир қора кўзи,
Кўшкининг остига боринг бозорга,
Бизлар, тўрам, Хон Даллининг канизи.

Бу ер, тўрам, Арзумнинг шаҳари,
Бизлар ҳам шу элнинг кўзи хумори,
Бизнинг юртимизга келган, меҳмонжон,
Кўшкининг остида йилқи бозори.

Санам қизмиз, тоблаб зулфни ўрамиз,
Ойна олиб ўзимизни кўрамиз.
Кўшкининг остида Далли бозори,
Бозорнинг хабарин бизлар берамиз.

Букун кўшкининг остида бозори,
Йиғилар йилқининг яхши тулпори,
Меҳмонжон, сиз боринг бугун бозорга,
Сизни таклиф қилди Далли қизлари.

Ҳамма букун кўшк остига боради,
Ойимлар шонаман зулфин ўради,
Кўшкининг остига бозор буюрди,
Яхши отни ўз кўзиман кўради.

Сиз бугун бозорга боринг, меҳмонжон,
Хон Даллига отинг ёқар бегумон,
Канизларга дучор бўлган бўйингдан,
Бизлар ҳам дарров борамиз бегумон.

Бугун бозор кўшк остида бўлади,
Баланддан Хон Далли назар солади,
Қандай отни ёқтирсалар олади,
Шу отинг Даллига писанд бўлади.

Ана қизлар Ҳасанхон полвонга хабар берди. Ҳасанхон отини миниб, „бугун менинг ишимни ўнглагайсан, худо“ деб, Ғиркўк отни ўйнатиб, сувлиғини чайнатиб бораберди. Анови қизлар ўз элининг арбоб ва оқсоқолларига, савдогарларига хабар берди. Шунда элнинг ҳамма касабаторлари, элнинг боққол, самоворчи, аллоф, қассоб, олатурган, сотатурганлари тура жўнай бердилар. „Кўшкининг остига эртароқ борайик, ҳозир тиқилич бўлиб қолар, жой топилмас, жой олайик“ дейишиб, ҳадеб қистаб келаётир, келгани жой олаётир. Уёқдан, буёқдан бозор деб эшитганлар йиғилиб, қизиб кетаберди, бозор бўлаберди. Шу паллада кўшки устидан Хон Даллининг кўзи тушди. Қараса, бир ёш бола, ўзи

ўн беш ёшида, зар қалпоқ бошида, бир от остида неча алвонда ўйнаб бораётти. Ана шунда Хон Далли канизларига қараб: „Ў канизлар! Ул отга қаранглар-чи, устидаги одами бизнинг элга ўхшамайди, сизлар бориб олиб келинглар, агар отини сотса, сотиб олайиқ, боринглар“ деб канизларини буюриб юборди. Канизлар келиб Ҳасанхонга: „Бизнинг элга келибсан, остингдаги отингни сотасанми? Агар сотсанг юр“ дедилар.

Ҳасанхон бу сўзларни эшитиб, гулдай очилиб, Ғиркўкни ўйнатиб, кўшқини остига борди. Хон Далли баланддан Ғиркўкни кўриб, ҳеч еридан камчилик тополмади. Хон Далли отни хоҳлаб „хўб от экан, шунини сотармекан, агар сотса, нима деса олайин“ деб, Хон Далли баланддан туриб: „Отингни сотасанми?“ деди. Шунда Ҳасанхон: „Олсангиз сотайин“ деди. Шунда Хон Далли: „Савдесини айт“ деб бир сўз деди:

ХОН ДАЛЛИ

Билмайман нима дер мамлакатингни,
Мен билмайман маконингни, юртингни,
Бизнинг юртга келган меҳмон ўхшайсан,
Асби жаллоб, сотасанми отингни?

ҲАСАНХОН

Сиз буюрсангиз, амриз тутайин,
Айтканингиз, бувим, маҳкам этайин,
Ҳеч кишининг сотмас моли бўлмайди,
Ўзингиз олсангиз, бувим, сотайин.

ХОН ДАЛЛИ

Аё ўзбак сўзни буйтиб сўзлама,
Ўзинг паста, баланд ерни кўзлама,
Сенинг отинг бу отлардан эмасми?
Ўзинг осанг дейсан, кўнглинг биздами?

ҲАСАНХОН

Ойим жоним, бу сўз сенга бўмасди,
Ўзин билган менга бундай демасди,
Ҳамма отни бирдай дема, бўйингдан,
Менинг отим бу отлардан эмасди.

ХОН ДАЛЛИ

Олотигон экан сенинг тобингни,
Ма'носи кўп сенинг айтган гапингни,
Ўзбакларнинг шуниси бор—кўп лопли,
Махтай бердинг мунча энди отингни?

ҲАСАНХОН

Арзрумдай, нозим, мамлакатинг бор,
Қўлингда, Хон Далли, ҳукуматинг бор,
Пути қилли, жоби дейсан тулпорни,
Бу жобидай, Далли, нечча отинг бор?

ХОН ДАЛЛИ

Сенинг шу отингга кўнглинг тўқмиди?
Жийран эмас, саман эмас, кўкмиди?
Ажаб, ажаб сўзни айтдинг, ўзбакжон,
Бу отдай от Хон Даллида йўқмиди?

ҲАСАНХОН

Сизлар ўтирибсиз хуш маконларда,
Зарварақли гул кесган айвонларда,
Сен аёлсан, отни қачон биласан,
Сен тугул, бул отим йўқдир хонларда.

ХОН ДАЛЛИ

От билмасам, от билганнинг қизиман,
Бу ерларда мен деганнинг ўзиман,
Сенинг сўзинг бу сўзларга ўхшамас,
Арзрумнинг, билсанг, сарви нозиман.

ҲАСАНХОН

Сен бир ўзинг бўлсанг, от ҳам ўзиди(р),
Жаҳоннинг аталган асби тозиди(р),
Ер юзининг отин тенг қиб бўмайди,
Тулпорларнинг бир баланд парвозиди(р).

ХОН ДАЛЛИ

Меҳмонсан, токай киришма қилайиқ,
Бир-бировни гап-сўз блан синайиқ,
Дуруст айткин сотсанг отнинг баҳосин,
Утлови қўшилса, меҳмон, олайиқ.

ҲАСАНХОН

Мард ўғлонман, ишим ҳақдан кўрайин,
Ўлмайин дун'ёда даврон сурайин,
Бир отга харидор бўбсиз, Хон Далли,
Нимани эп кўрсанг, бувим, берайин.

ХОН ДАЛЛИ

Айтмасанг, мен дидинг қачон биламан?
Тарзимга қарасанг нодон боламан,

Отингнинг баҳосин айтгин, меҳмонжон,
Ўзинг айтгин, пулинг бериб оламан.

ҲАСАНХОН

Мен юртингга келган мусофир меҳмон,
Отимга харидор сенингдай жонон,
Баракасин қўлинг блан бер ўзинг,
Бир от бўлса бердим энди, бўйингдан.

Ана энди Ҳасанхон айтди: „Ў, Хон Далли, бизнинг эл—ўзбак бўлади, кўнгли оқ бўлади, ўзи тўғри бўлади, эгри-пегрилигингни билмайди, найзадай тўп-тўғри бўлади, молни сотса, олса баракасин тилайди, мол олган, сотган қўл ушлашиб барака топ қилади. Ана энди сен менинг отимни олмоқчи бўлсанг, мен отимни сотаман, харидорларимнинг сони йўқ. Энди сен бир подшоҳнинг ёлғиз қизи, ҳам ўғли экансан, сотмайман десам, яхши бўлмас, кел энди, бир от эканда, берсам берайин, кўп ҳам демайин, нима берсанг ўз қўлинг блан баракасини бер, берайин“ деди.

Шунда Хон Далли қўлини бергани қўрқди. „Қўй, қўлимни бермайман, билгимдан ушлаб, отининг сағрига ташлаб, кўнмасам муштлаб кетса, нима қиламан“ деб қўрқиб келмади. Ҳасанхон кўрди, бу фиреб Хон Даллига тушмади. Ҳасанхон кўнглида айтди: „Оббо баччағар, бунга илинмади, бу баччағарнинг қизи шум экан“ деб туриб эди, тўғарақдаги тамошобин одамлар: „Сен ўзбак, отингни мунча мақтайсан, сенинг отингни ҳунари нима, хосияти нима? Шу отлардай от-да!...“ дедилар. Ҳасанхон айтди: „У, гапга тушунмаган халқ, кўп вағирлама! Сизлар отни қачон биласиз? Мен ҳали отимнинг ҳунари ни кўрсатганим йўқ. У бир пишиқ ғиштнинг устида олтмиш икки турли ўйнайди. Қани, сен ҳам отингни олиб келиб, бир ғиштнинг устида ўйнатиш уёқда турсин, ғиштнинг устида бир оёғини қўйдирчи, кўрайин“ деб ўрлашма бўлди. Ана энди гап кўп бўлди, қизлар ҳам, канизлар ҳам, Хон Далли ҳам бари гап қиб қолди. „Ўзбакнинг оти бир пишиқ ғиштнинг устида олтмиш икки турли ўйнар эмиш“ деб, ҳар тарафдан айтаберди. Шунда Хон Далли айтди: „Ҳў, ўзбак, отинг ўйнаса, ўйнат, бизлар кўрайлик, агар айтганинг рост бўлса, нима десанг ҳам пулини бериб олайлик“ деди.

Ана энди Ҳасанхон Ғиркўкни ўйнатмоқчи бўлиб, Хон Даллининг кўшкисини остида бир майдонни тайинлади. Одамлар у ерга тўпланабошладилар. Тамошобинлар, бозорчилар тиқилиб ўлтириб олдилар, бўзбөлалар бир-бирини итаришиб, сиқилиб келәтир. Қанча ясавул, маҳрам баччалар, „кейин-кейин“ деб қайтариб турипти. Ҳамма: ўзбакнинг оти ўйинчи эмиш, ерда ўйнамай, ғиштнинг устида олтмиш

икки хил ўйин кўрсатар эмиш, кўрамиз“ деб, одам устига одам ташлаётир. Шунда ясавул, маҳрамлар йигирма ғишти олиб келиб, қатор қилиб қўйди. Шунда Ҳасанхон шердай бўлиб, Ғиротига шиддат бериб, жиловини калта ушлаб, вақтини хушлаб, жонивор Ғирот анғишлаб, неча турли ўйин бошлаб, майдоннинг гоҳ у тарафига, гоҳ бу тарафига бориб, от ўзини ҳар тусли юришга, сакрашга, ирғишга солиб, бориб-келиб турипти. Шунда Ҳасанхон отига бир сўз айтаётир:

Кўрсин Арзум элоти,
Йиғилганди мамлакати,
Жам’и қизлар паризоти,
Не бир сулув хуш келбати.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Кўринглар, бу ҳайвон ўйинин қурсин,
Кўраман деганлар узоқроқ турсин,
Ўйнагин, ўйинингни Хон Далли кўрсин,
Сенинг ўйинингга қизлар тан берсин.

Минганда жуйрук отимсан,
Учсам менинг қанотимсан,
Манов элда, ғайри юртда,
От ҳам бўлсанг элотимсан.
Назаркарда жониворим,
Тулпор отим, давлатимсан.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Сендирсан куч-қувватим,
Минсам—от, учсам—қанотим,
Эшит, жонивор Ғиркўк отим,
Бирга келган ҳам элотим,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Келдим нечча тоғдан оша,
Элимдан чиқдим адаша,
Сенинг қилган ўйинингни,
Хон Далли қилсин тамоша.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйна, отим, майин-майин,
Кўрсин сени Далли ойим,
Қаттиқ сакра, бос мулойим,

Мақсадим берсин худойим,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ҳар усулга ўзинг солгин,
Га кийик, га алқар бўлгин,
Неча алвон ўйин қилиб,
Хон Даллининг ақлин олгин.
Қараб турган қизларини,
Жонивор, ўйнаб қойил қилгин.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйна, жонивор, алвон-алвон,
Ўрталиқда қилгин жавлон,
Ўйинингни кўриб қолсин,
Кўрганлар бўсин беармон,
Қизлар омон айтиб қолсин,
Қойил бўлсин Хон Даллижон,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйинингга ақли кетсин,
Хон Даллининг ўрларини,
Эшит Ҳасан сўзларини,
Арзумнинг қизларини,
Қойил қилиб ақлин олгин,
Хон Далли канизларини.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйин кетсин ҳаддан ошиб,
Кўрган қолсин ақли шошиб,
Ўтирганлар жой талашиб,
Сулув кизлари қарашиб,
Ўйна, отим, ўйна-ўйна,
Ўйининг қиздай ярашиб,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тулпор отим, ўйна-ўйна,
Ўйин қилиб гулдай жайна,
Хон Даллига яқин тилли,
Қизиқ ўйин кўрсатайна,
Алқардай чапчиб ўйнагин,
Кийик қилиб сакратайна.

Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Гаҳ айиқ бўб тикка бўлгин,
Гаҳ чикка, гаҳ пукка бўлгин,
Хон Далли кўрсин тамошо,
Чўрчиб дирка-дирка бўлгин,
Тўрт оёғинг бирдан кўтар,
Қушдай бўб палакка чўмгин,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ана энди Фиркўк от ҳар турли ўйинларни билар эди. Гўрўғли, Авазхон, Ҳасанхонлар нима деса шуни қиларди. Ҳарқандай тилга тушунарди. Фиркўк шундай от эди, одамдан эсли, фаросатли эди. Ҳасанхон Даллининг қасдида эди, Фирот ҳам Даллининг қасдида эди. Шу сафар Хон Далли учун келганини ўзи билар эди. Шу сабабдан жонивор Фирот, йўлбарсдай бўлиб, ёлларини тикка қилиб, ўзини чоғлаб, ҳар тарафга анғишлаб, гоҳ одимини жуфт қилиб, гоҳ эрги ташлаб, гоҳ кейинига қайтиб кетиб, гоҳ ёнбошлаб, гоҳ сакраб, гоҳ имтилиб, гоҳ суст бўлиб ўзини майин ташлаб, гоҳ оқраниб, кўзларини яшнатиб, ҳар турли юриш, қилиқларни бошлаб турипти. Лекин Фиркўкка шул расм эди, ҳарвақт Фиркўк ўйнаса, байт блан ўйнар эди. Башарти устида шу уч одам—ё Гўрўғли, ё Ҳасанхон, ё Авазхон—бўлса, шунда Фирот жонивор ўйинда ҳаммани ўзига қаратиб турар.

Ана энди Ҳасанхоннинг кўнгли жўш уриб, отига қараб: „Эй жонивор, назаркарда, Чилтан берган отим, ўйна эй!“ деб байт айтади:

Йиғилди душман элоти,
Тулпорнинг бўлар қаноти,
Сен тулпорларнинг хонзоти,
Ярашган син-синбати,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйнагин, ўйнагин, отим ўйнагин,
Хон Даллини қойил қилмай қўймагин,
Барини ақлини олгин, жонивор,
Ўзингга қойил қил уруғ-аймогин.
Ҳархил ўйин қил кўрсин Хон Далли,
Жониворим, ўйинингдан тоймагин.

Ўйна, ўйинингни Хон Далли кўрсин,
Сенинг ўйинингга қизлар тан берсин,
Тан на эмиш, бир хилилари жон берсин.

Қойил бўлсин элнинг бари,
Ҳайрон қолсин ёшу-қари,
Сенсен ўзбакнинг тулпори,
Қойил бўб Далли қизлари,
Хон Даллининг канизлари,
Жон мнан харидор бўлсин.

Бугун жондан кечиб ўйна тулпорим,
Сен кўнглингни очиб ўйна тулпорим,
Го сакраб, го сапчиб ўйна тулпорим,
Қушдай бўлиб учиб ўйна тулпорим,
Деганингни обқочиб ўйна тулпорим,
Ўйна, ўйинингни Хон Далли кўрсин,
Сенинг ўйинингга қизлар тан берсин,
Тан на эмиш, бир хили жонларин берсин.

Қизларнинг олгин ақлин,
Ёлпиратиб зар кокилин,
Уйқудан уйғотиб кетгин,
Арзум элнинг ғафлатин.
Оғзи очилиб анқайишиб,
Бариси айтсин, ё пирим,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйинингга қизлар боқиб,
Қолсин қизлар бурни оқиб,
Шошқинлаб бетига жоқиб,
Эси, ақлин олгин, жонивор,
Сенинг ўйининг кўрганлар,
Кўчада уйин тополмай,
Сондираб юрсин, улоқиб.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ўйна, жонивор, ўйин бўсин,
Кўп қизиғи кейин бўсин,
Маст бўб кетсин кўрган қизлар,
Келганини билмай қосин.
Сатта сулув хол қўйганлар,
Сени келиб ўртага осин.
Хон Даллидай чин барноси,
Ақли кетиб, қойил бўсин.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Ана энди Ҳасанхон полвон Ғиротни ерда шундай ўйна-
таёттир. Адабли сулув қиздай ўйнаёттир. Жам'и йиғилган
одамларнинг оғзи очилиб қопти, ҳечнима блан иши бўлмай,
барининг кўзи Ғиркўк отга қараган. От жонивор ўйинда
гоҳ алқар, гоҳ кийик, гоҳ айиқ полвон, гоҳ така полвон
бўлиб ўйнаёттир. Шунда Ҳасанхон Ғиркўк отнинг жиловини
калта тутиб, отни усулга солиб, гиштнинг устига ҳайдаб
туриб, отига қараб айтган байти:

Отим Ғирот, жоним Ғирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот,
Сени минган топар мурод,
Қўлтиғингда яшил қанот,
Қойил қилгин хоннинг қизин,
Ҳаммани ўзингга қарат,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Олтой таблада боқилган,
Емингга кишмиш тўкилган,
Емини кўриб есин деб,
Маш'алдан чироғ ёқилган.
Оёғин ип қиймасин деб,
Ипакдан пайванд тақилган.
Оёғин тош урмасин деб,
Абжўшдан наҳал қоқилган.
Оёғингга теккан тошлар,
Мисли ёнғоқдай чақилган,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Туёқларинг гўр-гўр битган,
Донғинг Доғистонга кетган,
Зарби душманни йиғлатган,
Сув ўрнига шарбат ютган,
Чу деганда қушдан ўтган,
Олғир кўкот келди деса,
Сиёпушлар қамов тортган.
Қичовда босган изларинг,
Бир соатлаб чангиб ётган,
Ернинг юзи бари билган,
Овозанг оламини тутган,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тўрт оёғинг қоққан қозиқ,
Баданларинг қиздан нозик,

Умганларинг филдан ёзиқ,
Қойил бўлсин сени кўриб,
Хон Даллидай кўзи сузук,
Йиғилди шу элнинг бари,
Ўйин қилгин юртни бузиб,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Қулоқларинг ирак-сирак,
Тўрт оёғинг тўртта терак,
Энди бир ўйнамоқ керак,
Маст бўган сўнг тошсин юрак.
Хон Даллижон маст бўб кетсин,
Ўйинни қилгин эртарак,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Тўрт оёғинг кўкка тепкан,
Сағриларинг нондай кўпкан,
Сени минган пари ўпкан,
Остида сендай от бўса
Қандай хумса ёвдан қўрққан.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Чоғлиқ қилиб йиқилмаган,
Тўқлиқ қилиб тиқилмаган,
Чочаси чангга ботмаган,
Тизгинин фаним тутмаган,
Ортидан шунқор етмаган,
Қанотли бўса ҳам қувсанг,
Сендан қутулиб кетмаган.
Пойгада шоҳларнинг оти,
Қистаб олдиндан ўтмаган,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Одамдан зиёда ақлинг,
Пирларга бордир дахлинг,
Кўнгли ўссин, ярашсин деб,
Марварид ўрган кокилинг.
Отим ифлос бўлмасин деб,
Мармар тошдан қиб охуринг,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Юнус, Мисқол пари боққан,
Ёлларингга марвард тоққан,

Қоронғуда қолмасин деб,
Атрофингга маш'ал ёққан.
Сени миниб чопган ўғлон,
Монанди яшилдай оққан,
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Юргансан ишнинг бопага,
Қулоқ сол Ҳасан гапига,
От ҳам бўсанг, жониворим,
Учиб бординг Кўйиқопига.
Ўўлни, кўлни бирдай кездинг,
Йўлиқдинг одам обига.
Назаркарда жониворим,
Мен сени сра қўшмайман,
Йилқиларнинг ҳисобига.
Сен беҳиштнинг буроғисан,
Қелтир ўйинни тобига.
Ўйнагин ўзбакнинг оти,
Асли туркман хоназоти.

Теварагинг қизлар босиб,
Ҳайкалин бўйнига осиб,
Қошиман кўзи муносиб,
Мушки, анбар уфар сасиб,
Ўйинга келди Фиркўк от,
Ҳимо мнан майин босиб.

Бир оёғин кўтаради,
Ғишт оббориб еткиради,
Эпчиллик қиб мақомлари,
Маймундан ҳам ўтқаради,

Алқар бўлиб сапчиб-сапчиб,
Ҳар сапчиса баланд урчиб,
Беш газ, тўрт газ кўтарилар,
Ўзин буклаб баланд чўпчиб.

Ўйнаётир қиздай бўлиб,
Жонивор Фиркўк оғзин очиб,
Гана вақтлар ҳуркиб-ҳуркиб,
Тонглаб алқар бўлиб қочиб.
Ўрталикда ўйнаятир,
От ҳам бўлса қушдай учиб.

Гоҳ кийик бўб сакраб-сакраб,
Кўндаланг бўб ўзин буклаб,

Кийик бўлиб бўйнин сузиб,
Теваракка қолар тиклаб.

Гоҳ айиқ бўб тикка бўлар,
Гоҳ чикка, гоҳ пукка бўлар,
Гоҳ каҳлик бўб йўрғалайди,
Гоҳо чўрчиб ҳакка бўлар.

Шердай бўлиб ингранади,
Йўлбарсдай бўб айланади,
Қопландай бўб чирпинади.
Филдай бўлиб тўлғанади.

Чўчка бўлиб, бўйнин паст қиб,
Қобон бўлиб ўхталади,
Ҳарқандай жондор ишин,
Уйинда Ғиркўк қилади,

Қайсисини ирикласа,
Баайни ўзи бўлади.
Ҳарқандай одам кўрса-чи,
Уйнаса—эсин олади.

Қуён бўлиб чўрчиб тушар,
Уч газ, тўрт газ ердан ошар,
Ҳарқандай қилиб ўйнаса,
Ғиротга жуда ярашар.
Йиғилган одамнинг бари,
Бошқа нарсага қарамас.
Бари ўйинга қарашар,

Ғиркўк тулпор ўйнаётир,
Жувон унча ўйнамайди.
Ким кўрса от ўйнаганин,
Ҳеч нарсани ўйламайди.
Тикилиб обти бари отга,
Бир-бирига сўзламайди.

Уйин кетди ҳаддан ошиб,
Ҳамма ўйинга қарашиб,
Кейин қолганлар кўнмайди,
„Илгари“ деб итаришиб.
„От ҳам шундай бўларми?“ деб,
Ҳайрон қолиб, ақли шошиб.

Хон Даллиям маст бўб кетган,
Ғиркўк от ўйин бошласа,

Бир-бир зина пастга тушиб,
Икки кўзи Ғиркўк отда,
Далли ўзидан беҳабар,
Канизлари орқасида,
Қелаётир итаришиб,
Ўйин жуда қизиганда,
Далли келди яқинлашиб.

Ғиркўк от ҳам жонин сотиб,
Доғистоннинг болларидай,
Ўйнаётир ошиб тушиб,
Тиқилишиб келаётир,
Тамошобин куйиб-пишиб,
„Бизлар кейин қолдикку“ деб,
Четдагилар итаришиб.

Ўйин жуда қизиганда,
Хон Далли ўзин билмайди,
Икки кўзи Ғиркўк отда,
Кеб қолди кўшкидан тушиб,
Кўп қиз каниз ўртага олган,

Хотин-халач аралашиб.
Каниз қизлар ўраб олиб,
Шу вақтда полвон мард Ҳасан,
Турипти дар'ёдай тошиб.

Гап қотади Хон Даллига,
Гапирса сўзи таллига,
Юзи ёруғ тўлган ойдан,
Даллидай қўша холлига.

Ўзику шунинг қасдига,
Чин сулув нозик белига:
— „Энди отимни кўрдингизми?“
Ойим қойил бўлдингизми?
Энди кўнглингиз тўлдириб,
Ўйинчи отни олдингизми?
Ҳали мундан кўп ўйинни,
Хўб тамошо қилдингизми?
Отим—отларнинг пошшоси,
Далли ойим, билдингизми?

Далли гапирди Ҳасанхонга:
— „Қойил бўлдим энди санга,
Балли ўзбак, ўлма ўзбак,
Кўрган одам қолди тонгга.

Қойил бўлдим мен отингга,
Балли сенинг синбатингга,
Ўлма ўзбак, ўлма ўзбак,
Етгин мурод-мақсадингга.

Бундай қиб қандай ўргатдинг,
Бу тулпор хоназотингга,
Ўлма ўзбак, ўлма ўзбак,
Қойил бўлдим энди отингга.

Ҳасан айтди: „Ў, Хон Далли,
Барнолиғингга юз балли.
Бир коса сув берсанг ўзинг,
Бол-асалдан бўлсин тотли.

Қўлинг блан сув қуй энди,
Шундан сўнг кўр-да ўйинди,
Отим ҳали қизиган йўқ,
Қизиги ҳали кейинди.

Сен ўйинни кўрар бўлсанг,
Бир коса сув обке¹ энди,
Қандай ўйин хоҳласанг,
Хон Далли, ўзинг де энди.
Ўйинни, ойим, хоҳласанг,
Сувдан зиёфат қил энди.

Хон Далли маст бўлиб турди,
Жом оласоб югурди,
Бир жомни сувга тўлдириб,
Қўш қўллаб адаблар блан,
Хон Ҳасанга тутаберди.
„Мана, ўзбак, сув ичинг“ деб,
Ҳасанга узатаберди.

Ҳасан лабин тишлаб олди,
Оқ билагдан ушлаб олди,
Бир кўтариб силкиб ташлаб,
Сағрисиға ташлаб олди,
Ғиркўкнинг жиловин йиғиб,
Ҳасан вақтин хушлаб олди.
Ғиркўк билди мингашканин,
Алқардай анғишлаб олди.

Ҳамма қизлар вой-вой солди,
Тўгараги биркиб қолди,

¹ Олиб кел.

Тамошобин турган одам,
„Қўйма“ дейишиб ўртага олди.

Ҳасандайн полвон ботир,
Бир пўтаман Хон Даллини,
Узиман биркитиб олди.
Суғуриб кескир ханжарини,
Ҳасанхон ҳам ҳарба қилди.
Тамошобин турган одам,
Кўп талатўп бўлиб қолди.

Қамчи берди Ғиротига,
Юртдан ўзган бир отига,
Чу деб шиддат берди Ҳасан,
Чин тулпор хоназотига.
Тамошо қинг халойиқлар,
Ҳасанхоннинг ғайратига.

Дар'ёдай бўб тошармисан,
„Уммон“дай бўб жўшармисан,
„Кир-ҳо, кир!“ деб қамчи берсам,
Шу қал'адан ошармисан?

Ё Ғиркўк от шошармисан?
Йўлингдан адашармисан,
Тулпорлигингни билдириб,
Шу қал'адан ошармисан?

Қочмай қўлга тушармисан,
Куйиб-ёниб пишармисан,
„Чу-ҳо, чу“ деб қамчи берсам,
Шу қал'адан ошармисан.

Тамошо қинг Ҳасанхондай жаллотти,
Ғиркўк отни қал'асидан қаратти,
Полвон Ғиротига берди шиддатти,
Қамчи бериб жиловини бўшатти.

Тамошо қинг назаркарда Ғиротти,
Ўзини буклади, фалакка отти.
Маҳкамлаб ташлаган баланд қал'адан,
Қуйруғин текизмай Ғир ирғиб ўтти.

Энди кўринг Ҳасан марддай жаллотти,
„Қув-ҳо, қув!“... деб Ҳасан қутулиб кетти.
Арзумнинг эли—катга, кичигин,
Ҳасан полвон барин бирдай чувлатти.

Номардлик бўлмади Ҳасаннинг иши,
Кундуз куни ўртолиқдан обкетти,
Ҳечким айтмас: „Бизга номардлик этти!“

Энди қочар Ҳасан полвон даладан,
Бир қутулди тўп бўб турган балодан,
Ҳамма одам қойил бўлди Ҳасанга,
Кундуз куни олиб кетти орадан.

Беклар минар чин бедовнинг сарасин,
Яхши тулпор узоқ йўлга ярасин.
Ўртолиқдан кундуз Ҳасан обкетти,
Кўрмай қолди Фиркўк отнинг қорасин.

Ана энди Ҳасанхон полвон Фиротни ўйнатиб, сувлуғини чайнатиб, шу одамларнинг шўрини қайнатиб, кўзларини чақрайтиб ўйнатиб „ҳайт“ деб қутулиб кетди. Ана энди Хон Даллининг канизлари чочини ёйиб, юзини сўйиб, Хон Даллининг доғида вой-войлаб чирқираб, зор йиғлаб подшоҳнинг олдига бордилар. Бу сўзни подшоҳ эшитиб, ҳуши бошидан учиб, ичи ғамга тўлиб, ранги гулдай сўлиб, тириклайин ўлиб, кўрар кўзидан, сўйлар сўзидан, кечали кундузидан, ҳам ўғил, ҳам қизидан айрилиб қолди. Хон Даллининг онаси ҳам дод деб, чочини юлиб, ўзини уриб: „Ёлғиз қизим, кўрар кўзим, ширин сўзим, чочлари қундузим, кўзлари юлдузим, лаблари қирмизим, вой Даллихон ёлғизим!“ деб, оламини бузди. Ўрдада йиғилмаган одам қолмади. Подшоҳнинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб, аждарҳодай ишқириб, филдай пишқириб, айиқдай оқириб, ҳўкиздай бақириб, чўчқадай чуйқириб, ясавулни ҳарёққа чоптириб, лашкарларини йиғдириб, қўр-қўрхона, тўп-тўпхоналарини орттириб, туғини кўтариб, сарбоз аламонни отлантирди. Ана лашкар жўнаётир.

Подшоҳликнинг бир чурра бедовлари, устида не бир билак бўзболалар отларнинг жиловини бўшатиб, „подшоҳимизнинг қизини бериб юборгандан кўра, ўлганимиз яхши“ деб бормоқдалар. Подшоҳ лашкарларини жўнатиб, канизларини чақириб: „Ул ўзбак менинг қизимнинг қошига қандай қилиб келди? Кундуз куни шунча одамларнинг ичидан қандай қилиб олиб қочди?“ деб сўради. Канизлар бутун воқияни бошдан-оёқ айтиб бердилар. Подшоҳ у от Гўрўғлининг оти эканини билиб, туновин харидор бўлган кўсани тутиб олиб келиб, зиндон қилди. -

Бу ўртада Ҳасанхон, шу қочганича қочиб, Доғистоннинг тоғига келди. Шундай отига қараса, отнинг ҳар тукидан тер томади, оппоқ кўпикка ботган, Ҳасанхон отнинг бошини тўхтатиб, отга раҳми келиб, Хон Даллини ҳам отдан ту-

ширди. Отга дам берди. Ўзи Хон Даллининг жамолини, ўн уч, ўн тўртта камолини, ярашиб турган юзида дона-дона холини кўриб, „хўб чиройлик қиз экан“ деб турганда, хон Далли ҳам Ҳасанга қараб: „Сини синботли, шер ҳайбатли, йўлбарс билакли, қоплон юракли, бургут қобоқли, пўлат тирноқли хўб йигит экан-да, эринг бўлса—шундай йигит бўлса“ деб, унинг ҳам кўнгли тўлиб, пичи мулойим бўлиб турди.

Ана энди икковининг ҳам кўнгли бир-биридан тўлди. Шунда Ҳасанхон Даллига қараб, бир сўз деди:

Энди тушдинг, Далли ойим, қўлима,
Обкетарман сени Чамбил элима,
Энди кетдинг Арзрумдан, бўйингдан,
Қулоқ сол Хон Далли айтган тилима.

Менинг отим тулпорларнинг тулпори,
Тулпорлардан зиёд эди шоҳпари,
Сўзларимга қулоқ солгин, бўйингдан,
Ҳар нечук қичовда чиқмас терлари.

Миниб эдим чин бедовнинг зўрини,
Отлар гумбурлатар тоғнинг ўрини,
Бу отимдан тер чиқмаган, Хон Далли,
Кўрдингми Фиротнинг чиққан терини?

Сенинг гунанг оғирлиқ қиб Фиротга,
Вазмин келдинг шундай полвон зўр отга,
Калима айт, нозим, бўлгин мусулмон,
Ундан кейин мингашсак эков бир отга.

Сидқи дилман, жоним, бўлгин мусулмон,
Ўтган кунларингга қилгин пушаймон,
Жону-дилман сен мусулмон бўлмасанг,
Ўзингдан умидинг узгин, бўйингдан.

Кўзингдан оқизиб селдай ёшингни,
Оғир қилай ушбу ерда ишингни,
Калма айтиб сен бўлмасанг мусулмон,
Кесарман Хон Далли, тандан бошингни.

Менинг отим Ҳасан, тарафсиз полвон,
Сени олиб қочган отоқли ҳайвон,
Имон айтсанг, сени омон обкетай,
Мени юборганди Гўрўғли арслон.

Ана энди Хон Далли қараса, Ҳасанхон полвоннинг қўлида кескир исфиҳон, шундай Хон Даллига ҳовала қилиб кўтариб турипти. Даллихон қилични кўриб кўрқди, айтди: „Ҳай аттанг, бу ўзбак мени ўлдириб кетар экан, мен мунинг қўлида хўрлик блан ўлар эканман, бу мени ўлдирмоқ учун олиб келган экан. Қани энди, менинг ота-оналарим? Қани хизматкор канизларим, қанча ёру-дўстларим, ўйнаб-ўсган жўраларим?“ деб кўз ёшини тўкиб, зор-зор йиғлаб, ўз аҳволини айтиб бир сўз дегани:

Оёғимга урса эди бир тикон,
Қилар эди шўрлик онам минг фиғон,
Қайтайин, топилмас менга меҳрибон,
Бир фаслда барин бекор айладинг.

Қани отам, жондан зиёд кўргани,
Ҳам ўғлим деб, ҳам қизим деб юргани,
Мен ўлганда, вой болам, деб тургани,
Уларни қачон хабардор айладинг?

Онам бўлса ўлдирмасми ўзини,
Вой Далли, деб юлиб икки юзини,
Шу аҳволда кўрса ёлғиз қизини,
Уларни жонидан безор айладинг.

Отам кўрса шу кунимни бу замон,
Вой болам, деб қилмасмиди юзин қон,
Менинг учун берар эди танда жон,
Кўрсатмайин сен беҳабар айладинг.

Мен ўлсам ким сўрар менинг ҳолимни,
Қалтис ерда менга берди ўлимни,
Кўрмай ўлдим хешу-табор элимни,
Зор йиғлатиб мени афгор айладинг.

Қани менинг бирга юрган қизларим,
Ўйнаб-ўскан, неча ширин сўзларим,
Манов ерда сарғайганди юзларим,
Бир дамда баридан безор айладинг.

Қани менинг Арзрумда давлатим,
Қанча бир улуғлар олий ҳимматим,
Не бир қадирдонлар, бор улфатим,
Улардан айриб хўб хор айладинг.

Қани менинг ошу-ноним еганлар,
Сенга келган бало, менга деганлар,

Шод кунимда менга раҳбар бўлганлар,
Бу ерларда мени сарсон айладинг.

Қани менинг яхши манзил-маконим,
Зарварақли гул қўндирган айвоним,
Менсиз хазон бўлиб боғу-бўстоним,
Бу ерда мени бедийер айладинг.

Қани менинг аламоним, лашкарим,
Қаттиқ кунда қаҳрамоним, бегларим,
Уруш куни азаматим, шерларим,
Уларга мени бунда зор айладинг.

Қани менинг ботирларим, аждарим,
Мени учун жон аямас раҳбарим,
Неча хизматкорим, неча нонхўрим,
Мени хор қиб, беҳизматкор айладинг.

Ана энди Хон Далли йиғлаб афсус қилиб, ўз кўнглида ўйлади: „Мана бу ўзбак мени юртда ўлдираман демади, мусулмон бўлмасанг ўлдираман деди. Энди менинг тақдиримда шу иш бор экан, шунча одамнинг ичидан олиб қочган киши, мени ташлаб кетадими? Элига олиб боради-да, хотин қилиб олади. Агар мусулмон бўлмасам, ўлдирса ўлдириб ҳам қўяди. Кел, энди ҳарқандай бўлса ўлмай қолганим ғанимат.

Мен ҳарвақт давлатда бўсам ҳам, меҳнатда бўсам ҳам, шундай бир йигитнинг хотиниман-да. Бу йигит ҳам ҳечкимдан кам эмас. Бир йигит бўлса — шунча бўлади-да. Қадимги давлатимда бўлсам, эр қиламан деб, йигитларни йиғсам, ҳамма йигитни кўрув қилсам, шундай йигит ё чиқар эди, ё чиқмас эди. Йигитинг борми? деса — бор дегундай шу йигит. Мен шунинг хотини бўмай, кимнинг хотини бўламан. Мени шунча йиғин-тўдадан эрлик-зўрлик билан қўрқмай, биқмай, шошмай, суринмай, танҳо бир ўзи олиб келиб ўтирипти, баракалла шунга! Шундай йигитни изласам тополмайман. Шунга хотин бўлмай, кимга хотин бўламан? Қариган, гармсел уриб кетган кўҳна иситма кўктомирга хотин бўлганимча, шунинг хизматкори бўлсам бўлмайдимми?“ деб, Хон Далли гулдай очилиб, чамандай чочилиб, булбулдай сўйлаб Ҳасанхонга бир сўз айтаяпти:

Дам шу дамди, ўзга дамни дам дема.
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Ҳар сўзингдан танда жоним айналсин,
Ёрим имонсиз деб, тўрам, ғам ема.

Ёмғур ёғса ҳалқоб ерлар лойлансин,
Худоё ғанимнинг қўли бойлансин,
„Ёрим имонсиз!“ деб тўрам, ғам ема,
Ҳар сўзингдан танда жоним айналсин.

Қизларнинг ичида манман ўдаға,
Бедовга ярашар олтиндан тўға,
„Ёрим имонсиз!“ деб хафа бўлмагин,
Ҳар сўзингдан танда жоним садаға.

Отим — Хон Даллиди, гул юзим — бўстон,
Суратим қизил гул, қаддим хиромон,
„Ёрим имонсиз!“ деб хафа бўлмагин,
Шуқрилилло, сенинг ёринг мусулмон.

Эшит, тўрам, банда бўлдим оллоға,
Уммат бўлдим пайғамбари худоға,
„Худо бир“ деб, тўрам, бўлдим мусулмон,
Сенга ҳамдам бўлай икки дун'ёга¹.

Олдингда хизматкор жонон бўлайин,
Ҳақиқатлик вафодоринг бўлайин,
Калима айт, тўрам, бўлай мусулмон,
Қабул қилсанг харидоринг бўлайин.

Сен тўрамсан, бўлай сенинг дилбаринг,
Шод, ғамда қабатингда раҳбаринг,
„Ёрим беймон!“ деб хафа бўлмагин,
Калима айт, мусулмон бўлсин севаринг.

Ана энди Ҳасанхон полвон Даллихондан бў сўзларни эшитиб, нима деярини билмай қолди. Шунда Хон Далли мусулмон бўлди. Ҳасанхоннинг димоғи чоғ бўлди. Хон Далли айтди: „Сизни қиёматли, ҳақиқатли эр билдим“. Ҳасанхон айтди: „Ундай дема, мен сенинг эринг эмасман. Сенинг эринг Чамбилнинг белида, така-ёвмид элида, Ҳавдак кўлида, Гўрўғлибекнинг кичкина ўғли, Юнус блан Мисқол париларнинг жон-дили, қирқ йигитнинг сардори, туркман элининг қўчқори ёвмид блан така элининг жиғадори, ўз юртининг аждаҳори, нәмдори Авазхон“ деди. „Мен сенинг қайнағанг бўламан“ деб, Ҳасанхон бир сўз деди:

Далли сулув, хафа бўлма бўйингдан,
Юзларинг чаманди, сўзларниг бўстон.

¹ Дун'ёда.

Ҳар сўзингга фидо бўлсин танда жон.
Юзларингга яхши холинг ярашган,
Отим Ҳасанхонди, оламга дoston,
Ҳайбатимдан титраб душман — Гуржистон.

Ўламан деб хафа бўлма, Даллижон,
Сенинг эринг Чамбилбелда Авазхон,
Карвонлардан та'рифингни эшитиб,
Бек Гўрўғли мени сенга юборган.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси,
Ҳаркимнинг бор беш кун куни кўраси,
Сенинг эринг Чамбилбелнинг тўраси,
Сен бўласан Бол Авазнинг жўраси.

Мард ўғлонман, ишим ҳақдан кўраман,
Улмасам Чамбилга, Далли, бораман,
Эрим дема, қайнага де, Даллихон,
Сени элтиб Авазхонга бераман.

Мард ўғлонман, ўз тувримга тўраман,
Тўралик даврида даврон сураман,
Сенинг эринг Чамбилбелнинг тўраси,
Сени элтиб Бол Авазга бераман.

Полвон Аваз Чамбил элнинг полвони,
Қирқ йигитнинг бир отоқли арслони,
Сенинг эринг Чамбил элда, чирогим,
Юнус пари, Оймисқолнинг ўғлони.

Бол Авазнинг ҳусни қизил лолади.
Ҳусни гулдай, ўзи полвон болади.
Сенинг эринг Чамбил элда бўйингдан,
Менинг иним, сенинг ёринг бўлади.

Ойимлар ўлтирар ҳайкалин осиб,
Бўйнида анбари, мушкиси сасиб,
Сени сулув деган, отам эшитган,
Шуйтиб деган, Бол Авазга муносиб.

Хон Далли, кўнглингга солма войимни.
Нега хафа қилай сендай ойимни.
Олиб бориб Бол Авазга бераман,
Қирқ кун қилай салтанатли тўйингни.

Йиғиб келай бутун сулув қизларни.
Хизматкор қиб қўяй сарви нозларни;

Давринг бўлар Арзрумдан зиёда,
Чамбилбелга олиб борсам ўзингни.

Қирғий деган қушлар бўлар қияда.
Бўз торлон чарқиллар баланд уяда.
Қирқ кун қилай, Далли жоним, тўйингни,
Кўшкинг бўлсин бу кўшкидан зиёда.

Хон Далли, Чамбилга энди борасан.
Тўрра бўстонларда гуллар терасан,
Бол Авазхон блан ўйнаб куларсан,
Чироғим, Чамбилда даврон сурарсан.

Ана энди Хон Далли ойим Ҳасанхондан бу сўзларни эшитиб, „мани ўлдирмас экан“ деб юрагини босиб, ақли-ҳушини йиғиб олди. Ана энди Хон Далли гулдай очилиб, чамандай чочилиб, қизил гулдай яшнаб, булбулдай сўзлаб, энди ўлмасини билиб, ширин-ширин кулиб, Ҳасанхоннинг ёнига яқин келиб, қошини кериб, лабини буриб, сузилиб, Ҳасанхонга қараб: „Эй тўрам, сизнинг ёрингиз борми?“ деди. Ҳасанхон айтди: „Йўқ“. Хон Далли айтди: „Ундай бўлса ўзбакларнинг расми борку, катта қизи турганда, кичкина қизини куёвга бермайдиган, катта ўғли турганда, кичкина ўғлини уйлантирмайдиган. Эса тўрам, сизнинг ёрингиз бўлмаса, нега Авазхонга ёр олиб бераман депти, отангиз сизни ёмон кўрадими? Аввал сизни уйлантирса бўлмайдами? Навбат сизникику, ёки отангизнинг гапига тушунмагандирсиз. Авазхонни жуда такаббур дейдилар, ўзига ҳечкимни тенг кўрмас эмиш, ўзи жуда сулув, соҳиб жамол эмиш, бир хил одамларга гапирмас эмиш. Сиз мени олиб борсангиз, Авазхон укангиз мени оладими? Мен буй етган қиз бўсам, сиз эр етган ўғил бўсангиз, сра мени кўнгли қиймас. Акам йўлда бу блан бирга юрган, бирга турган, албатта кўнгли кетгандир“ демайдами? Мени Аваз олмайди, мен Авазхонга сулув бўса ҳам, яхши бўса ҳам тегмайман. Менинг сиздан бошқа эрим йўқ. Менинг тақдирим сизсиз, сиздан бошқани асло-асло демайман. Бошқа сўзларни қабул қилмайман. Энди сиз бошқа гапларни қўйинг, менга кўнгли беринг“. Ҳасанхон айтди: „Сен бу гапларингни қўй, мени отам ҳарқандай бўлса ҳам, Даллини олиб кел, қирқ йигит ичида Хон Далли Авазга муносиб, деган. Мен ўзимни номард қилмай, то Чамбилга боргунча, сени омон-эсон олиб бораман, сра-сра кўнглимни уёққа-буёққа юбормайман. Сен „Аваз мени олмайди“ деб хавотир бўлма, Аваз менинг укам, мен унинг оғаси бўлсам, нега мендан гумондор бўлади!“ деди. Даллихон қиқирлаб кулиб айтди: „Тўрам, ҳали сиз нодон бола экансиз, отангиз мени сиз-

га беради, эҳтимол Ҳасан йўлда ўзини тиярмикин, ё тиймасмикин деса дегандир“ деди. Ҳасанхон айтди: „Ҳарқандай бўлса ҳам, Чамбилга боргунча сен менга омонат, мен бўлсам омонатга хиёнат қилмайман, омон-эсон олиб бормоқ бизнинг ишимиз“ деди.

Энди булар бу ерда турсин, гапни бошқа ердан эшитмоқ керак. Подшоҳнинг аввал чиққан отли одамлари йўлнинг энг калтасини олиб, Ҳасан полвоннинг олдига чиқиб қўйипти, Ҳасан полвон шундай қараса, узоқ йўлларда, даранинг олдини, паст-баланд, ўй, қир—ҳамма ерни одам олиб қолипти. Орқаси чангиб, туманлаб келаётир. Ҳасан блан Хон Далли ҳайрон бўлиб, нима қилишини билмай иккови кенгашди. Булар Доғистон тоғининг устига, тоза белига чиқди. Ҳасанхон ўз ишининг сариштасини олиб, шу лашкарлар блан уришмоқ тараддусига тушди. Хон Даллини бир маҳкам тошга чиқариб, ўзи Гиротга миниб, душманларнинг уёғини-буёғини кўриб, таваккални маҳкам қилиб, шу ўртада қирқ йигитни ўйлаб, ёлғизликнинг ҳасратини куйлаб, Гўрўғлибек отасининг айтган сўзларини ўйлаб, уларга менинг қамалганлигимни ким етказади, деган хаёлга тушди.

Бу тарафда подшоҳнинг арбоб, арконлари Ҳасанхоннинг қамоқда қолганлигини англаб, димоғлари чоғ бўлиб, „ўзбакни топдик, энди биздан қочиб қутулаолмайди, энди ажали етган экан“ деб, оқшом пойлаб ётдилар. Подшоҳнинг бўзбола, сарбозлари Доғистон тоғини ўраб, тоққа қараб, тўпларини тўғрилаб қўйди. Ҳасан блан Даллихон қўшинни тамошо қилиб, уруш яроғларини чоғлаб, жуда ҳам боплаб ўлтириб, Чамбилдаги даврлари эсига тушиб, Гўрўғли қиблагоҳи ёдига тушиб, танҳолигига афсус қилиб бир сўз айтаяпти:

Аттанг - о давру-давроним бўлмади.
Зарварақ кўшқу-айвоним бўлмади.
Манов товда қамаламан шекилли
Бек Гўрўғли отажоним бўлмади.

Танҳо қолдим манов тоғнинг бошига¹.
Қирқ аждаҳор қани энди қошига².
Ким айтар Бол Аваз эмчакдошига,
Шундай вақтда меҳрибоним бўлмади.

Болам деган эди икки паризот,
Бир пасил кўрмаса эди бетоқат,
Кўп душман ичида Ҳасандай жаллот,
Икки пари она жоним бўлмади.

¹ Бошида.

² Қошида.

Қирқ йигитим, азаматлар, эрларим,
Ясов куни мингга етар шерларим,
Ёвни излаган қани аждаҳоларим,
Азаматим, қирқ полвоним бўлмади.

Бошимга тушибдир қаттиқ мушкуллар.
Узоқда қолгандир макон-манзиллар.
Чамбилбелда не бир тотув кўнгиллар,
Ёру-дўстим, қадрдоним бўлмади.

Ҳай аттанг-о, ёмон бўлди аҳволим,
Олд-ортимди олди кўп ғаним, золим,
Илоҳий пастга кетмагай иқболим,
Элим, халқим, кўз кўрганым бўлмади.

Танҳо қолдим ушбу тоғда зор-зор.
Худовандо, қилмагайсан хору-зор.
Сен каримсен, менда йўқдир ихтиёр,
Сендан бошқа меҳрибоним қолмади.

Ёдимга тушади юрган жойларим,
Қирқ йигитим, шерим, хотамтойларим,
Уруш кунда оти, ўзи шайларим,
„Қўйма“ дейишкан нуктадоним бўлмади.

Дариғо, бўлмади қирқ йигит — арслон.
Шул қирққа бош бўб кеса — Авазхон.
Манов ёвни қилиб ер мнан яксон,
Қаҳрланган қаҳрамоним бўлмади.

Қирқ жаллодим бўлса шу вақтда ҳамдам.
Қонини қилмасми ўтларга шабнам.
Ҳасанхонга даркор бўлипти шул дам,
Чин маҳрагим, Холдорхоним бўлмади.

Ўзим ёлғиз, ҳечкимим йўқ қошима,
Ким раҳм этар кўздан оққан ёшима,
Ёлғизлигим асар қилди бошима,
Нонхўрларим, аламоним бўлмади.

Ана энди Ҳасанхон полвон мунча қўшинни кўриб,
Ўзининг танҳолигини билиб, шундай бўлса ҳам таваккал
қилиб, белини маҳкам боғлаб, кўзига ёш олиб, ёш бола
кўнгли бузилиб, кўзидан ёши тизилиб, юрак бағри эзилиб,
худодан мадад тилаб турипти.

Ҳасанхоннинг Ғироти жўш қилиб қайнаб турипти. Шул
қўшинга етмоқчи, барини қассоб бўлиб сўймоқчи, калласини

бир ерга уймоқчи, ёш бола эмасми, юраги тошиб, шу қў-
шинга от қўймоқчи бўлиб, муножот қилиб айтган сўзи:

Узоқда қолгандир манзилим, жойим.
Ёлғизликдан менга тушди кўп войим.
Йўқдан бор айлаган қодир худойим,
Хабар олгин ғарибларнинг ҳолидан.

Жудолик кўйида бўлдим саргардон.
Танҳоликдан юрак-бағрим тўла қон.
Мен мискинга раҳбар бўлар кун энди,
Отингдан айланай, қудратли мавлон.

Қавмим йўқ бу ерда, қариндошим йўқ.
Ўзим танҳо бу ерда, йўлдошим йўқ.
Бир ўзингдан бошқа раҳбар кишим йўқ,
Хабардор бўл мен ёлғизнинг ҳолидан.

Ана энди Ҳасанхон полвон азиз-авлиёларга сифиниб,
белини мардона боғлаб, уруш асбобини чоғлаб, уришмоқчи
бўлиб турди. Ана энди қўшиннинг олди-орқаси тўпланиб
келаберди.

Ана энди Ҳасанхон Хон Даллини, бир маҳкам тошни
топиб олиб, ўзларига хос бир жой қилиб, теварагини бер-
китиб, бир йўл қўйиб, бошқа томонини беркитди.

Ана энди Ҳасанхон полвоннинг Хон Даллидан кўнгли
тиниб, ўзи душманлар блан уришмоқчи бўлиб турди. Ана
энди пастдан қизилбошлар ҳам ҳозирланди. Улар ҳам та'-
йин билдики, Ҳасанхон Хон Далли блан тоғнинг устида
экан. Душманлар айтди: „Бу ўзбак йўлни билмайди, ўзи
келиб, йўл деб хўб қамалипти. Ана энди олдини биз олдик,
уёқдан қуш бўлиб учиб ўтмаса, ўтолмас. Бу ўзбак йўл
тополмай, шул тоққа қочиб келган экан. Ҳасанхон баланд-
дан туриб қараса, чўп-хасда сон бор, бу ётган қўшинда
сон йўқ, қурт-қумрисқа, мур-малоҳдан зиёда. Ана энди
Ҳасанхон полвон шердай бўлиб, асло ваҳим емай, мард-
мардона турипти. Ҳасанхоннинг асло ваҳим, қўрққуси йўқ.
Шунча кўп душманнинг ичида Ҳасанхон танҳо эди. Ана
энди Ҳасанхон отидан тушиб, айил-пуштонини қайтадан
маҳкам қилиб тортиб олди. Ана энди Ҳасанхон Ғир-
кўк отни миниб, сувлуғини чайнатиб, неча ботирнинг зар-
дасини қайнатиб, қалқонбозлик, қиличбозлик, найзадастлик,
кўпкаритозлик ўйинларини қилиб келаберди.

Ана энди бу қўшин ҳам, Ҳасанхоннинг келаётганини
кўриб, қўлларига найза, қиличларини олиб: „Уро-ур, олҳо-ол,
сурҳо-сур“ деб келаберди.

Ана энди Ҳасанхон Ғиркўк отига қамчи бериб, талаб-

гор чақириб, баланддан тушиб келаберди. Ана шунда қизилбошларнинг ҳаммасини ваҳма босиб, бир-бировига: „Во ажабо! Бу қандай бало? Шунча одамни назари илмайди, писанд ҳам қилмайди“ деди. Ана энди Ҳасанхон полвон, „урушга мардинг борми?“ деб, мард талаб қилиб, қичқириб бир сўз деди:

Овоза солиб фалакка,
Душман бўсин тикка-тикка.
Ясов тортган баҳодирлар,
Келингизлар битта-битта!

Жуйрук бедовга минганлар,
Шоҳнинг ин’омин олганлар,
Ботир бўб мунда келганлар,
Кел, ботирлар, якка-якка!

Паст-баландда чодирлари,
Бузулмагай хотирлари,
Арзрумнинг ботирлари,
Келинг, беглар, якка-якка!

Бўзболалар ўғлонлари,
Ясанишган полвонлари,
Бегзодалар, султонлари,
Келинг, беглар, якка-якка!

Уруш излаб мунда кебсиз,
Ўзларингни ботир дебсиз,
Мен биттаман, сизлар кўпсиз,
Келинг, мардлар, якка-якка!

Арзрумнинг бўзболаси,
Кўп аччиғи тез боласи,
Қон тўкич хунрез боласи,
Кел, ботирлар, битта-битта!

Менинг олдимни олганлар,
Шоҳига навкар бўлганлар,
Майдонни излаб келганлар,
Келинг, беглар, якка-якка!

Эркилмасман бу майдондан,
Қиличимни бўяб қондан,
Ҳечбир жон қутулмас мандан,
Келинг, беглар, якка-якка!

Менам полвон, сенам полвон,
Полвонлик қил алвон-алвон.
Қўлингни ол ботир ўғлон,
Эр бўлсанг кел якка-якка!

Подшонинг тўнин кийганлар,
Добил қоқиб, қуш чуйганлар,
Ин'омнинг кўпин суйганлар,
Кел, ботирлар, якка-якка!

Ана энди Ҳасанхон полвон талабгор деб турди, ҳечбир одам чиқмади. Ана энди Ҳасан полвон ўзини ростлаб, қиличини яланғочлаб, шу ётган кўп қўшинга бир четдан аралашмоқчи бўлиб, Фиркўкнинг жиловини йиғиб, добилни туйиб, худо деб Ҳасанхон от қўйиб турипти:

Энди кўринг мард Ҳасаннинг ишини.
Кўзга илмай сонсиз ётган кишини.
Таваккал деб ўзин урди ёронлар,
Ҳасанхон бўшатти Фирнинг бошини.

Ана энди Ҳасан эрлик қилади,
„Келхо-кел!“ деб полвон қирғин солади,—
Ҳасаннинг қўлида кескир олмоси,
Кимга етса полвон—икки бўлади.

Ана бўлди эр Алини майдони.
Остида ўйнайди Фиркўк ҳайвони.
Кўп қўшинга тушган танҳо худо деб,
Оти — Ҳасан, Гўрўғлининг ўғлони.

Улар ҳам Ҳасаннинг олдин олади.
Қўйма дейди, чувлаб шовқин солади.
Шер ўғлоннинг қўлда бўлса шамшири,
Яқинлаштирмайди—икки бўлади.

Тўп-тўп бўлди, саф-саф бўлди, саф бўлди,
Ол, уруш бошланди, катта гап бўлди.
Яшин каби ўзин урди Ҳасанхон,
Улар кўпда, бул танҳо тараф бўлди.

„Келхо-кел!“ деб Ҳасанхон қичқиради.
Тўплаб-тўплаб, жовлик-жовлик суради,
Аралашиб кўп қўшинга бир ботир,
Аямасдан Ҳасан қириб боради.

Полвон Ҳасан қилди катта ғайратти.
Майдонда ўйнатти ҳайвон Ғиротти.
Тамошо қинг мард Ҳасаннинг ишига,
Ҳамма элни қирғинига қаратти.

Жонивор Ғиркўк от оғзин очади.
Қамчиласа қушдай бўлиб учади.
Хон Ҳасаннинг қилич қўлда яланғоч,
Бургутдай ташланиб, қонлар сочади.

Қаёққа қараса полвон мард Ҳасан,
Ғуруллаб туралмай олди қочади.
Ўзим ёлғиз, душман кўп деб Ҳасанхон,
Ғайрат қилиб, қичағондан қичади.

Ҳасан кетди кўп қўшинни аралаб,
Қўрқоғини, кам кучларин яралаб.
Қириб-жўйиб бораётир Ҳасанхон,
Ботирларни ирисидан саралаб.

Отин чопди Ҳасан қиё далага,
Қизилбошлар қолди энди балога.
Уруш бўлса, туриш борми, ёронлар,
Улар ҳам тўпланиб олар орага.

Бари қўрқиб Ҳасаннинг ғайратидан.
Ларзон еб, кўп қўшин сиёсатидан.
Полвонга баробар келиб не эрлар,
Йиқилди чаппа бўб учди отидан.

Патир-путир бўлди майдоннинг иши,
Бўялди қон блан тоғларнинг тоши.
Остин-устин бўлди шундай катта тоғ,
Сополдай юмалаб одамнинг боши.

Танҳо ўзи кўп қўшинман сўғишди,
Шу майдонда бўлди танти саваши.
Қувган қувиб, қочган қочиб юрипти,
Майдонда билинар ботир мард киши.

„Урҳо-ур!“ деб шовқин солар кўп қўшин,
Осмонга чиқади элнинг товуши.
Кўп қўшинга танҳо тегмоқ, ёронлар,
Бул эмас, халойиқ, ҳаркимнинг иши!

Ҳасанхондай жаллод „ҳақ!“ деб юрипти,
Шу майдонда тенг бўлмади бир киши.

Сурон босиб кўрганларнинг барини,
Кўкка чиқди йиғлаганнинг товуши.

Кўп қўшинман Ҳасан танҳо солишди.
Кўп қўшинман якка-танҳо олишди.
Кечга довур майдон бўлди шу тоғда,
Бир-бирининг ҳол-аҳволин билишди.

Қизилбошнинг бузилганди хотири.
. иқилди соя деб қурган чодири.
Ҳасан маст бўб қириб келаётири,
Сулоб қолди қизилбошнинг ботири.

Ҳасан полвон блан булар ўч бўлди,
Кечга довур урҳо, ўча-ўч бўлди.
Бир ҳам танти майдон бўлди шу куни,
Сўғишди армонсиз, кун ҳам кеч бўлди.

Ана энди Ҳасанхон полвон Доғистон тоғининг тошларини қизил қон қилиб, кўп қўшиннинг ўртасидан омон-эсон чиқиб кетди. Буни кўрган қизилбошлар юраги куйди. Ҳасанхон полвон ҳамма ери қизил қон бўлиб, Хон Даллининг олдига етиб борди. Хон Далли Ҳасанни кўриб, димоғи чоғ бўлиб, югуриб келганича, отининг жиловидан ушлаб тушириб, ширин сўзлар блан: „Тўрам, ҳорманг!“ деб, неча хил мақомлар қилиб, ҳордиқ сўраб, Ҳасанхонни бир текис тошга ўтқизиб, ўзи хизмат қилаберди.

Ана энди Ҳасанхон Далли блан ҳангамалашиб, оқшом ётиб, эрта блан турди. Фиротнинг эгар-жабдуғини уриб, қошқовоғини уюб, совутларини кийиб, Хон Даллидан фотиҳа олиб, отини ўйнатганича, ётган ёвнинг устига бориб, баланд тоғдан кўринди.

Ана энди пастдаги қўшин ҳам саф бойлаб, туғларини кўтариб, яхши отлиқларини олдига солиб, чувлашиб, урушга тайёрланаберди. Ана энди улар милтиқни ўқлаб, филтани чоғлаб гамини еяберди. Ана энди Ҳасанхоннинг танҳо-яккалиги билиниб, ўтган азизларга сиғиниб, бир сўз айтаётир:

Олдимда турипти қизилбош эли.
Сўзлайди менигдай полвоннинг тили,
Ё Али, тут ханжаримнинг сопини,
Менинг қўлим эмас, Алининг қўли.

Сайислар билади отнинг тобини,
Ёмон одам гапнинг қўяр бобини.
Менинг қўлим эмас, Алининг қўли,
Ё Али, тут ханжаримнинг сопини.

Ҳасаннинг ақли шошди,
Бола дар'ёдай тошди,
Қамчи бериб Ғиротга,
Қўшинга аралашди.

Қамчи урди отига,
Чидамай ғайратига,
Кўп қўшин ларзон еди,
Марднинг сиёсатига.

Қаттиқ тортти айилди.
Урди Ҳасан добилди,
Ҳасаннинг савашига,
Кўп армани қойилди.

Ҳар тарафдан олҳо дейшиб,
Олҳо ханжар, солҳо дейшиб,
Майлинг бўлса келҳо дейшиб,
Силтаб ханжар солҳо дейшиб.

Келиб қўлингни олҳо дейшиб,
Кўп тил билмас бўлҳо дейшиб,
Қўлида ханжар яланғоч,
Ой туққандай ярқиллашиб.

От чопди, гавда лош бўлди.
Душман душманга дўш бўлди,
Ботирнинг вақти хуш бўлди.
Қўрқоқнинг кўзи ёш бўлди,
Бўялган қора тош бўлди.
Юмалаган тош—бош бўлди.
Бирам танти саваш бўлди.
Сурушти майдон ичинда.

Го ул қўйиб, го бул қўйиб,
Қиличин қон блан ювиб,
Майдонда бедовлар сувиб,
Қўрқоқ бошига кун туғиб.
Ўқ осмондан қордай ёғиб,
Ажаллилар қирғин топиб,
Йиқилганлар ерни қопиб,
Қилич найза бошга чопиб,
Отдан учиб, уюб-уюб,
Йиқилди майдон ичинда.

Оқ-қора бош туғ сўлқиллаб,
Тикилди майдон ичинда.

Ажалли қул ер қучоқлаб,
Йиқилди майдон ичинда.

Не арслонлар қадди ёйди,
Букилди майдон ичинда.

Бўз тупроққа қизил қонлар,
Сепилди майдон ичинда.

Найза тегиб кирдикорлар,
Сўкилди майдон ичинда.

Оқ бадандан қирмизи қон,
Тўкилди майдон ичинда.

Оқ баданга пўлат найза,
Чекилди майдон ичинда.

Оғзи катта ашрафилар,
Отилди майдон ичинда.

Мард йигитнинг ширин жони,
Сотилди майдон ичинда.

Дутор бўйин араби отлар,
Қутулди майдон ичинда.

Чопалмаган қозоқилар,
Тутилди майдон ичинда.

Шолғомдай одам калласи,
Отилди майдон ичинда.

От чопиб сатта бўйдоқлар,
Остида оти ўйноқлар,
Тилла шоддали байроқлар,
Шириллаб майдон ичинда.

Ясов торткан сатта ботир,
Саф тузатиб келаётир,
Паранг милтиқ патур-путур,
Отилди майдон ичинда,

Бедовга бахмал айиллар.
Душманлар бўлиб қойиллар.
Хитойича жазойиллар,
Пишиллаб майдон ичинда.

Маҳқам-маҳқам катта сафлар,
Чечан одам гапни бошлар.
Аждаҳодай катта тўплар,
Пишқирди майдон ичинда.

Қўшин келди даста-даста,
Ясов тортиб баланд-пастта.
Уруш бўлди аста-аста,
Сўнг бўб қолди чаппа-раста.
Ким ўлди, ким бўлди хаста,
Қирмоққа ўзбак-да, уста.
Мард бўлсанг шу ерда қиста,
Сўғишти майдон ичинда.

От қўяди тўплаб-тўплаб,
Фарангининг оғзини қоплаб,
Қўш жиловни қўлга жўплаб,
Полвон Ҳасаннинг Ғироти,
„Кетаман“ дер „барин соплаб“.
Ботирлари ўртага олиб,
Қўрқоқлари қочиб қолиб,
Энтикти майдон ичинда.

Ҳар бедовлар шувшиллашиб,
Ўзангилар ширқиллашиб,
Ўликлар қолди айқашиб,
Ажал етган оғиб, тошиб,
Ўликлари қопдай ишиб,
Гавдасига қузғун тушиб,
Ғажир қўниб тортқилашиб,
Тортишти майдон ичинда.

Қўшин келди тўпдан-тўпдан,
Садо келди Кўҳиқопдан,
Қирғин бўлди ўнгу-чапдан,
Шовқин келди ҳар тарафдан,
„Ҳой-ҳойла!“ майдон ичинда.

Отнинг боши бурилди,
Ажаб мажлис қурилди.
Тил билмаган армани,
Оғма бўлди, қирилди.

Ҳасан полвон худо деб,
Катта тўпга уринди.
Қўрқоқларнинг кўзига,
Бир одам минг кўринди.

От чопилар баланд тоғнинг бастига.
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Соғ-саломат Ҳасан полвон ўртадан,
Чиқиб кетди катта тоғнинг устига.

Ана энди Ҳасанхон полвон майдон ичидан чиқиб кетди. Хон Даллининг олдига етди. Хон Далли Ҳасаннинг олдига чиқиб, та'зим-тавози қилиб, кулиб, ўйнаб: „Ҳорманг, тўрам!“ деб, Фиркўкнинг жиловини ушлаб, Ҳасанни суяб тушириб олди. Ҳасанхонни иззат-икром блан ўтқизди. Ҳасанхоннинг Хон Даллидан бошқа жўраси йўқ, Хон Далли кўп эслик қиз эди, Ҳасанхонни хафа қилмайин деб, жуда пайрав бўлиб, ҳарёқдан ширин ҳикоятлар қилиб, қошини кериб, лабларини буриб, Ҳасанхоннинг ҳар бобдан кўнглини олиб, вақти хуш бўладиган сўзларни топиб гапириб, ўзига овунтириб, полвонни хафа қилмади. Даллихон кўп донишманд, кенг фикрли, сермаслаҳат, кўп андишали қиз эди.

Ана энди пастдаги қўшин, Ҳасанхоннинг бу зарб дастини кўриб, душманлар қаттиқ кўрқиб қолди. Улар ҳам ўзига гап солиб кенгашиб: „Во ажабо, бу нима деган сўз бўлди, бу қандай бало эди, нимага мунча қўшин бир одамга баробар келолмади? Бу одам эмас, бир бало экан, ҳеч бундай балони кўрган одам йўқ. Бундай одамни ҳечким кўрдим демайди. Энди буни нима қилмоқ керак? Бир одамдан қочиб қаёққа кетамиз? Ҳарқанча бўлса ҳам, зўр бўлса ҳам, битта эмасми! Агар шундай йигитдан тағин иккита бўлсам, шу бугун, шу қўшиндан бир одамни қўймай, ҳаммамизнинг бошимиздан калла минора кўтариб кетар экан, энди, аламон, бу балони бир иш қилинг. Тағи бирор ёғдан бунинг дарагини эшитиб, битта-яримта келиб қолмасин, бу кунимиз ҳам кўп бўлиб, баримиз балодан-балогоа гирифтор бўлиб қомайик“ деб, маслаҳат-кенгашни катта қилаберди.

Оқшом ўтиб, эрта блан тонг отди, Ҳасанхон полвон олиб келди Фиротти, қилди катта ғайратти, айил-пуштонини қаттиқ-қаттиқ тортти, совут қалқонни кийиб, Фиротни ўйнатиб, ёвнинг устидан келди. Ана энди кеча кўп қиргин кўрган ёв эмасми, шу турганича тирқ этмай, қимирламай турди. Ҳасан полвон қўшиннинг устидан келиб, отининг бошини тўхтатиб, бир пасил пастга қараб, ётган қўшинга қараса, туғ байроққа суяниб, байроқ туғга суяниб, ҳамма ерни қўшин босиб, пилта тумандай сасиб, найза қашишдай ирғалиб турипти:

Полвон Ҳасан энди добилни туйди,
Ададсиз қўшинга бола от қўйди.
Энди кўринг Ҳасанхондай жаллодни,
Кўп қўшиннинг бир ёнидан кеб тегди.

Келиб бўлди Ҳасан полвон аралаш,
Тўқайга ўт тушиб куйганга ўхшаш.
Қамчи бериб Фиркўк тулпор ҳайвонга,
Келиб қирғин солди, силтаб кесиб бош.

Жонивор Фиркўк от оғзин очади,
Қўлтиғидан Фирот парин сочади.
Олмос қилич мард Ҳасаннинг қўлида,
Силтайди, аямай қонлар сочади.

Майдон бўлди, тоза бўлди қиёмат,
Қирғин солиб Хон Ҳасандай азамат.
Танҳо уруш қилди сонсиз лашкарга,
Кўрганлар дедилар чин офарин бот.

„Чуҳ!“ дейди Фиротга шиддат этади,
Туйғундай бўб қувганига этади,
Ҳасанхоннинг қўлида кескир ханжари,
Кимни қувса икки бўлиб ўтади.

Гоҳ қичади, гоҳ қувади майдонда,
Қочганида Фирот қутулиб кетади,
Ботирлиги ҳаддан ошди Ҳасаннинг,
Кўп қўшинни битта одам нетади!

Баракалла Ҳасанхондай полвонга,
Шунча одам блан ҳарба этади.
Ҳарким қойил мард Ҳасаннинг ишига,
Қувсам деб, мард Ҳасан жонин сотади.

Қаёққа қараса Ҳасанхон бети,
Олди туролмайин қочиб кетади,
Оти тулпор, ўзи жуда ҳунарманд,
Неча турли ўйинлар кўрсатади.

Ҳасан қирғин қилиб катта лашкарди,
Аямай Фиркўкдай асл тулпорди,
Шунча элман олишади бир одам,
Асли ботир, зоти Ҳасан шунқор-ди.

Ҳасанхон дар'ёдай тошди, ёронлар,
Уруш энди ҳаддан ошди, ёронлар.
Катта лашкар, бир подшоҳнинг қўшини,
Барисига ваҳим тушди, ёронлар.

Ҳасан полвон олди душман жонини,
Бўяди тошларга қизил қонини.

Қирғин топди қизилбошнинг элоти,
Ўзлари билмас ўлганларнинг сонини.

Кўп одамни танҳо Ҳасан ўхшатди,
Қўрқоғини зор йиғлатиб, қақшатди.
Таппа-таппа ўлик отдан йиқилиб,
Мурдасини пат гиламдай тўшатди.

Қирмоқдан Ҳасанда армон қолмади,
Шунча қирди—қўшин адо бўлмади.
Хон Ҳасан ёлғизлик қилиб, ёронлар,
Ҳасанхоннинг иши ўрин олмади.

Ҳасанхон от чопди, олди ўр келди.
Жабр қилса—югурук отдан тер келди.
Қирмоқдан, қирғиндан армон қолмади,
Танҳо эди, бир бошига зўр келди.

Кўп қўшин ўртага олди, қамади.
Қиличидан қизил қонлар томади.
Қирмоқдан, сўймоқдан армон қомади,
Танҳо эди, иши барор омади.

Ўрталиқда Ҳасан қолди қамалиб,
Шу ерда ўлтириб бўлмас дам олиб.
Кўп душманнинг ўртасида мард Ҳасан,
Қирғин қилиб аждарҳодай қўзғалиб.

Дам-бадам Ҳасанни ўртага олади,
Қўйма, деб бариси шовқин солади.
Кўп бўлган сўнг илож борми, ёронлар,
Эссиз Ҳасан ёлғизликдан толади.

Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, ёронлар,
Чанги чиқса, донғи чиқмас, ёронлар,
Ҳарқанча яхши ҳам бўлса билинмас,
Қимматбаҳо нархи чиқмас, ёронлар.

Ҳасанхон мард эди, қилди эрликни,
Қўп қўшинга ёлғиз қилди зурликни.
Ўртада қоб шундай шунқор мард Ҳасан,
Танҳоликдан Ҳасан тортти хўрликни.

Полвон Ҳасан хафа бўлди шу замон,
Қани, бугун бўлса Гўрўғли султон?
Қирқ йигитим бўлса эди қошимда,
Бирдамда қилардим ер бирла яксон.

Ёлғиз ўзим қолдим сонсиз балога.
Кўп душман Ҳасанни олди арога.
Бугун ўтти бегларимнинг қадири,
Ким раҳм этар мендай бахти қарога.

Дўсту-душман қойил бўлиб ишима,
Ҳеч душман йўламас қўрқиб қошима,
Бугун ўтти қирқ аждарнинг қадири,
Ёлғизлигим асар қилди бошима.

Кимга айтай юрагимнинг дардини.
Қачон ёқлар Ҳасан полвон мардини.
Икки пари энам кўрса шу вақтда,
„Во Ҳасан!“ деб сўймасмиди бетини?

Ёлғизликдан қайтай, кетди мажолим.
Ғарибликда еткан экан ажалим.
Ҳай аттанга, узоқ тушдим элимдан.
Қасдимга тушгандир кўп душман золим.

Ана энди Ҳасанхон шу майдонда уришиб, суришиб, олишиб, солишиб, уришмоқдан армони қолмади. Ҳасанхон қараса, кўп қўшин тимраб, ҳарёқни қуршаб ётипти. Ҳасанхон қамалиб қолипти, уёқдан-буёққа қирқиб ўтиб бўлмайдди. Ҳарёқдан саф тутиб қамаган одамнинг сони йўқ. Ҳасан уч-тўрт кундан бери қиради, қирган сайин кўпаяди.

Ана энди бу овоза Арзрум элига тушди. Хон Даллининг отаси Қўбадшоҳ қаҳрланиб, аччиғи келиб: „Шундай катта бир мамлакатга бир элдан бир одам келиб, менинг қизимни кундуз куни, кўп одамнинг ўртасидан олиб кетадими?“ деб, ўз одамларини тўплади. Мамлакатга жарчи солди. Ҳар тарафга ясавул юбориб, хат юбориб, юртга овоза солиб одам тўплади.

Ана энди жарчилар, чақиручилар: „Ў ёрони мардум, Арзрумнинг элоти. Эшитмадим дема, Доғистоннинг тоғига қувиб борган лашкар, катта даранинг ичига қамаб олипти. Йўл бўлмагандан, йўл гумон қилиб, тоққа чиқиб, йўл тополмай қамалипти. Олдини, атрофини қўшин ўрапти. Хон Даллини олиб қочган ўзбак, тоғнинг устида эмиш. Хон Далли блан икови қамалиб қолган эмиш.

Энди шундай катта элнинг подшосининг қизини битта ёлғиз отлиқ келиб, шунча элни кўзга илмай, олиб қочиб кетгани, шунча юртга ору-номус эмасми? Бир одам келиб, подшонинг қизини олиб кетаберадими? Арзрум элининг одамлари баринг ўлдингми? Бир одамнинг қўлидан нима келади? Бориб, Хон Даллини айириб олиб келмайсизларми?“ деб, бозор кўчаларда, чойхона, қўрғонларда қичқи-

раберди. Ҳар ерга хабар солаберди. Жарчилар қичқириб: „Тойли, таёқли ҳечбир одам қолмайсан“, деб чақираберди.

Шундан кейин қўрғонлардан, саҳролардан тўп-тўп, тўда-тўда бўлиб, ёвлик келаётир. Шундай қилиб, қўшин тобора кўпайиб, зиёда бўлиб тушаётир. Ана энди ҳамма подшоҳнинг буйруғидан қўрққанидан эл, элот, фуқаро бирдан жовлаб келаётир. Тоғнинг олди маҳкам бўлаётир. Ҳасанхон полвон қандай баҳодир полвон бўлса ҳам, битта-да, ёлғиз-да. Улар ўзларига - ўзлари айтади: „Ў, ёронлар. Асло бўшашманглар. Бировимизни ўлдирад, икковимизни ўлдирад, учовимизни ўлдирад, шунча элни, баримизни бирдан ўлдиради?“ деб гаплашаберди.

Шунда бир хили айтади: „Сенинг у гапинг бекор. Ўзига ишончи бор одам келади, бир катта юртнинг одамига бир ўзим бўламан, балки зўрлик қиламан деган одам келади. Бўлмаса, ҳарким ҳам, келиб олиб кетаберадими? Хон Далли ҳам ҳаркимга эргаша берадими. Ока, у сўзинг ярмайди. Бул одам ўлмай қўлга тушмайди. Икки-уч кундан бери қанча одамларни қириб ташлади. Бу, ҳали бир ўзи шунча лашкарни қуваман деб ётипти. Ҳали сен қўлга тушириб, бойлаб, банди қилиб олдинг-да!“ деб ўрлашма бўлиб ётганнинг адади йўқ.

Ана энди Ҳасанхон полвон қўшиннинг ичида қирғин қилиб, хўб майда солиб, олдига тушгани қувиб, душмanning бошига кун туғиб, уришиб, суришиб, қизил қонга ботиб, қараса -- ҳали қўшин туманлаб ётипти. Ана энди Ҳасанхон ўзининг ёлғизлигини сезиб, „Хон Даллини қандай қилиб шу қўшин ичидан олиб чиқиб кетаман?“ деб, кўп армон қилиб, ўзини азиз-авлиёларга ҳавола қилиб, улуғларни ёдлаб, яна урушга тушди:

Қамчи урди отига,
Чидамай ғайратига.
Сигинипти Ҳасанхон,
Ҳақнинг қудратига.

Ҳасан ғазога тушди,
Ғиротга қамчи қўшди.
Қамчи урса отига,
Қаргадай кўкка учди.

Жонивор оғзин очди,
Қўшинга аралашди.
Арпа-бугдой боғидай,
Қираберди кўп лошди.

Уруш бўлди кўп қатти,
Қараган кўз қамашти.
Қилич қўлда Ҳасанхон,
Ҳақ, деб қирмоққа тушди.

Исфиҳони қўлида,
Кесади сонсиз бошти.
Тўғри келса қай бири,
Гурсса-гурсса солишти.

Тамошо қинг Ҳасанхондай шунқорди,
Асли шунқор душман бўлса тегади.
Ҳай-ҳайлаб мард Ҳасан шовқин солади,
Майдон деган кўп тала-тўп бўлади.

Тамошо қинг Хон Ҳасандай туйғунди,
Зоти туйғун, ёвга қирғин солади.
Ҳаркимга қадалса Ғиркўк етади,
Еткани ер блан яксон этади.

Шердай бўлиб иш қилади Ҳасанхон,
Асли шер, ғанимни тўлғаб отади.
Полвон Ҳасан бўтадай бўб бўзлайди,
Кўп қўшинга лочиндай бўб хезлайди.

Йўлбарсдай чангаллаб Ҳасан отади,
Отгани — ановдай бориб ётади,
„Келҳо-кел!“ деб, „Бўлҳо-бўл!“ деб мард Ҳасан,
Катта сафларини бўлиб кетади.

Ғиротини — кимни қувса — етказиб,
Кўп қўшинга зўрлигини ўтказиб,
Бир тала-тўп, майдон қилди Ҳасанхон.
Танҳо ўзи кўпнинг эсин кетказиб.

Ҳасан олди кўп қўшиннинг отини,
Майдонда сакратиб Ғиркўк отини.
Тамошо қинг туркман жаллотини,
Кўп қўшинни қўрқитган ҳайбатини,

Полвон Ҳасан шердай бўлиб ўйланди.
Маст бўлди-да, ҳар алвонда сўйланди.
Полвонлиги малум бўлди Ҳасаннинг,
Қизилбошнинг энди сафи бойланди.

Шунча қўшин қаттиқ қўрқди майдонда,
Кўрган сўнг Ҳасаннинг сиёсатини.

„Ҳеч одам кўрган йўқ“ дейди, йиғлайди,
„Бундай офат одамзод фарзандини.“

„Ўзбакнинг ботирин энди кўр!“ деди,
„Мард бўлсанг майдонга сен ҳам кир!“ деди.
Улар ҳам чидамай Ҳасан гапига,
Йиғилиб, тўпланиб „урҳо-ур!“ деди.

Ботирлар беармон бўлди шул куни,
Ажал — ёмғир, бўрон бўлди шул куни.
Майдон қизил бўстон бўлди шул куни.
Ботир Ҳасан полвон бўлди шул куни.

Хон Ҳасан чин полвоннинг та’рифи,
Айтканга бир дoston бўлди шул куни.
Ажалнинг бозори шундай қизиди,
Улмаклик кўп осон бўлди шул куни.

Уруш бўлди бир тала-тўп уруши.
Ҳаддан ошди, Хон Ҳасаннинг қирриши.
Бир аросат қирғин бўлди шу тоғда,
Ҳасанга баробар чиқмади бир киши.

Қойил қилди жам’и элни ўзига,
Қулоқ солинг суханварнинг сўзига.
Полвон Ҳасан майдон қилди шу тоғда,
Шунча лашкар кўринмади кўзига.

Шу кун кечга яқинлашиб боради.
Офтоб ҳам қизариб ботиб боради.
Ҳасаннинг қўлида кескир олмоси,
Қирғини ҳаддидан ошиб боради.

Ҳасан қилди танҳо ўзи савашти,
Қирғинга қараган кўз қамашти.
Кўп қўшинман танти туриб Ҳасанхон,
Тайсалламай кечга доғур талашти.

Ҳасан полвон қаттиқ қилди ғайратти,
Ғайрати шул қизилбошни қийратти.
Қизиқ блан саваш бўлди лашкарман,
Кун кеч бўлди, дўстлар, энди кун ботти.
Мот қилиб лашкарнинг барин бир ўзи,
Соғ саломат Ҳасанхон чиқиб кетти.

Ҳасанхан полвон кунни кеч қилиб, майдондан чиқиб
кетди. Ҳасахон қизиқ-қизиқ блан кун ботканча уришиб,

душман блан суришиб, куннинг кеч бўлганини билмай қолди. Лекин Далли хавотир қилиб: „Ҳасанхонга бирор нарса бўлиб қолдимиз?“ деб, бир тошнинг устига чиқиб, Ҳасанхоннинг йўлига тўркўз блан тикилиб ўлтирган экан.

Ҳасанхонни кўргандан кейин, суюнганича тошдан тушиб, югуриб келиб, полвоннинг отини жиловидан ушлаб, ҳурматларини жойига қўйиб, яхши сўзлар блан овутиб, ҳолаҳвол сўраб, уёғ-буёғига қараб: „Тўрам, нега кеч қолдингиз? Мени қўрқитдингиз, энди бундай кеч қолманг!“ деб, Ҳасанхонни гапга овунтириб ўлтирди.

Ҳасанхон полвон айтди: „Бизнинг ишимиз огирлашмаяпти, кундан-кун одам кўпаяётир, билмайман, охири нима бўлади?“ деди. Хон Далли айтди: „Тўрам, асло гап еманг, парво қилманг, худойингизга тавакални маҳкам қилиб, азиз-авлиёларга сиғиниб, ғайратни катта қилинг. Биз ҳам мақсадимизга етармиз, Чамбилга кетармиз. Тўрам, унда асло хафа бўлманг, ваҳм қилманг“ деб, кўп дилдорлик берди. Ҳасанхонга Хон Даллининг сўзлари катта суёв бўлди. Ҳасанхон шу куни ҳам ётиб, эрта блан туриб Ғиротни тайёрлаб, қиличларини белига осиб, отга миниб, яна душман устига бориб бир сўз дегани:

Бугун яна саваш бўлсин, палидлар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!
Шоҳ ин'омин олган йиғитлар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Сизлар кўпсиз, мен бир танҳо, бир ўзим,
Сизларга айтаман талаблик сўзим.
Ғазо блан ўтиб кеча-кундузим,
Ким талабгор бўлса кирсин майдона!

Отга йўл бермайди тоғнинг адири,
Шоҳнинг берган ош, нонининг хотири,
Ин'ом олган Арзрумнинг ботири,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Қаторда юк тортган норча лўклари,
Душманга кетмасин ори-кеклари,
От кўтарган Арзрумнинг беклари,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ғамли қулнинг кўздан оқар жоласи,
Бормеканди ширин жоннинг ҳийласи.
Арзрумнинг шер юрак бўзболаси,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ушбу ерлар бизга ғайир ерлари,
Йигитни қўлласин комил пирлари.
Сийланишган Арзумнинг эрлари,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ҳариф келса қараб ётмоқ не даркор,
Ёв бўб келган мунда қанча йигитлар,
Келиб бўлинг Ҳасанхонман баробар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Отим Ҳасан, ўзим нодон боламан,
Мавж уриб дар'ёдай тошиб тўламан,
Бир ўзим ҳам ҳаммангизга бўламан.
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Келмасанг турабер ерли-ерингга¹,
Бирингни қўшмайин энди бирингга,
Ҳасанхон дер: ёлғиз ўзим барингга,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Кўзимга илмайман билсанг барингни,
Қирарман, қўймайман ёшу-қарингни,
Кўрсатай кўзингга ажалларингни,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Ўзим танҳо, билсанг эрнинг эриман,
Туркманнинг атанган полвон шериман.
Ҳаммангга кўндаланг танҳо турибман,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Мен минганман чин бедовнинг толмасин.
Ботирларим, армонларинг қолмасин,
Билмадим, деб мендан ўпканг бўлмасин,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Баринг чиқинг, мард Ҳасанни қаманглар,
Эшитмай армонда қолдим деманглар,
Бугундан сўнг бу майдонга келманглар,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

Бир ўзим ҳаммангизга бўламан.
Бошингизга қора кунлар соламан.
Каллангизни танангиздан оламан,
Ким талабгор бўлса келсин майдона!

¹ Ерли-ерингда.

Ана энди Ҳасанхон полвон шердай бўлиб тўлганиб, йўлбарсдай чопиниб, қоплондай гирд уриб, қарчиғайдай қимтилиб, италгидай интилиб, олғир қушдай ютуниб турди. Ҳасанхон беш марта уришиб, ўзини жуда тутиб олган, бу лашкарларнинг сирини билиб олган эди.

Қўшин ҳам Ҳасанхоннинг уришини кўриб, қирғин еб, жуда қўрқиб қолган эди. Шунча лашкарни ваҳм босиб қолиб эди. Нимага, ботирман деганларнинг кўпи ўлиб, қолганлари ярадор бўлиб, ишдан чиқиб қолган эди. Ана энди Ҳасан полвон майдонга чиқиб, яккама-якка полвон талаб қилди.

Ҳарифлар Ҳасаннинг олдига боролмай турди. Ҳасанхон отдан тушиб, айил-пуштонини маҳкам бойлаб, Фиркўкка қаттиқ қамчи босиб, қиличини яланғочлаб, олғир шунқордай душманга аралашиб кетди. Душман шошиб, ота боладан адашиб, кўпининг дами ичига тушиб қолди.

Силтайди исфиҳон кескир қиличди,
Фиркўк оти почасидан қон кечди.
Сувдай қиб оқизди душман қонини,
Уради, чу дейди Фиркўк тулпорди.

Қаранг нолиб катта тоғнинг дараси,
Майдонда айрилар марднинг сараси,
Бир тала-тўп саваш бўлди, кўп қаттиқ,
Иш кўрсатиб Чамбилбелнинг тўраси.

Ажалнинг бозори шунда қизиди.
Қизил қонга тулпор отлар жузиди.
Сурон бости Арзрумнинг элини,
Тўб очилган оч йўлбарсдинг ўзиди.

Қиличман чопади, найзаман санчиб,
Душманнинг мурдасин оёқман янчиб,
Бир ҳам саваш қилди Ҳасандай ботир,
Катта тоғда сув ўрнига қон сочиб.

Хон Ҳасаннинг шиддатига туролмай,
Қизилбошлар бари зор йиғлаб қочиб.
Ғайрат қилиб қирғин қилди Ҳасанхон,
Одамлар шу куни юлдуздай учиб.

Кўп одам қирилди, қирғин кўп бўлди.
Ҳеч одам кўрмаган тала-тўп бўлди.
Бундай уруш бўлган эмас дун'ёда,
Қирғин ошиб кетди, ёмон гап бўлди.

Болаларин топмай қолди отаси,
Оталарин тополмайин бўтаси,
Бариси: „Офарин!“ деди Ҳасанга,
Шу йигитнинг дим йўқ экан ҳамтаси.

Тушман олди катта тоғнинг бошини,
Тамошо қинг мард Ҳасаннинг ишини.
Мадад пирдан, ҳиммат эрдан, ёронлар,
Қўрқиб қопти шундай шоҳнинг қўшини.

Қамчи бериб Ғиркўк асби тозига,
Шунча қўшин кўринмайди кўзига,
Ҳеч нимага қарамайди Ҳасанхон,
Сигинибдир яратганнинг ўзига.

Ҳасанхон қирғидир, душман чумчуқти,
Шундай катта бу иш бўлди ким чиқти.
Ҳасан хуруж қилди танҳо шул куни,
Арзумнинг не зўрларин йиқитти.

Гоҳ тўпланиб у ҳам ўққа тутади,
„Олсак“ деб, улар ҳам жонин сотади.
Ҳар тўпга урунса Ҳасандай полвон,
Дамга қўймай қириб, жўйиб ўтади.

Ҳасанхон от қўйди, гавда лош бўлди.
Уюлган мурдалар шул кун жош бўлди.
Ҳасанхонга қизилбошлар ғаш бўлди.
Майдонда қирғини ёмон иш бўлди.

Ҳасан танҳо кўп балога дуч бўлди.
Эртан келган эди—кун ҳам кеч бўлди.
Тош бўб юмалаган қора бош бўлди,
Бир ҳам танти беармон саваш бўлди.

Шу куни Ғиркўк от учар қуш бўлди.
„Ур-ҳо, ур“ деб ҳамма ер довуш бўлди.
„Олдини ол!“ деб отлиқлар чопиш бўлди,
Пиёданнинг қўйни тўлган тош бўлди.

Қиличлар қотилиб, найзалар синиб.
Сувсаган ер шу кун қон минан қониб.
Кўп қўшинман танҳо уруш қиб турган,
Полвон Ҳасан шу кун оловдай ёниб.

Бир хили от чопиб, ба'зиси елиб,
Бир хиллари бориб, бир хили келиб,

Чанг-губорда одам кўрмай бир-бирин,
Тоғнинг ичи жотир дуд бўб тутаниб.

Бир хили илгари, бир хили кейин,
Ҳарким ўз ҳолича юрар юлқиниб.
Катта тўда остин-устин бўб ётир,
Нечаси қочишиб, нечов имтилиб.

Бирови боради, бирови келар,
Қандай бўлса мардни ўртага олар.
„Қўйма!“ дейди, „ур-ҳо!“ дейди шовқунлаб,
Қиличларни силтаб найзалар солар.

Ҳасанхоннинг сўси босиб боради.
Шердай бўлиб кўнгли ўсиб боради.
Қилични ним калгароқ силтаса,
Қаттиқ силтагандай кесиб боради.

Қон блан бўяди майдон ерини,
Ҳасанхон қўрқитти элнинг барини,
Қирди Ҳасан шу кун ботирларини,
Олдига соб қўйиб қўрқоқларини.

Ҳасанхоннинг олди гувлаб қочади.
Қаёққа қараса олдин очади.
Кун кеч бўлган, Ҳасан полвон гайрат қиб,
Кўнгли тошиб полвон Ҳасан қичади.

Тобора майдони марднинг қизийди,
Қиличидан тинмасдан қон сочади.
Қочмоқ, қувмоқ шу кун бўлди бир бошқа,
Не бир отлар чопалмайин чарчади.

Қочмоққа рў бўлиб Қўбод лашкари,
Майдонда бедовнинг думи сузилди.
Улимдан ёмон иш борми, ёронлар,
Нечовларнинг юрак-бағри эзилди.

Ҳасаннинг ўйнайди Фиркўк тулпори,
Силтаса кесади кескир ханжари.
Ҳасандай тағи бир полвон бўлганда,
Шу кун қочар эди шоҳнинг лашкари.

Кун кеч бўлди, Ҳасан чиқди далага,
Ҳамма қойил Ҳасанхондай болага.
Қойил қилиб Арзрумнинг элини,
Баланддан қаради Ҳасан дарага.

Фир-фирлатиб карнай, сурнай чалипти.
Қизиқ минан Ҳасан билмай қолипти.
Ҳасан полвон шундай пастга қараса,
Қатта дара ўликминан тўлипти.

Ҳасанхоннинг кўзи дарага тушди,
Узининг ишига юраги ишди,
Бир ўзим барини бежон қилдим деб,
Ҳасаннинг кўнглида ман-манлик кечди.

Баланд тоғнинг бошин чолганди тумон,
Худоё, сақла-да балодан омон.
Ман-манлик кеб эссиз марднинг кўнглига,
Кишини фалакат босса кўп ёмон.

Паст кетмагай Хон Ҳасаннинг иқболи,
Ёронлар, камликнинг борди камоли,
Ман-манлик кеб эссиз марднинг кўнглига,
Ёронлар, „ман-ман“ нинг бордир зоволи.

Ана энди Ҳасанхон полвон даранинг ўсти блан, Хон Даллига қараб кетиб бораётиб эди, кўзи пастга тушди, қараса, кўп одамнинг ўлиги айқашиб ётипти, Ҳасанхон кўнглида айтди: „Шу ётган ўликнинг барини шу бугун ўлдирдимми?“ деб ман-манликка кетди. Ҳасанхоннинг ман-манлиги азиз, мардон ғойибларга хуш келмади. Ҳасанхон шердай бўлиб, қоплондай ҳайбат қилиб, Хон Даллининг олдига борди. Даллихон жойидан ирғиб туриб, югуриб бориб: „Ҳорманг, тўрам, чекинган норим, шохдор қўчқорим, атанган эрим, куч-қувватда ўтадиган шерим, чирпинган йўлбарсим, арслон билаклим, қоплон юраклим, ёвга аждаҳорим, соғинсам хуморим, бўйнимда туморим, ҳорманг, тўрам!“ деб жиловидан ушлаб, отдан тушириб ўтқизди.

Бугун Хон Даллининг қулоғига милтиқ, карнай-сурнай, вағур-вуғур, тала-тўп садоси эшитилган эди. Нима бўлди экан деб қўрқиб, бир баландга чиқиб қаради. Ҳасанхоннинг кўп қўшинни тўплаб, олдига солиб, бир ўзи қувиб юрганини кўрди. Тўрасига ихлоси илгаригидан неча хисса ортиб, Ҳасанхонга қойил бўлиб, чин кўнгли блан мойил бўлиб, кўнглида Ҳасанхонни жуда севиб ўлтириб эди. Ҳасанхон айтди: „Ҳа, Даллихон, букун менинг уришимни, майлонда хуришимни, душманни қиришимни, шердай бўлиб юришимни, ўртада Рустамдай бўлиб туришимни кўрдингми?“ Даллихон айтди: „Баракалла, тўрам, кўрдим, хўб тамошо қилдим, энди сизга тан бердим. Тўрам, ман кўп хавотирда эдим, шунча кўп лашкар бизни чиқариб юборармикин деб қўрқинчим кўп эди, сизга айталмас эдим. Бугун қирганингиз-

ни кўрдим, ундан сўнг ёнингизда юриб, отингизнинг жидовдори бўлиб, қўллаган пирларингизни ҳам кўрдим. Шундан сўнг ўзимга ўзим айтдим: тўрам ёлғиз эмас экан, азизлар тўрамни душманга хор қилмайди, деб қувониб ўлтирибман“ деди. Шунда Ҳасанхон айтди: „Даллихон, сен бу қўшинни кўп деб ичингда қўрқиб юрибсан, мен ҳали оз деб қўлимнинг қичиғи қонмай қолади, деб юрибман“ деб, кўтарилиб кетди. Шунда Даллихон кўп фаросатли қиз эди: „Тўрам, ундай деманг, пирларингизни эсингиздан чиқарманг!“ деди. Ана энди кун кеч бўлган. Ҳасанхонни Хон Далли ходими қилиб ухлатди. Ана энди тонг отди, Ҳасанхон жойидан туриб, эгар-абзал қилиб, Фиротнинг айил-пуштонини қаттиқ тортди, отнинг устига миниб, қовоғини уюб, Фиркўк отни йўрғалатиб, қўшиннинг устидан келди. Ҳасанхон полвон қўшинни кўриб, кўнгли тошиб, райратни ҳаддидан ошиб, кўп қўшинга яқин ёнашиб, оёғини узангига тираб, „нима қилиб ётибсизлар!“ деб бир сўз деди:

Менинг юртим олис, узоқ йўллари.
Олдимда кўндаланг душман эллари,
Мен биттман, сизлар кўпсан, қулоқ сол,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Бунда кебсан, ҳеч иш келмас қўлингдан.
Баринг янглишгансан юрар йўлингдан.
Хон Даллини олиб чиқдим элингдан,
Келҳо, келҳо Арзрумнинг лашкари!

Бугун мен сизларга майдон айларман.
Ҳаммангизни ерман яксон айларман.
Тоғнинг тошин қип-қизил қон айларман.
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Мен бўламан ёвмид элнинг полвони,
Атанган таканинг тождор ўғлони.
Ботиринг бор бўлса, келинлар қани,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Йиғилиб ётибсан баринг уйилиб,
Нима иш қиласан ҳамманг йиғилиб,
Ҳасан борса қўйдайд бўлиб сўйилиб,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Лашкар бўлди бир одамни тутмоққа,
Йўл топчи мандан қутулиб кетмоққа.
Сизларда юрак йўқ майдон этмоққа,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Барингнинг оларман бугун жонингни,
Турпоққа бўярман қизил қонингни,
Олиб кел Қубодшоҳ жин урганингни,
Келҳо, келҳо қари шоҳнинг лашкари!

Отим Ҳасанхондир, билсанг—бўриман,
Майдонга кирганда эрнинг эриман,
Ёвмиднинг атанган йўлбарс, шериман,
Келҳо, қўрқоқ Қубодшоҳнинг лашкари!

Менга айт йиғилиб қилган ишингни,
Барингни кесарман тандан бошингни,
Бир қиличман биткизайин ишингни,
Кел, ўлмакка келган шоҳнинг лашкари!

Элингдан мақтаниб эр бўб келасан,
Бу ерда лашкар бўб нима қиласан,
Навбатингман ҳаммаи эшит ўласан,
Келҳо, ўлган Қубодшоҳнинг лашкари!

Ёв бўлиб олдимни сенлар олибсан.
Неча кундан бери қанча ўлибсан.
Қолганинг ҳам ўлмагингга толибсан,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Мен сизларга бир доғ қўйиб кетайин.
Бир қиличман баринг сўйиб кетайин,
Каллангни сапчадай ўйиб кетайин.
Келҳо, келҳо номард шоҳнинг лашкари!

Арзрумнинг сатта қўрқоқ номарди.
Иш кўрмаган бари нодон бедарди.
Ботир бўмай, нима қилсин ўз юрти,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Арзрумнинг ясов тортган ботири,
Соянинг остида қурган чотири,
Уялмай ёвман деб келаётири,
Келҳо, келҳо номард шоҳнинг лашкари!

Мен талабгор, борми сенда талабгор?
Мен ёлғизман, сизлар ётган кўп лашкар.
Ҳасанхоннинг йўлин олган номардлар,
Келҳо, келҳо Қубодшоҳнинг лашкари!

Ана энди Ҳасанхонга талабгор чиқмади, ҳамма юз-
гини олдириб қўйган эди. Уруш бошланди, душман чум-

чуққа ўхшаб қочиб юрипти. Ҳасанхон қирғидай қувиб юрипти.

Фиротини қистади, жilовин олди,
Зарбасига катта қўшин қўзғолди.
Ғазаб блан қўлга олиб қилични,
Кўп қўшинга Ҳасан танҳо от солди.

Ҳасанхон от чопди, қўшин тўп бўлди.
Ҳар тўпи, ёронлар, жуда кўп бўлди.
Ҳасанхон худо деб ғазога тушди,
Ғилофидан тортти ўткир қиличди(ни).

Бир тала-тўп майдон бўлди шу тоғда,
Не йигитлар чаппа бўп отидан учди.
Қўлида ханжари марднинг яланғоч,
Оч арслондай бўб савашка тушди.
Ҳасанхон ўт бўлди душман ичида,
Мисли қуруғ тўп қамишга ўт тушди,

Йўлбарсдай пишқириб, шердай бўб оти.
Қирғиндан хуморин Ҳасан тарқатти.
Бари Қубодшоҳнинг лашкари,
Улар ҳам Ҳасанни милтиққа тутти.

Ҳасанга қойилдир душманнинг бари,
Бўш келмади Қубодшоҳнинг лашкари,
Баракалла, дейди бари Ҳасанга,
Одам эмас, бу бир юртнинг аждари.

Ёронлар, душманда биров бор эди,
Мерганликда жуда э'тибор эди,
Қўшиннинг ичидан чиқди баччағар,
Отини Тўқлибой мерган дер эди.

Шул баччағар милтиқларин ўқлади.
Подшосининг берган тузин ҳақлади.
Қўшиннинг четига бориб Тўқлибой,
Бир тошнинг остидан жойин чоқлади.

Жой қиб олди камар тошнинг остидан.
Жондор қутулмаган унинг қасдидан.
Бир тўп элни олдига соб Ҳасанхон,
Қувиб борди шу мерганнинг устидан.

Тўқлибой ҳам мерганлигин билдирди.
Мард Ҳасаннинг кўнглин ғамга тўлдирди.

Писиб ётиб камар тошнинг остидан,
Ҳасанхонни нишонага илдирди.

Қубодшоҳга шу Тўқлибой ҳақ берди,
Насия эмас, шу куни нақд берди.
Биғиб ётиб камар тошнинг остидан,
Нишонага илдирасоб ўқ берди.

Ҳасанхон беваҳм, беҳабар эди.
Бир ўзи қўп блан баробар эди.
Нишонага олиб ўқни бўшатди,
Хон Ҳасанга бир жазойил дориди.

Ҳасанхон оҳ тортди, бўлди ярадор.
Якка, танҳо кўп душманга баякбор.
Ҳасан полвон умид узди ўзидан,
Тақдирга, ёронлар, қандай чора бор!

Танҳоликдан Ҳасан юрагин доғлаб,
Ярадор бўб Фирнинг бўйнини қучоқлаб,
Эссиз мард ярадор бўлди шул куни,
Одами йўқ борса энди сўроғлаб.

Ёлғизлик савдоси тушди бошига,
У ёлғиз, ҳечкимни йўқ қошига(да).
Армон мнан ярадор бўб Ҳасанхон,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан ёшига.

Ана энди Ҳасанхон полвон ярадор бўлиб, ўзидан умидини узиб: „Ҳе аттанг, ажалим еткан экан, куним биткан экан. Мен бу ерга турпоқ тортиб келган эканман“ деб, ўзини дадил қилиб, қадди букилиб, кўзидан ёши тўкилиб, ярасидан қизил қонлар келиб, отига қараб бир сўз дегани:

Узоқда қолгандир манзил-диёрим,
Бу кўйларга солди парвардигорим.
Сен отимсан, назаркарда жонворим,
Чамбилбелдан бирга келган тулпорим.
Арзимни эшитгин ҳайвон Фиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Йўқ эди кўнглимда қайғи ман войим,
Бу кўйларга солди қодир худойим.
Жон боринда кўриб қолсин Даллийим,
Чамбилбелдан бирга келган ҳамроҳим.

Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Балодан-балога бўлдим гирифтор,
Душманнинг элида бўлдим ярадор.
Одамдан эслисан жонвор—вафодор,
Сендан бошқа менга йўқдир ичкуяр.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени сен Даллига етказ хоназот.

Танҳоликдан оқар кўзимдан ёшим,
Бу ерда йўқ қўлим ушлар йўлдошим.
Қўлим олар бунда йўқдир бир кишим,
Чамбилбелдан бирга келган йўлдошим.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Бир кўрай Хон Далли меҳрибонимни,
Мен шунинг олдида берай жонимни.
Манов душман ерга тўкар қонимни,
Эшит сен, Ғиркўк от, йиғлаганимни.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени сен Даллига етказ хоназот.

Ҳеч кишини қаватимга келтирма,
Дўстимни йиғлатиб, душман кулдирма.
Яра чекканимни, Ғирот, билдирма.
Душманларга жиловингдан олдирма!
Арзимни эшитгин ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Тоза гулдай сўлар бўлдим мен энди.
Шум паймона тўлар бўлдим мен энди.
Армон мнан ўлар бўлдим мен энди.
Ғариб мозор бўлар бўлдим мен энди.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Даллижонга етказ хоназот.

Кўп душман турипти Ҳасан қасдига,
Манов тоғнинг баландида, пастига,
Олиб чиқ, Ғиркўк от, тоғнинг устига,
Ҳасанхонни етказ Далли дўстига.
Арзимни эшитгин, ҳайвон Ғиркўк от,
Мени Хон Даллига етказ хоназот.

Ана энди назаркарда Ғиркўк от Ҳасанхоннинг ярадор
бўлганини билдирмай, қуйруғини алам қилиб, қулоғини қа-

лам қилиб, тоққа қараб жўнади. Ҳасанхон қаттиқ яраланган бўлса ҳам мардлик қилиб, билдирмай, от устида ўлтира- берди. Фиркўк кўп машаққатлар блан Ҳасанхонни Даллининг олдига олиб борди. Ҳасанхон орқасига ағнаб кетай деса, ду- ми блан суяб, олдига кетай деса, ёли блан суяб олиб чиқиб борди.

Ана энди Хон Далли қараса, Ҳасанхон от устида, отнинг ёлига ўзини ташлаб келаяпти. Ҳасанхоннинг қизил қонлари Фиркўк отнинг ёлининг икки ёғидан оқиб, бўялиб ётир. Ана энди Хон Далли Ҳасанхонни бу аҳволда кўриб, дод деб, Фиркўкдан суяб ерга туширди. Ҳасанхон, Хон Даллини кў- риб ҳушидан кетди.

Даллихон зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб, Ҳасаннинг белбоғларини ечиб, яраларини боғлаб, бир сояга, катта тошнинг устига ётқизиб қўйди. Хон Далли шундай отга қараса, икки кўзидан ёши сувдай оқиб бораётир, одамдай жонивор йиғлаётир. Хон Даллининг кўнгли бузилиб, Фиркўкка қараб, бир сўз айткани:

Ёронлар, танда жонимдан айрилдим.
Қийматлим меҳрибонимдан айрилдим.
Ботир тўрам полвонимдан айрилдим.
Кучда Рустам нишонимдан айрилдим.
Қайтай соҳибқиронимдан айрилдим.

Беғам эдим, қайғу войим мўл бўлди.
Хон Далли худога ёзиқ қул бўлди.
Айрилиқ ўтига куйиб кул бўлди.
Ушбу тоғда оқибатим шул бўлди.
Кескирим исфиҳонимдан айрилдим.

Узоқ тушдим манзилимдан, жойимдан,
Айрилдим туйғуним, қарчиғойимдан.
Йигитлар сарвари Ҳотамтойимдан.
Бошим қутулмади қайғу-войимдан.
Юрт эгаси султонимдан айрилдим.

Золим фалак, оғу қўшдинг ошима,
Адо бўлмас савдо солдинг бошима,
Мен муштипар ҳечкимим йўқ қошимма,
Фалак титрар бу қилган нолишима.
Ишонганим арслонимдан айрилдим.

Сенсиз менга энди бўлди қиёмат,
Қани энди менга сендай азамат,
Илоҳий бўлгайда жонинг саломат,
Сенинг дардинг менга бўлса шу соат,
Полвон тўрам жононимдан айрилдим.

Менинг тўрам йигитларнинг тўраси,
Сенга шикаст берди бахтим қораси.
Бе эга қоларми тоғда жўраси,
Кошки яқин бўлса уйинг ораси,
Кўнгил хушим суйганимдан айрилдим.

Муштипарман, зор йиғлайман мунғайиб,
Тўрам дейман, қора сочимни ёйиб.
Сенинг учун рангу-рўйим сарғайиб,
Чин тулпоринг йиғлаб қолди бесоҳиб,
Кўнглим хони, ҳоқонимдан айрилдим.

Тўрамдан айрилдим—бўлдим беқарор,
Ушбу тоғда мен йиғлайман зор-зор.
Сен тулпори йиғлаб қолдинг жонивор,
Хон Даллига энди дун'ё не даркор,
Хазон урди, бўстонимдан айрилдим.

Жонивор, сан миниб келган тулпори,
Хон тўрамнинг минадиган сувори.
Мен эдим эгангнинг севар дилбари,
Зор йиғлайди бахти қора шўр ёри,
Кўнглим севган полвонимдан айрилдим.

Қайтайин, етмадим мен мақсатима,
Тўрам ўлди менинг касофатима.
Мени излаб келган эди юртима,
Тўрам десам ким етади дотима,
Вафодорим, севганимдан айрилдим.

Шу дардинг, хон тўрам, менга бўлганда,
Менинг тўрам омон-эсон қолганда,
Сенинг учун Далли шунда ўлганда,
Эссиз тўрам омон-эсон бўлганда,
Эссиз тўрам, меҳмонимдан айрилдим.

Менинг учун, тўрам, бердинг жонингни,
Мен нега тўкмайман сен деб қонимни,
Қайтиб ташлай сендай меҳрибонимни,
Полвоним, эшитгил йиғлаганимни,
Шерим, йўлбарс, қоплонимдан айрилдим.

Менинг учун ўлиб кетиб борасан,
Далли деб хуноба ютиб борасан,
Хон Даллини қон йиғлатиб борасан,
Мени кимга ташлаб кетиб борасан,
Вой, бир билак арслонимдан айрилдим.

Қайдан етди сенга шундай жароҳат,
Ой юзингни кўралмадим бир соат,
Зор йиғлаб Хон Далли бўлди бетоқат,
Мени ташлаб кетармисан, валлакат,
Сайлаб теккан султонимдан айрилдим.

Хон Далли ёрини кўзи қияма?
Мард тўрамнинг кўп меҳнати зияма?
Шундан қолиб Далли эрга теяма?
Хон Даллидан бир ажални аяма?
Ўзим сайлаб севганимдан айрилдим.

Учабилмай қанотимдан қайрилиб,
Азалда қисматим айро бўйрилиб,
Армон блан шундай марлдан айрилиб,
Баланд ердан туёғимдан тойрилиб,
Тандаги ширин жонимдан айрилдим.

Эссиз тўрам, найлай, бўпти ярадор,
Тақдирга, ёронлар, қандай чора бор?
Ушбу тоғда Далли йиғлар зор-зор,
Хон тўрамга раҳбар бўлгил бахтиёр,
Мен қимматим-арзонимдан айрилдим.

Худоё, тўрамнинг бергин жонини,
Қабул қил Даллининг йиғлаганини,
Қудратингман йўқотгин душманини,
Омон жўнат Даллининг меҳмонини,
Даллига меҳрибонимдан айрилдим.

Тўрам учун мен белимни бойларман,
Тўрамдан айрилиб тоғда найларман,
Ўзимни тўрамга қурбон айларман,
Хон тўрамсиз тирикликни тайларман.
Тан роҳати полвонимдан айрилдим.

Ярадор бўб Чамбилбелнинг кўчқори,
Манов тоғда ғариб бўлса мазори,
Бе соҳиб қолса Даллидай ёри,
Бе эга бўб қолса минган тулпори,
Юрт сараси сардоримдан айрилдим.

Отаси Гўрўғли—Чамбил сардори,
Қани бўлса Бол Аваздай жигари,
Энаси қаёқда ул икки пари,
Қошида қон йиғлар—Далли ночори,
Ғариб ўлган ғамхўримдан айрилдим.

Қани Чамбилбелда жўра йўлдоши,
Бу тоғда хор бўлди полвоннинг боши,
Ҳолин сўрар бунда йўқдир бир киши,
Зор йиғлайди Даллидай қалам қоши,
Қадри кўп э'тиборимдан айрилдим.

Ғамхўрлари етиб келса қошима,
Келиб соя солса қани бошима,
Ким раҳм этар кўздан оққан ёшима,
Фалак титрар букунги нолишима,
Мен Далли харидоримдан айрилдим.

Тўрамдан айрилиб бўлдим шарманда,
Қайтай, қолдим адо бўлмас армонда,
Қани эли, юрти, элоти қанда,
Аслим аёл бўлса, не қуват манда,
Қайтайин ишонганимдан айрилдим.

Доғистон тоғида Хон Далли ночор,
Мудом йиғлов мнан аҳволим кечар,
Тўрам ўлса—ёнган чироғим ўчар,
Хон Даллига фалак кафан, тўн пичар,
Кўнглим тоғим мен хонимдан айрилдим.

Ғамим кетди, қайтай, ҳаддидан ошиб,
Далли кетди ёнар ўтга туташиб,
Хон Далли ёридан қолса адашиб,
Нега кетмас у дун'ёга эргашиб,
Вафодорим султонимдан айрилдим.

Қани, тўрам дойимгидай турса-чи,
Далли ёрин аҳволини кўрса-чи,
Сенга не қилди, деб ҳолим сўрса-чи,
Хон Даллиман суҳбат қиб ўлтирса-чи,
Ботир тўрам полвонимдан айрилдим.

Ана энди Хон Далли дод деб, чочини ёйиб, бетини сўйиб, тўрасининг доғига куйиб, йиғлаб ўтирипти. Ҳасанхон полвон ўзига келабермади. Даллихон бечора Ҳасанхонни суяб, ярасининг оғзига оғзини қўйиб, қони ичига кетиб ўлмасин деб, қонини сўриб олиб ташлаётир. Ҳасанхон ҳеч ўзига келмайди, шунчаликларни ҳеч билмайди. Шу вақтда Даллининг кўнлига бир гап келди: „Тағин яна душманлар тўрамнинг орқасидан уч-тўртта айёр эпчилларини юборса, улар келиб, моралаб кўриб кетса, бориб лашкарига айтса, Ҳасанхон аввали ўлипти, тирик бўлса ҳам ўлгандан батар деса, буни билиб қўшин устимга бостириб келиб, тўрамни ўлди-

риб, мени банди қилиб олиб кетса, унда нима қиламан“ деб қўрқиб, бир дўнга чиқиб, уёққа-буёққа қаради. Охири Хон Далли шу фикрни топти: „Келе, энди тўрамнинг бундай беҳоллигини билдирмайин, тўрамнинг ёв-яроғини кияйин, отини минайин, пастроққа бориб, ўзимни бир кўрсатайин. Олисдан кўринсам, қошига бормасам, мени таниб ўлтирип-тими“.

Ана энди хон Далли туриб, Ҳасанхоннинг ёв-яроғини кийиб, қиличини белига боғлаб, Фиркўк отнинг устига минди. Хон Далли Фиркўк отнинг жоловини калта ушлаб, отни ҳайдаса, жонивор Фиркўк от, икки кўзидан ёшини оқизиб, Хон Даллининг тортганига сра бошини кўтармайди. Хон Далли отнинг бошини бурса, Хон Даллини суриб, Ҳасаннинг устига боради. Ҳасанхонни тўрт оёғининг орасига олиб, одамдан эсли жонивор Ҳасанхоннинг кўкрагини искаб, жони борми-йўқми дегандай қилиб, ис олади, ҳеч бошини кўтармайди.

Шунда Хон Даллининг ҳам кўнгли бузилиб, бағри эзилиб: „Э жонивор, вафодор, эгангнинг ҳоли-аҳволи бу бўлиб қолди, мабодо душман бизнинг устимизга келиб қолгудай бўлса, иккаламиз ҳам душманга ўлжа бўлмайик. Мен бир қора кўрсатиб келайин деб, сени миндим. Жонивор, мен тўрамни ташлаб кетмайман, тўрамдан сра айрилмайман, душманларнинг кўзига тўрам бўлиб, бир кўринайин дейман, ҳали от миниб юрипти, ярадор бўлган йўқ экан, десин деб, мен сени миндим“ деб, Хон Далли бир сўз деди:

Кўп душман йиғилган тўрам қасдига,
Қамаб олган тоғнинг баланд-пастига,
Хон тўрамнинг миниб келган тулпори,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Хон Далли аёлда ночор дермусан,
Энди бул ёридан кечар дермусан,
Хон Далли—Арзрум қочар дермусан,
Чу ҳо, чу ҳо! сиёхпўшнинг устига.

Шундай ерда тўрам бўлди ярадор,
Буни кўриб Далли бўлди беқарор,
Даллини бевафо дема жонивор,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Тўрамнинг ҳолини душман билмасин,
Орқасидан ғаним қувиб келмасин,
Душман англаб, ишим ёмон бўлмасин,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Жонивор юр, мен устидан борайин,
Тўрам бўлиб кўзига кўринайин,
Талабгоринг борми, дейин сўрайин,
Чу, ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Далли кўнглин хушлаб кетар демагин,
Тўрасини ташлаб кетар демагин,
Бегонани ушлаб кетар демагин,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Жонивор, вафодор тўрамнинг оти,
Ҳеч йилқининг йўқдир сендай синботи,
Илоҳи тургайда Чамбил жаллоти,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Жонивор, ўйнагин, пастга борайик,
Душманлар не ҳолда экан—кўрайик,
Ётган ёвдан бирор аҳвол олайик,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Сен йиғласанг менда тоқат қолмади,
Шунча қилдим, тўрам асло бўлмади,
Душманларга кўринмасам бўлмади,
Чу ҳо, чу ҳо! қизилбошнинг устига.

Жонивор, эшитгин айтган сўзимди,
Тўрам қилиб кўрсатайин ўзимди,
Душманларга кўринмагим лозимди,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Жониворим, аёл билма, эр билгин,
Менинг кўнглим ўзинг блан бир билгин,
Бевафо демагин, вафодор билгин,
Чу ҳо, чу ҳо! душманларнинг устига.

Ана энди Хон Даллининг бу сўзларини эшитиб, Фир-кўк қулундай кишнаб, кокил ташлаб, неча хил юришлар қилиб, алқардай анғишлаб, кийикдай сакраб, Даллини олиб кетди. Қўшиннинг устидан борди. Ҳамма кўшин бари кўрди. Қараса, Ҳасанхон баланддан тушиб келаётипти. Буни кўриб бари дам бўлди. Нимага? Тўқлибой мерган, „урдим, ярадор бўлди“ деб ўтириб эди. Бошқалари, „урганинг йўқ, ярадор ҳам бўлгани йўқ“ деб ўтириб эди. Хон Далли Ҳасанхон бўлиб, устидан етиб борди. Шунда қўшиннинг бари чувлаб: „Ана келди, хўб ярадор қилган экансан, мерган бўмай ўл. Ана, нос кадисими, бир нарсаси эсидан чиқиб қолган экан, бориб олиб келди, қани ярадор бўлгани?“ деб,

одамлар сўраяпти. Қўшиннинг ичида бир одам бор экан, кўп синчи экан, Хон Даллини кўриб, димоғи чоғ бўлиб, „бу келаётган Ҳасанхон эмас“ деб бир сўз деди:

Эй ёронлар, Тўқлибойни сўкманглар,
Бечоранинг обрўйини тўкманглар.
Шул ўзбак ярадор бўлган эканди,
Ўтрик айтдинг деб буни туртманглар.

Шул ўзбак ярадор ўзбак эканди,
Мавж уриб дар'ёдай тўлган эканди,
Бу келган, қаранглар, ўзбак эмасди,
Отти бошқа миниб келган эканди.

Савдогарлар карвон бўлса туя олди,
Отбозлар қимиз деб тойман бия олди,
Зин қўйинглар, ўзбак эмас, халойиқ,
Эркак эмас манов келган, аёлди.

Ўзбак ярадор бўлган эканди,
Балки ўзи, дўстлар, ўлган эканди,
От устида ўлтириши аёлди,
Хон Далли ўзбак бўб келган эканди.

Ёронлар, қўрқманглар, вақтинг хушланглар,
Қамаб Хон Даллини тўп бўб ушланглар.
Келаётган эркак эмас, аёлди,
Тўқлибойни кўп ҳам ёлғон деманглар.

Аёл бўлса келсин—ушлаб олайиқ.
Бўлган воқияни сўнгман билайиқ.
Аввал Хон Даллини ушланг, ёронлар,
Сўнг ўзбакка не кунларни солайиқ.

Ана энди шу ётган одамлар анча кўтарилиб қолди. Шу ердаги одамлар : „Рост айтади, ҳеч отга жўплашмайди, худди отдан тушиб қолгудай бўлаётти“ деб, ҳаммаси қараб турипти. Шунда Хон Далли бир қирнинг устидан келиб, найзасини ерга санчиб, отнинг жilовини тортиб, қўшиннинг уёқ-буёғини кўздан кечирди. Қараса, кўп қўшин чувлаб ётипти. Шу ерда Даллихон кўп нарсаларни ўйлади. Ўз-ўзига айтди: „Бу ердан қайтиб кетсам, тағин гумон қилади. Энди, таваккал-да, пастроқ тушайин, икки шерча қилични эгарга маҳкам бойлайин, ўзим отнинг жilовини калта ушлайин-да, ўзимни маҳкам қилиб, отга бир қамчи тортайин, бир четидан пичи оралаб ўтайин, шу икки қилич одамларнинг ярим белидан қирқиб ўта чиқса, ўзбак икки

бўлиб кепти деб қолсин“ деб, Хон Далли қўшинга бир сўз деди :

Мард бўлсанг ҳунар кўрсат-та,
Тандаги жон омонат-та,
Арзрум элнинг ботири,
Кенг, ботирлар, битта-битта.

Эшит, Арзрум қўшини,
Бўяй тоғларнинг тошини,
Бугун кўр ўзбак ишини,
Ке, ботирлар, битта-битта !

Турли ҳунар кўрсатарман,
Баринг бошларингга етарман,
Ҳаммангни яксон этарман,
Ке, ботирлар, битта-битта !

Менман сизларга хўб ҳариф,
Ёлғизликдан бўлдим гариб,
Сизни соплаб Чамбил бориб,
Ке, ботирлар, битта-битта !

Мендурман марди майдонинг,
Бўялсин тошларга қонинг,
Ботир бўб ин'ом олганинг,
Аламон, кел битта-битта !

Сизларсиз менинг душманим,
Эшитгин оҳу-афғоним,
Келиб кўргин шу майдоним,
Келинг, ботир, битта-битта !

Сен келмасанг от қўярман,
Барингни қўйдай сўярман,
Сапчадай бошинг ўярман,
Ке, полвонлар, битта-битта!

Йиғламай найласин қисматлар қатти,
Куйсин ўлим, барча қулни йиғлатти.
Таваккални қилиб ҳақнинг ўзига,
Даллихон Фиркўкнинг бошин бўшатти.

Жонивор Фиркўк от оғзини очди,
Кўрганнинг, ёронлар, ақили шошди,
Қамчи бериб югурик Фиркўк бедовга,
Даллихон қўшинга кеб аралашди.

Ботирлари ақлу-ҳушин бой бериб,
Қўрқоқлар, ёронлар, турасоп қочти.
Хон Далли сиғиниб жам'и валига,
Таваккал қиб қизилбошман савашти.

Қамчи урса Ғиркўк тулпор отига,
Жонивор қарғадай осмонга учти,
Қизил қонни сувдай қилди Хон Далли,
Ғиркўк оти почасидан қон кечти.

Хон Далли қилди бир ғайрат хурушти,
Қизилбошман қилди танти, урушти.
Уруш қилди Хон Ҳасандан зиёда,
Кечка довур кўп қўшинман сурушти.

Ана энди Хон Далли жангга тушиб кетгандан сўнг,
Ҳасанхон ўзига келди. Атрофига қараса, на Хон Далли бор,
на Ғиркўк бор. Шунда Ҳасанхон айтди: „Ҳай аттанг, Хон
Далли Ғиркўк отни миниб қочипти. Энди, у мени ўлди гу-
мон қилипти“ деди. Ана энди Ҳасанхон ўзидан умидини
узиб, дун'ёдан кўнгли совуб: „Мени тақдирим ахири шул
бўлар экан. Элимдан, юртимдан айрилдим“ деб, шундай
теварагига қараса, атрофини кўп қушлар: ҳакка, ола қарга,
қора қарга, гўнг қарга, қузғун, каллажўжи, бургут, жами
гўшт егич қушлар ўраб олипти. Ҳасанхон бу қушларни
кўриб, кўнгли бузилиб, зор-зор йиғлаб, қўлини қимирлатиб,
қушларни ҳайдаб бир сўз айтапти:

Менга манзил Доғистоннинг тоғлари,
Ғунчасинда хазон урган боғлари.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо Доғистоннинг зоғлари!

Кўнгил истар қадим ўтган чоғлари,
Юракка қўйилган қайғи доғлари.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо тоғнинг ҳакка, зоғлари!

Хорликда қолган Ҳасаннинг бошлари,
Менга душман тоғнинг пана тошлари.
Ҳали ўлган эмас Ҳасан, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо Доғистоннинг қушлари!

Ҳасан эди йигитларнинг марқаси,
Ёлғиз шўр йиқилса бўлмас орқаси.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо Доғистоннинг қарғаси!

Ҳасан эди элда эрлар биттаси,
Ётган ерим Доғистоннинг чеккаси.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо тоғнинг қушман ҳаккаси.

Йўлда бўлар савдогарлар тожири,
Ёмон бўлар сулувларнинг бужури.
Ҳали Ҳасан ўлган эмас, тирикди,
Киш ҳо, киш ҳо Доғистоннинг гажири!

Янги туққан ойдай ботиб бораман.
Ажал ёқасидан тутиб бораман.
Сендан бошқа ғамхўрим йўқ, худойим,
Армонман, ҳасратман кетиб бораман.

Ким еткизар менинг ўлган хабарим,
Қачон-билар бек Гўрўғли тождорим.
Оғасининг ўлганини кўралмай,
Армонман айрилган Аваз жигарим.

Манов тоғда бўтадай бўб бўзларман,
Кесиб-кесиб қаро бағрим тузларман,
Армон блан ғариб ўлиб борарман,
Ғойибона розилашай сизларман.

Отам бек Гўрўғли қиблагоҳимсан,
Рози бўлинг, ка'бам, так'ягоҳимсан,
Тувмаса ҳам тутунган менга болам деб,
Рози бўл, Ҳасан, деб тортган войимсан.

Отинг Аваз, мендан кичик жигарим,
Йигитлар ичида қўзи-кўчқорим.
Ҳасанхондан рози бўлинг ғойибона,
Йўлдошим, рафиқам, қирқ аждарим,

Чамбилбелда юрган ёру-жўралар,
Фе'ли-хўйи бир-биридан саралар.
Полвон Ҳасан ғариб ўлди шул тоғда,
Неча бир хизматгор қоши қоралар.

Ҳасан полвон ўлиб кетиб боради.
Дар'ёдай тўлиб кетиб боради.
Тоза гулдай сўлиб кетиб боради.
Ғойибона Ҳасан рози бўлади.

Майдонда айрилар бедовнинг сози,
Узоқдан кўринар тўлпорнинг бўзи.
Ғойибона розилашай сизларман,
Ҳаммангиз бўлингиз Ҳасандан рози.

Ана энди Ҳасанхон бу сўзларни айтиб, осмонга қараса, беш дона турна айланиб учиб юрипти. Ҳасан бошидан айланган турналарни кўриб, кўнгли бузилиб, кўзидан ёши тизилиб, юрак-бағри эзилиб, турналар кўзига яхши кўриниб: „Эй жонивор турналар, бизнинг элга борсанг, ёвмиднинг элида, Чамбилнинг кўлида икки-уч кун қўниб ўтасан, шу ерда дамларингни олиб ўтсанглар, Гўрўғлибек отамни, Бол Аваз укамни кўрсанглар „Ҳасанхон ғарибликнинг йўлида, Арзрумнинг элида, Доғистон тоғининг белида, қошида ҳеч-кимми йуқ, гўшт сўдиган қушнинг ичида, жон берар вақтида бизлар бориб қолдик, бизларга жуда тайинлади. Сизлар блан ғойибона розилашди. Гўрўғлибек отасига, Юнус, Мисқол пари онаси ва Бол Аваз укасига кўпдан-кўп салом айтди“ денглар, деб турналарга бир сўз деди:

Сўзимни эшитинг, беш қуш жонивор,
Мен айтайин, қулоқ солинг вафодор.
Энди қайтар бўлсанг бизнинг элларга,
Овдакнинг кўлига қўнинг, турналар!

Келиб эдим мен сизларман баробар,
Куним битиб, тоғда бўлдим ярадор.
Турна, қайтар бўлсанг бизнинг элларга,
Чамбилнинг устидан ўтинг, турналар!

Омон-эсон, соғ-саломат боргайсиз.
Ўз хилинган, жонивор, даврон сургайсиз.
Арзимни айтайин эшит, беш турна,
Ҳасанхоннинг хабарини бергайсиз!

Бек Гўрўғли чиқса Оздак кўлига,
Қулоқ солинг Ҳасанхоннинг тилига.
Турна, қайтар бўлсанг бизнинг элларга,
Раҳм айланглар Ҳасанхоннинг ҳолига!

Отамни кўрсанглар, мени ўлди денг.
Танасини қарға-қузғун олди денг.
Доғистонда катта тоғнинг белида,
Бир шербачча ғариб мозор бўлди денг!

Ҳасан полвон йиғлаб, отам, дейди денг.
Зор-зор йиғлаб, қиблагоҳим, дейди денг.
Ёлғизлигин жуда қилди кўп армон,
Ўларда айтти кўп салом деди денг!

Ғарибликда хор қиб олди жонимни,
Эшитинг, турналар, йиғлаганимни.

Аҳволимни бир-бир айтиб ўтинглар,
Кўрсанглар Авазхон отли инимни!

Эшитинг, турналар, айтган зоримни.
Ёлғизлик об қўлдан ихтиёримни,
Аҳволимни бир-бир айтинг, турналар,
Кўрсанглар қирқ йигит аждаҳоримни!

Қулоқ сол, турналар, қилган зорима.
Ажал қўймас менинг йўғу-борима.
Оғаннинг аҳволи шул деб айттинглар.
Синглим, эмчакдошим, шўр жигарим.

Қулоқ солинг алвон-алвон тилларга.
Булбул ошна бўлар богда гулларга.
Бизнинг юртга борар бўлсанг, жонивор,
Саломимни айтинг жам'и элларга!

Жонивор турналар, сиз унутманглар,
Чамбилбелдан бошқа ердан утманглар.
Зинҳор салом айтинг кўрган кўзларга,
Ҳайвонлик қиб, жонивор, ҳуркиб кетманглар!

Жониворлар, қулоқ солинг сўзима,
Илкис ерда яра тегди узима.
Арзи ҳолим қолдирмасдан айтинглар,
Ёруғ дун'ё қопқоронғу кўзима!

Сабил бўлди менинг манзилим, жойим.
Беғам эдим, худо солди кўп войим.
Сизлар соғсиз, мен ўлганман, турналар,
Мениман бир келган сизлар ҳамроҳим.

Мен ҳам кетар эдим, агар соғ бўлсам.
Рози бўнг, турналар, тоғлар мен ўлсам.
Мен дун'ёдан тамом кечиб бораман,
Рози эдим гўр кавланиб кўмилсам.

Хор бўлмай найтайин—қариндошим йўқ.
Қадримни билгудай раҳбар кишим йўқ.
Армоним кўп ёлғизликдан бул тоғда,
Ғариб ўлдим—тенгим ҳам йўқ, тушим йўқ.

Айта берсам адо бўлмас армоним,
Қайтайин, имранди тандаги жоним.
Армонман—қўлимдан кетди давроним,
Чамбилнинг элида манзил-маконим.

Йиғлайман, қайтайин, қисматим қатти,
Куйсин ўлим, ҳамма қулни йиғлатти.
Ёлғизлигим жуда қилди кўп армон,
Йиғлай-йиғлай Ҳасан ўзидан кетди.

Турналарга айтиб анча сўзини,
Кўнглида қанча бор кўпу-озини.
Ўз олдига армон қилиб Ҳасанхон,
Йиғлай-йиғлай билмай қолди ўзини.

Ана энди Ҳасанхон йиғлаб-йиғлаб ўзидан кетди. Даллихон жангдан қайтиб, яроғ, жабдуқларини ечиб, Ҳасанхонни кўрди. Қараса, Ҳасанхон ҳалиям ўзини билмай ётипти. Даллихон ўзини ростлаб, жойларини сошлаб турганда, Ҳасан полвой инграиб кўзини очди. Хон Даллини куриб, кўнгли очилиб: „Даллихон, мен сени чин вафодор деб эдим, Ёркўкни олиб кетиб қолдинг деб кўп йиғладим, шукур, сан келибсан. Энди ўлсам армоним йўқ, агар умрим битиб ўлсам, тошдан қабр қилиб, кўмиб кетгин“ деди. Хон Далли бу гапга чидамай йиғлаб юборди. „Турам Ҳасанхон, зинҳор ўламан деманг, мени қўрқитманг! Агар сиз ўламан десангиз, мен сиздан илгари ўлиб қоламан. Агар ўлмасам, ўзимни тоғдан ташлаб ўламан. Турам, энди яхши бўлингиз, бир-икки кундан сўнгра ўрнингиздан туриб кетасиз. Мен айёрлардан қўрқиб, сиз келгандан кейин, сизнинг кийимларингизни кийиб, душман блан олишиб келдим, бўлмаса сиздан бир қариш айрилармидим“ деб тўраси блан гаплашиб ўтираберди. Ҳасанхон яранинг зарбидан қимирламай ётди.

Хон Далли ҳар икки-уч кунда бир келиб, душманни чувлатиб кетди. Пастдаги қўшин ҳам Даллининг 2—3 кунда бир келганидан хурсанд бўлди. „Агар ҳар куни келиб турса, ҳаммани қириб юборади! Шундай қилиб, кун оралаб келиб туриши ҳам яхши“ дер эдилар.

Ана энди булар бу ерда ётаберсин, икки огиз сўз Гўрўглибекдан эшитинг. Гўрўглибек Ҳасанхонни Арзрумга жўнатиб юборди. Шу кетганидан кейин орадан уч ой ўтди. Ҳеч дарак бўлмади, „Бундай уришипти, ундай уришипти“ деган сўзини эшитмади. Гўрўглибек: „Во ажабо, бу бола ҳарқандай қилса ҳам келса керак эди, бўри бўлса ҳам, тулки бўлса ҳам ўзини билдирса керак эди“ деб, Гўрўглибек қирқ йигитига қараб айтди: „Йигитлар, мана қаранглар, кўклам бўлиб қолипти, турналар келипти, нимага Ҳасанхон кечикди экан? Савдогар, йўловчилардан ҳам хабарини эшитмадик. Ҳасанхоннинг кечиккани беҳикмат эмас“ деб, Гўрўглибек Ҳасанхонни ёдлаб, қирқ йигитига қараб бир сўз деди:

Юракда қайғиман ҳасрат, ғаммиди?
Кўп қайғини кўтарган одаммиди?
Турна кепти, менинг отим келмайди,
Менинг отим учар қушдан каммиди?

Гўрўғлига қирқ ботир ҳамдаммиди?
Бошчиси Аҳмад, Холдор маҳраммиди?
Турна кепти, менинг отим келмайди,
Менинг отим, турналардан каммиди?

Не сир ўтса одам ғофил—билмайди,
Аҳмақ одам мардни кўзга илмайди.
Менинг отим учар қушдан кам эмас,
Турна кепти, менинг отим келмайди?

Менинг отим учар қушман тенг юрар,
Ким айтади Ғиркўк қушдан кам юрар!
Қаноти бор қушдан отим кейинми,
Манзилига қушдан бурун еткирар.

Баччалик¹ қиб Ҳасан полвон шошдимми?
Нодонлик қиб болам қўлга тушдимми?
Бўлмаса, от қўрир эди Ҳасанни,
Эковин ораси олис тушдимми?

Менинг отим душманларга сир бермас,
Ҳасаннинг гирдига ғаним келтирмас.
Ўзи ҳайвон, эси одамдан зиёда,
Ғанимларга бир нарсани олдирмас.

Йўлдошига отим катта ҳимоят,
На сабабдан кейин қолди Ғиркўк от.
Сра отим қушдан кейин қолмайди.
Мард Ҳасанга бир гап бўлган қирқ жаллод?!

Мен билмайман: Ҳасан омон-эсонми?
Ё отга ярамайдиган касалми?
Шу вақтгача турмас эди Ғиркўк от,
Ё билмайман, ишнинг туби ўсалми?

От чопсам, бекларим, баланд-пасима,
Ишонмайман душманима, дўсима.
На сабабдан узоқлади, йигитлар?
Жаллотим Ҳасанхон тушди эсима.

¹ Ёшлиқ, болалик.

Маслаҳат бер, беклар, Ҳасан келмади.
Бек Гўрўгли ҳеч дарагин билмади.
Менинг отим сра қушдан қолмайди,
Турна қушлар кепти, нега келмади?

Дё беклар, бу иш—яхши иш эмас.
Ҳасансиз бегингнинг кўнгли хуш эмас.
Келиб қолар вақти бўлди Ҳасаннинг,
Кўнглимда Ҳасаннинг қўли бўш эмас.

Менинг ўғлим йигитларнинг сараси,
Ўзи ёлғиз, қошинда йўқ жўраси.
Воллоҳу а'лам Ҳасанхон ул бўш эмас,
Ё банди, ё Ҳасаннинг бор яраси.

Қирқ йигитим, овдан уйга борайик,
Ҳар иш бўса яратгандан кўрайик.
Бегларим, Ҳасанга қаттиқ иш бўлган,
Ҳасанхонни энди дуруст сўрайик.

Ана энди Гўрўглибек Ҳасанхонни эслаб, отини ёдлаб юрганда, беш турна Гўрўглининг бошидан айланиб учаб берди.

Шунда Гўрўглибек Ҳасанхоннинг бир балога йўлиққанини турналарнинг айланганидан фол қилиб, беш турнага қараб бир сўз айтаяпти:

Узоқ-олис ердан келган турналар,
Олисдан олисга учган жонивор.
Хон Ҳасан ҳам кетиб эди Чамбилдан,
Ҳасандан хабаринг борми вафодор?

Сизларман баробар кетган Ҳасанхон,
Остида ўйнаган Фиркўкдай ҳайвон.
Турналар, Ҳасандан борми хабаринг?
Хабарларинг бўлса айланглар баён!

Мен кўрдим сизларни, ҳайронга қолдим,
Ҳасанхон деб ўзим ғамларга солдим.
Жониворлар, эшитинглар сўзимни,
Учканларинг, айланганинг фол қилдим.

Соғ саломат бўлса Ҳасанхон шунқор,
Бу сўзимни таҳқиқ эшит, турналар.
Шоду-хандон агар Ҳасан кеб қолса,
Довуш қиб ўнг ёққа айнал, жонивор.

Агар Ҳасан ўлган бўлса бегумон,
Бу фолимни хато қилма шул замон.
Тирик бўлмай, ўлган бўлса Ҳасанхон,
Ғамгин бўлиб чапга айлан безабон.

Қулоқ сол, турналар, айтган сўзима,
Учининг фол қилдим Ҳасан қўзима.
Ўннинг – омон; чапинг – ёмон, турналар,
Фол қилдим, билдириб кетгин ўзима.

Бу сўзни Гўрўғли турнага айтди,
Турналар хатосиз барин эшитди.
Ҳасанхон зинҳорлаб айтган сўзлари,
Қуш ҳам бўлса холис хизматлар этди.

Парвоз қилиб, баланд бўлиб турналар,
Икки сафар ўнгга айналиб жонивор,
Беш турна ҳам чирқирайди безабон,
Ўзини пастга ташлаб чапга айналар.

Тагин парвоз қилиб баланд чиқади,
Гўрўғлининг суякларин чақади.
Икки сафар ўнг айналар турналар,
Паст бўб чапка айналиб қанот қоқади.

Бек Гўрўғли дар'ёдай бўб тошди энди.
„Ҳе аттанг!“ деб мардга ваҳм тушди энди.
Эссиз Ҳасан бўлган экан ярадор,
„Ҳай аттанг“ деб кўздан тўкди ёш энди.

Қирқ йигитим, азаматим, бегларим,
Ғазо кунини гуркураган шерларим.
Ҳе аттанга, ўғлим бўпти ярадор,
Сўзимни эшитинг, полвон эрларим.

Турналар элчи бўб келган эканди.
Ҳасанхон ярадор бўлган эканди.
Бўлмаса Ҳасаним турмас, ботирлар,
Ярадор бўб, кейин қолган эканди.

Эшитинг, ботирлар, айтган сўзимди,
Мен энди излайин Ҳасан қўзимди,
Ҳай аттанг, ярадор бўпти Ҳасанхон,
Изламак, бекларим, биздан лозимди.

Ёш эди Ҳасанхон, жуда ёш эди,
Ёш ҳам бўлса ботирларга бош эди,

Ярадор бўб кейин қопти, бегларим,
От бўса ҳам Фиркўк учар қуш эди.

Менинг ўғлим қопти, қаттиқ балога,
Сонсиз душман олиб ётган арога,
Турналар элчи экан, бекларим,
Хон Ҳасан гирифтор бўпти ярага.

Гуруғлининг жони чиққан эканди,
Душманлар Ҳасанни чаққан эканди,
Ҳеч кимни билмас Ҳасан ўғлоним,
Отам деб куз ёши оққан эканди.

Қиёмат кун менга бўлган эканди,
Жудолликни ағам солган эканди,
Ҳасаним ярадор булган эканди,
Отангман деганим ёлғон эканди.

Худо менинг эсим олган эканди.
Йиғлаётин, паймонам тўлган эканди.
Ҳасан мард ярадор бўлган эканди.
Бир очилган гулим сулган эканди.

Аё беглар, ови қурсин, кетайинк.
Турналар элчи бўб келган эканди.
Бефарзандлик мени қилди саргардон,
Бек Гуруғли, беглар, улган эканди.

Қирқ йиғитлар, эшитинглар зоримни.
Сарф айланглар бисотимда боримни.
Эрта блан отга мининг, ботирлар,
Излаб топинг Ҳасанхон қўчқоримни.

Ана энди Гуруғлибек Овдак кўлидан Чамбилга қайтди.
қирқ йиғитига айтди: „Ў йиғитлар, уйларингизга бориб,
оқшом ётиб, эрта блан ёв-яроғингизни чоқ қилиб кела-
беринглар, йўл юрамиз“ деб жавоб берди. Ана энди қирқ
йиғит билди, Ҳасанхонни ахтаради. Қирқ йиғит иковора-
иковора бир, учовора бир, тўртовора бир шибир-шибир
бўлаберди: „Ҳасанни энди қаёқдан топади. Одамни ҳам из-
лаб топиб бўладими? Гуруғлибекка: Ҳасан деб қаёққа
сондираймиз, деб айтмак даркор. Одамни излаб топиб
бўлмайди: Мол бўлса экан, бир қишлоқда, ё бир элда, агар
ўғри-мўғри ҳайдаб кетмаса, бир ой, икки ой, уч ой юради.
Уни бир ерга бойлаб қўйган бўлса экан, палон ерда деса.
Уни тополмайсенглар, овора бўлманглар!“ деб. Жўртибой,
оқсоқол зўр берапти. „Ў йиғитлар, ўзларинг уйланглар,

агар сизлардан жер блан жовлик йўқ бўлиб кетсанг, шу хумса, хотини туғмаган тумса Гўрўғли изламас эди, балки эсига олмас эди. Дойим шундай бесаришталик бўлса, ё Авазнинг устидан бўлади, ё Ҳасаннинг устидан бўлади. У қирқ йигит, мани ўзи ёмон деманглар, ман бечора тўғрилигимни айтаман. Охири баринг ё Ҳасанхоннинг, ё Авазхоннинг бир касофати ишининг бадалига ўлиб кетасан, ҳалиям бўлса бормаймиз деб айтинглар“ деб, йигитларни қўзғаяпти. Бечоранинг сўзига қурбақа жайловга чиқмай юрипти. Ана энди маслаҳат ҳар тусли бўлиб ётаберсин.

Гўрўғлибек ичкарида парилар блан маслаҳат қилиб ўтириб айтди: „Ў парилар, мен бүкун Овдак кўлига овга бориб эдим, ов овлаб юрганимда, бир палла қарасам, бешта турна келаётпти. Турналарни кўриб, Ҳасанхон эсимга тушди. Йигитларга, бизнинг Ҳасанхон ўғлимиз ҳам турналар блан баробар кетиб эди, турна келипти, Ҳасанхон келмапти, нима бўлди экан деб туриб, турналарга қараб, мен сизларнинг учганларингни фол қилдим деб эдим, турналар беши ганқиллаб, довушини борича вой-войлаб, ҳанқиллаб баланд учди, бирови бош бўлиб ўнгга айланди, икки айланиб, ўзини паст ташлаб чапга айланади, нечча марта шундай қилиб, Ҳасанхон полвоннинг ярадор бўлганини билдирди“ деди. Икки пари — Юнус, Мисқол экови „Вой Ҳасанхон“ деб, додлаб йиғлаб юбораберди. Юнус пари Авазхонни, Мисқол пари Ҳасанхонни ўғил қилган эди. Мисқол пари Гўрўғлини уришиб кетди: „Сен Ҳасанхонни ўлсин деб, бошқа юртга буюргансан. Бўлмаса, Ҳасанхон ёш бўлса, йўлни билмаса, бурун-сўнг сафарнинг иссиқ-совуғини кўрмаган бўлса, дўст қайси, душман қайси—билмаса, нимага буюрасан, Ҳасанхон сенга нима ёмонлик қилиб эди?“ деб, Мисқол пари уришиб, Гўрўғлини еб қўйгудек бўлаётир. Шу оқшом блан Гўрўғлибекнинг ўзи ҳам илон чаққандай ёталмай, майиб нордай инганиб чиқди.

Ана энди тонг отди. Гўрўғлибек хизматкорлар, маҳрамларга буюриб, туғмаган биялардан, семиз туялардан олиб келиб сўяверди. Элни, халқни, ёвмиднинг арбоб-оқсоқолларини йиғаберди. Чор тарафга от чоптириб қўяберди, жам’и ёвмиднинг эли йиғилаберди, Гўрўғлибекнинг сақловхонасига уйилаберди. Туркмандан Торғилбий, такадан Арғимбий, саридан Силинқир, қозоқдан Жойсанботир, Энкирботир, мингдан Мингбой, баҳриндан Дингбой, лаймандан Чинбой, саройдан Саноқил, жобидан Жомғирбой, элдан Бўлакбой, тожикдан Тулакбой, жалойирдан Жайрабой, қотоғондан Бўйрабой, сартдан Сарманбой, ўзбакдан Фармонбой, аччидан Анорбой, тотлидан Қанорбой, қонғлидан Қинғирбой, қипчоқдан Қутлибой, хитойдан Қўнғирбой, чандирдан Чалабой, қалдирдан Калабой, қирқдан

Қиймасбой, юздан Туимасбий, қирғиздан Қўйманбий, дўрмандон Дўлаббий, Моридан Мортабий, Каркидан Саркабий, Қумдан Қўноқбий, қўйингчи кўп одам йиғилди. Шу бугун Жортибой ҳам шу йиғинда бор эди.

Ана Гўрўғлибек арбоб, оқсоқол, бегларига зиёфат қилиб бераберди. Қантнинг устидан шарбат, мураббо блан нишолло, гўшт устидан палов, қовурдоқ устидан кавоб, манти устидан барак, сихга тизиб пиширган буйрак, катта чойнакларда дамланган чой, уёғи ўзбак эмасми, ҳар ноннинг устида куйдирмаган сариғмой, кўпнинг олдидаги қантчой. араққа болди қотиб, болга арақни қотиб, хўрак устидан қимизни шимириб ётипти. Бир катта ҳангама бўлиб ётипти. Жортибой: „Мени оқсоқол қилинглр“ деб, шовқин кўтараяпти. Одамлар айтаяпти: „Сен оқсоқолликка ярамайсан, қаттиқсан, оқсоқоллар дастурхон блан бўлади. Сен оқсоқол бўламан десанг, бир молни сўйгин“ деб, калака қилишган эди, хотинига олиб берган бир эчкиси бор эди, ана энди Жортибой кўтариб олиб чиқиб сўйди. Ана энди оқсоқол бўлдим деганда, одамлар мазақ қилиб: „Аввалдан шу тараддудни қилганда, сан оқсоқол бўлиб қолар эдинг. Энди сан жарти оқсоқол бўл, бора-бора бутун оқсоқол бўлиб қоласан-да“ деб кулишаяпти.

Ана энди Гўрўғлибек келганларга зиёфатдан сўнг айтди: „Ў йиғилган ҳалқ, арбоб, оқсоқоллар, бизнинг Ҳасанхон полвон Арзрум элидан Қубат шоҳнинг қизи — Хон Даллини олиб келаман деб кетиб эди. Кўп кун ўтиб кетди, асло хабари бўлмади. Энди бизга бир маслаҳат берсанглр, нима қилсак бўлади?“ деб, эл-элотига, мўйсафид-қариларига гап ташлаб турди. Шунда катталар ҳарёқдан гаплашиб, кенгаш бошлади. Уёқдан-буёқдан гап келиб-келиб, шундай бўлди. Халқ айтди: „Гўрўғлибек сизнинг овозангиз оламга кетган, кўп эл, кўп подшоҳлар сизнинг овозангизни эшитиб, отингиздан қўрқади. Ҳарнима қилса ҳам, уёғи душман эл. Сиз ўзингиз қирқ йигит, ёв-яроғ блан борсангиз, Ҳасанхоннинг бир ерда эканини эшита қолсангиз, олдингизга солиб келсангиз. Бордию, иш тескарисига олса ё ёв бўлса, сиз ўрнингизни бермай уришиб, қайтиб солоберасиз, сизнинг орқангиздан қувиб келиб ололмайди, бунга ўзингиздан бошқани биз муносиб кўрмаймиз, бизнинг берган кенгашимиз шу.“

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити блан Арзрумга бормоқчи бўлиб, йўлнинг озиқ, сувини, йўлда керак бўладиган нарсаларни шайлаб бўлди. Эли-халқ бариси жону-дил блан, чин э'тиқод блан: „Сафарингиз беҳатар бўлсин, омон-эсон, соғ-саломат, вақтингизни хуш қилиб, Ҳасанхон ўғлингизни топиб, олиб келгайсиз“ деб, халқ дуо қилиб турипти.

Гўрўғлибек Мажнункўк отини миниб, элнинг катталарига катталикни тайин қилиб бериб, айтди: „У ёронлар, биз душмани кўп кишимиз. Сизлар биз келгунча шу элга ҳозир бўлиб, элнинг ҳолидан хабардор бўлиб турасиз, биз сизларга ишониб бораётибмиз“ деб, Гўрўғли халқидан фотиҳа тилаб турипти:

Куйган қулман, гапни гапга улайман,
Улуғ дейман, остонани тунайман.
Эли-халқим жам'и келган жамоат,
Ҳаммангиздан холис дуо тилайман.

Дев, парига подшоҳ бўлди Сулаймон,
Зарбидан титради ер блан осмон.
Катта-кичик ёвмид элнинг одами,
Холисдан бир яхши дуо тилайман.

Чамбил эди мендай полвоннинг жойи,
Олдимда хизматкор қирқ эр сипойи.
Ҳазога талаб қиб чиқдим элимдан,
Ҳаққимга дуо қинг холис лиллоийи.

Улуғ дедим, остонага бош урдим,
Сирим айтмай ганимимдан яширдим.
Катта-кичик така-ёвмид элоти,
Чамбилни, ёронлар, сизга топширдим.

Энди менинг юрган йўлим дашт энди.
Тирикликда не-не кўрмас бош энди.
Талаб қилиб бораман узоқ йўлларга,
Эли-халқим, то кўргунча хуш энди.

Фарзанд кўрмай оқиб кўздан ёшларим,
Қулоқ сол, эшитинг, тенгги-дўшларим.
Талаб қилдим Арзрумга, ёронлар,
Дуо қинг, омон бул қариндошларим.

Огойин элотим, барча халқларим,
Катта-кичик улуғлардан беҳтарим.
Дуо қилинг Гўрўғлини келгунча,
Така-ёвмид хешим, ҳамма элларим.

Элимсан, халқимсан, жамоатимсан.
Така-ёвмид бирга ўскан элотимсан.
Дуо қилинг мен келгунча тинмасдан,
Ҳам уруғим, хешим, ҳам элотимсан.

От чобилар баланд тоғнинг пастига,
Ирим блан миндик отнинг устига.
Сизлар дуо қилинг дойим ҳар саҳар,
Туштим энди Арзумнинг қастига.

Сафар қилар тоза эрнинг ботири,
Майдонда айрилар эрларнинг эри.
Дуо қилинг элим, халқим келгунча
Гўрўглининг жам'и элу-ботири.

Бизлар кетсак неча тоғлардан оша,
Гоҳ вақтлар ёнар утга туташа.
Катта-кичик ёвмид элнинг одами,
Сафар қилдик бизлар элдан адаша.

Қулоқ солинг турли-турли намога,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу- гадога.
Гўрўглибек отга минди шул вақта,
Гуруллаб ҳамма эл чиқди далага.
Катта-кичик ёвмид элнинг одами,
Омин деб қўлини ёзди дуога.

Омин деди, катта-кичик жамоат,
Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар.
Омон-эсон бориб келинг Чамбилға,
Кеча-кундуз бўлсин яратган раҳбар.

Майдон-майдон бедов отни елгайсиз.
Бу зоҳирда ўйнагайсиз, кулгайсиз.
Ҳасанхонни омон олиб келгайсиз.

Бек бўлиб мингайсиз отнинг толмасин,
Бу зоҳирда ёмон кунинг бўлмасин.
Омон-эсон олиб келгин болағни,
Валламат, армонинг сенинг қолмасин.

Илоҳи сафаринг бўлсин бехатар,
Худо ёринг бўсин, оллоҳу акбар.

Ана энди Гўрўглибек элидан, юртидан фотиҳа олиб,
қирқ йигити блан, ша'ни шавкати блан, булутдай ҳайбати
блан, эрлик салтанати блан, шердай сиёсати, Рустамдай
қуввати блан ясов тортиб жўнади. Қирқ йигит тўрт саф
бўлиб, ақлидан бегона бўлиб, йўлдан ошиб, Бадбахт дала-
сига тушиб, алвондай жайнашиб, бир-бири блан ўйнашиб,
қозондай қайнашиб, ботирликдан сўйлашиб, катта йўлдан

урушни машқ қилиб, ўз вақтини хушлаб, неча турли ўйин бошлаб, бир-бировининг ўнгиридан ошириб тақим ташлаб кетиб бораётир. Гўрўғлибек қирқ ботирни оловдай жайна-тиб, душманнинг зардасини қайнатиб, бедовларни бўйлатиб, ўланчисини сўйлатиб, йўл тортиб боради. Неча тоғлардан, чўллардан, неча ялтираб ётган кўллардан, қанча эллардан, қанча жарлардан, қирлардан ошиб, кечани кеча демай, кундузни кундуз демай, йўлни кўзига илмай, паст-баландни билмай, ҳеч ерда дамани олмай бораётир:

Мард йигитлар алвон-алвон дунади,
Банда деган тақдирига кўнади.
Қирқ йигитни бирга олиб бек сардор,
Обру бер, деб йўлга тушиб жўнади.

Гўрўғлибек Чамбилбелдан жўнади,
Энди тушди Арзрумнинг қастига.
Тамошо қил Гўрўғлидай жаллодни,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига.

Қулоқ солинг сухандоннинг тилига,
Булбул ошна бўлар боғнинг гулига.
Душманнинг устига ботир жўнади,
Ўзи иқбол берсин шундай қулига.

От чопади адир, сувсиз далага,
Ёқаси ҳўл кўздан оққан жолага.
Бек Гўрўғли миниб норни инграниб,
Кўнгли кашол Ҳасанхондай болага.

Гоҳи вақт беглар ўзин созлайди,
Ўлан, қўшиқ айтиб гоҳ вақт бўзлайди.
Сувиган остида асл тулпори,
Чу деганда кийикдай бўб хезлайди.

„Чу-ҳо, чух!“ деб сатта асил тулпорни,
Сувсиз чўлда сатта ботир тезлайди.
Олдидан ҳар душман чиқса ботирлар,
Қиличлар ғанимнинг бағрин тузлайди.

Остида ўйнайди Мажнункўк оти,
Тоғни босар Гўрўғлининг ҳайбати.
Худо, дейди элсиз, сувсиз чўлларда,
Қаватида қирқта ботир жаллоти.

Селдай бўлиб дўнгни, сойни босади,
Пориллаб шамолдай остида оти.

Ҳар алвонда Гўрўғлибек боради,
Ярқираб ёнида кескир пўлати.

Оҳ тортади ипакдай бўб эшилиб,
Ҳасан дейди, сина-бағри тешилиб.
„Воҳ Ҳасан!“ деб на’ра тортар чўлларда,
Излаб борар қирқ йигитман қўшилиб.

Остидаги отларнинг бор қаноти,
Ҳа деб қистар неча тоғдан ошириб.
Қарамайди бек Гўрўғли кўзига,
Тулпорлар оёғига тош уриб.

Бек Гўрўғли ўзин ҳолин чоғлади,
Ғайрат қилиб белин маҳкам боғлади.
Куйиб, ёниб боласининг ўтига,
Ҳасанхон деб юрак бағрин доғлади.

Қирқ тулпор шамолдай келаётири,
Бузулмагай Гўрўғлининг хотири.
Одам юрмас, қуш учмаган йўлларда,
Бийлаб келар туркман эли ботири.

Қирқ мардни ҳайбати булутдай босган,
Душманин қўрқитиб борар ўйлатиб.
Кеча-кундуз йўл тортади ботирлар,
„Йўл қисқарт!“ деб суханварни сўйлатиб.

Кеча демай, кундуз демай қистади,
Йўл юрмакка бек Гўрўғли устади.
Ғайрат қилиб ошиб неча тоғлардан,
Ҳасанхонни бек Гўрўғли истади.

Ҳасан мардни топсак дейди қирқ йигит,
Ғайрат қилиб сувсиз чўлга тушади,
Ҳарким кўрса Гўрўғлининг ҳайбатин,
Қанча ботир эр ҳам бўлса шошади.

Қамчисин кўтарса тулпор отларга,
Алқардай анғишлаб сапчиб тушади,
Чув!деб силтов берса бедов отларга,
Бир сапчиса, бир газадан ошади.

„Қирқ йигитим, қизил гулдай жайнанглар,
Тилларинг бор, булбулдай бўб сўйланглар,
Қаватимда бирга келган ботирлар,
Хон Ҳасанни топмай сра қўйманглар.“

Ғайрат қилинг йўлбарсдайин, бегларим,
Ясовли лашкар ҳам бўса тойманглар,
Ғазо бўлса, майдон бўлса, ботирлар,
От югуртиб, жавлон қилиб ўйнанглар.

Майдонда айрилар марднинг сараси,
Йўлбарсларим қозондай бўб қайнанглар,
Узоқ экан икки элнинг ораси,
Азаматлар, от бостириб ҳайданглар.

Отга йўл бермайди тоғнинг ўрлари.
Жабр қилса, чиқар отнинг терлари,
От чопинглар, ғайрат қинглар, ботирлар,
Ёвмиднинг атанган ботир шерлари.

Гүрўғлига ҳамдам бўлган ботирлар,
Қистаб ҳайданг туркман элнинг эрлари.
Иш қилинглари, кўнгил тинсин, бекларим,
Урушда туркманнинг аждаҳорлари.

От кўтарган ёвмиднинг ботирлари,
Така-ёвмид элнинг э'тиборлари,
Аждаҳодай пишқиринглар, ботирлар,
Чиллада маст бўгандай норлари.

Қулоқ солинг Гүрўғлининг сўзига,
Қичанг, беглар, кечали-кундузига.
Қирқ азамат, ғайрат қилиб ҳайданглар,
Асло қараманглар отнинг юзига.

Бир-бирига йўл бермайди тулпорлар,
Турпоққа отларнинг тери қотилиб.
Текис ерда чопишади ботирлар,
Бировидан бири кетар қутулиб.

Қийикдай сакратиб шундай чўлларда,
Йўл тортади ёвмид элнинг тождори.
Ҳайбати булутдай босиб, қошида—
Орқасидан борар қирқ аждаҳори.

Кумуш бўлар бўз торлоннинг чегаси,
От ўйнатиб, ёвмид элнинг эгаси,
Қирқ ичида экови ҳам э'тибор,
Холдор маҳрам, бири—Аҳмад тоғоси.

Олмос қилич ботирларнинг дастида,
Отин минган Арзрумнинг қасдида.

Бирор фасл қўндирмайди Гўрўгли,
Нонин ейди беглар отнинг устида.

Бек Гўрўгли қичагандан қичади,
Остидаги отлар қушдай учади.
Нонин ейди беглар отнинг устида,
Сув ичса ҳам от устида ичади.

Неча бир сойлардан, неча тоғлардан,
Қистаб ўтиб, қия баланд зовлардан,
Кўзни юмиб ўтиб кетиб боради,
Неча қуён, неча кийик овлардан.

Ҳарбир тоғлар осмон блан сўзлашган,
Туман боскан неча буюк беллардан,
Эл демайди, чўл демайди, кўл демай,
Неча бир қирлардан, неча дунглардан.

Ол-ол юрди, ол-ол юрди, ол юрди,
Озгина эмас, азаматлар мўл юрди,
Қатти қичов—гайрат қилиб ботирлар,
Шул қичовда қирқ олти кун йўл юрди.

Гўрўглибек излаб Ҳасан ўғлини,
Тинмасдан ахтариб жону-дилини,
Қоронғида кириб кетди дарага,
Қирқта полвон тополмади йўлини.

Катта йўлга карвон солар чийирди,
Отга берар арпамнан ийирди.
Йўл тополмай, юралмайин Гўрўгли,
„Тушинглар!“ деб бекларига буюрди.

„Тушинг“ деб Гўрўгли фармон айлади,
Қирқ азамат бари отдан тайлади,
Қирқиям жой қилиб тошнинг устидан,
Отларини бир ёғочга бойлади.

Йўрлиқдан шунча вақт беглар йўл тортти.
Бариси ҳам асл сайланган мартти.
Отин бойлаб, текис жой қиб ўзига,
Ботирларнинг кўзи уйқуга кетти.

Бек Гўрўгли қичов қилди сафарди,
Шунча йўлда бир калта кун ухлатди,
Йўрлиқдан яради шунча қичовга,
Баракалла, беклар ҳам тоқат этди.

Ана энди Гүрүғлибек тоғнинг дарасида йўл тополмай, қоронғи бўлгандан сўнг айтди: „Ў ботирлар, отларни бекорга койитар бўлдик, қоронғида йўлни билмадик. Энди шу ерда оқшом ётинлар, эртан, ёригандан сўнг юрамиз, адашиб юрмайик“ деди. Йигитларининг бариси отдан тушиб, отларни ёғоч, дарахтларга боғлаб, тошларнинг остидан жой қилиб, йўл юриб, чарчаб келган йигитлар эмасми, шундай бошини қўйиши блан ухлаб қолди. Бек Гүрүғли ҳам уйқуга кетди.

Буларнинг ичида ёши кичик бўлса ҳам кўп ўткир, бағайрат, кучли Авазхон эди. Шу сафар Авазхон ҳам бирга келган эди. Авазхон қараса, Гүрүғлибек ҳам ухлади. Авазхоннинг кўзига уйқу келмади, кўнглидан кўп ўйлар кечди. „Ҳай аттанг, бўлмас экан-да, илгариги одамларнинг бир нақли бор: „Туғмаганининг туби тош“ деган. Бегона ҳар вақтда бегона экан-да. Бўлмаса, шу Гүрүғли ухлади, шу бўлмади. Агар Гүрүғлибекнинг ўз бел боласи бўлганда, хатарли ярадорми, ё бошқа бир можарадами, ё бир қаттиқ кундами деб, сра ухлайолмас эди“ деб, Ҳасанхонга кўп афсус еб, кўзига ёш келиб, ўзини тўхтоталмай, сабр-тоқат қилолмай, жойидан туриб, отини миниб, дарани ўрлаб, ҳайт деб йўл блан, тусмаллаб, қўлига қиличини ялағочлаб, белдан ошиб, катта тахтиравон йўлига, эр Хизрнинг чўлига тушиб, отига аччиқ қамчи чатиб, якка-танҳо йўлбарсдай бўлиб йўл тортиб, уриб кетаберди. Авазхон йўл тортиб кетаберсин. Энди қирқ йигитдан эшитинг.

Қирқ йигит шу ётгандан тошдай қотиб, ухлаб қолипти. Бир пилла бариси туриб қараса, Гүрүғлибекнинг ўғли — Авазхон полвон йўқ. Гүрүғлибекнинг кўнглига бир хавф келди: „Бизнинг кечаги қўнишимиз Авазхонга қаттиқ тегипти, шижо ўғил-да, ғайратига чидамай, бизнинг тушганимизни хоҳламай, жаҳли чиқиб кетипти. Во ажабо, бизнинг аламимиз битта эди, ана энди иккита бўлди, бу қандай гап?“ деб, Гүрүғлибек хафа бўлди. Йигитлар ҳайрон бўлишиб, бир-бирига қарашиб туриб эди, буларнинг ичидан Тўлакботир чиқиб айтди: „Ў қирқ йигит, Авазхон менга уч кун бурун, „Ака, мен қочаман десам йўл тополмайман, сиз менга йўлбоши бўлинг, иккаламиз қочамиз“ деб айтган эди.

Мен, қўй, ука, уят бўлади деб, алдаб юриб эдим. Ҳе аттанг, мен кўп насиҳатлар қилиб эдим. У, Чамбилга қараб қочган“ деди. Кўп оғиз эмасми, бирови у деди, бирови бу деди, қирқ йигит ҳархил гапирарётир. Шунда Гүрүғлибекнинг қаҳри келиб, илондай заҳри келиб айтди: „Э хумса номардлар, ҳаммани ўзларингдай номард билманглар. Авазхон ўғлонни олдиларингда кўрасизлар, қочадиган одамнинг сурати бошқа бўлади. Шу йиғиндагў қирқ йигит борсан,

баринг қочсанг ҳам Авазхон қочмайди!“ деб, Гўрўғлибек
йигитларига қараб бир сўз деди:

Бизнинг блан ҳамроҳ бўлган ёронлар,
Авазхонни деманг номард, нодонлар,
Қирқингнинг ичинда Авазхон бошчи,
Авазхонни деманг номард, нодонлар!

Аваз ўғлон қирқ йигитнинг оғаси,
Ботирларнинг Аваз олтин соқаси,
Авазхонни қўрқоқ деманг, номардлар,
Авазхоним Чамбилбелнинг марқаси.

Авазхон полвонга баринг иярарсиз,
Олдида хизмат қиб баринг юрарсиз,
Авазхонни қўрқоқ деманг, ботирлар,
Бол Авазни олдингизда кўрарсиз!

Баринг қочсанг, полвон Аваз қочмаса,
Ёвдан қайтмас, кўзлаганин санчмаса,
Авазхонни қўрқоқ деган номардлар,
Аваз босилмайди то қон сочмаса!

Аваз ўғлон қўрқоқ эмас, бўриди,
Урушга кирганда эрнинг эриди,
Авазхонни қочти деган хумсалар,
Аваз қочган эмас, ул илгариди!

Болим Аваз йигитларнинг сараси,
Авазхон-да, така ёвмид тўраси,
Бол Авазни қўрқоқ деманг, номардлар,
Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси!

Авазхон қўрқмайди асло, хунхорди,
Кам деманглар Авазхондай шунқорди,
Сен қирқингдан ёлғиз ўзи зиёда,
Полвон Аваз ёмон кунда даркорди!

Майдонда Авазга одам чиқмайди,
Галали қўшиндан Аваз қочмайди,
Авазхонни қўрқоқ деманг, хумсалар,
Қулобали қўлдан Аваз йиқмайди!

Ҳали менинг Аваз ўғлим эр бўлар,
Эр не эмиш, ошиб кетган шер бўлар,
Ҳали ёш-да, камолига етканда,
Аваз танҳо мингга баробар бўлар!

Аваз юрар дойим душман қасдига,
Отин ҳайдар катта қўшин устига,
Бол Авазни қўрқоқ деган номардлар,
Қараб бўлмас чин ботирнинг бастига!

Аваз полвон ушлаганин беркитар,
Қаҳри блан қараганин қўрқитар,
Бол Авазни қўрқоқ деган подоилар,
Қизилбошни қўйдаи қилиб ҳуркитар!

Авазни сизлардан зиёд ғайрати,
Мардликка ярашган сину-симбати,
Хон Авазни қочди деган номардлар,
Мард қочмайди, така-ёвмид бекзоти!

Авазнинг қирқингдан зиёдди ори,
Нега қочсин така-ёвмид сардори!
Бол Авазни қочди деманг, номардлар,
Қочди деган полвон Аваз илгари!

Йигитлар, полвонлар, амрим тутинглар,
Қамчи беринг, отларни ўйнатинглар,
Қочти деманг, Авазхонинг илгари,
От чопинглар, бол Авазга етинглар!

Ана энди Гўрўғлининг ҳар кўзи шокосадай, баданидаги туклари сихдай бўлиб кетди. Ана энди қирқ йигитга „Отга минсин!“ деб фармон берди. Йигитлар топир-тупир отланаётир. Шунда Гўрўғлибекка эшитдирмай Тўлакботир йигитларга аста-аста айтди: „Сизлар шу бугун ҳам шу ерда ётинглар, менга оқ фотиҳа беринглар, мен орқамга қараб юрайин, эрта чошгоҳда шу ерга Авазхон ўғлонни топиб олиб келмасам, Тўлакботир бўлмасдан кетайин, мохов бўлайин, телпак бўлмайин, тумоғ бўлайин, серка бўлмайин, улоғ бўлайин, чиноқ бўлмайин, шалпанқулоқ бўлайин. Агар Авазхонни топиб келмасам, ўла-ўлгинча бедимоғ бўлайин. Агар ёлғон айтсам, моховдан ҳам ёмон бўлайин, песдан дурустроқ бўлайин. Мен айтолмайман, Гўрўғлибекдан жавоб олиб беринг“ деяётир. „Ў Холдор маҳрам, ў Аҳмад сардор, мени сра ёлғон айтганимни кўрибмидинглар, ё бир ерда қўрққонимни, ё биққонимни кўрган бўлсанглар, айтинглар. Мен ҳали Тўлакботир от кўтариб, сра ёлғон айтган одам эмасман. Душмандан қўрқиб, ҳайиққан одам эмасман. Гўрўғлибекка айтинглар, шу ерда қўнсин, отлар ҳам дам олсин Тағи Авазхонни ташлаб кетмайик. У, йўлни тополмай адашиб қолса, сўнгдан Ҳасанхонни излагандай, уни ҳам изламайик, мен топиб келайин“ деди.

Тўлаботирнинг қасди Авазхон эмас. Авазхонни топиб келаман деб, шу ердан бир чиқиб олса, шу баҳона, йигитлар кўрмасдай бўса, орқасига қарамай уриб қочмоқчи, ўзи қутулиб кетмоқчи.

Йигитлар бедов отларни ўйнатиб бораётир. Ана энди Гўрўғлибекнинг бир алами икки бўлиб, кўнгли ҳарёққа қочиб, шердай бўлиб имраниб, булутдай кўнграниб, кўзлари ўтдай ёниб, аждаҳодай ишқириб, пилдай пишқириб, отнинг ўсти-ўстига қамчи бериб, тоғдан ошиб, пастига тушиб кетиб бораётипти:

От чопиб олинглар йўлнинг дашини,
Тамошо қинг чин ботирнинг ишини,
Жондан кечган жаллодларим, бекларим,
Ботирлар, бўшатинг отнинг бошини!

Мард йигитлар, элда даврон суринглар,
Илоҳи дун'ёда давлат кўринглар,
Гўрўғлига ҳамроҳ бўлган арслонлар,
Аяманг, отларга қамчи беринглар!

Гўрўғлининг энди зиёда ғами,
Кўздан оққан ёши юзга шабнами,
Баробар қиб қўйинг отнинг бошини,
Гўрўғлининг бирга келган ҳамдами!

Қичалсин тулпорлар, пешнаб чопилсин,
Кучи йўқ бедовлар йўлда қоқилсин,
От чопинглар, ботирларим, қистанглар,
Чопиб ҳайданг, бол Авазим топилсин!

Қирқ йигит, амримни маҳкам тутинглар,
Энди менга яхши хизмат этинглар,
Қамчи беринг югрик тулпор отларга,
От чопинглар, бол Авазга етинглар!

Ботир беклар, яхши сўздан сўзланглар,
Эр бўлсанглар Арзрумни кўзланглар,
Гўрўғлининг қирқ азамат беглари,
Қистов қилинг, бол Авазни изланглар!

Аё беклар, ботирларим, шерларим,
Ғазо куни мингга тегар эрларим,
Ботирларим, бол Авазни топинглар,
Гўрўғлиман бирга келган бегларим!

Қирғи деган қушлар бўлар қиёда,
Не кўриб, кечирдим фони дун'ёда,

Ҳасанхоннинг ўти менга озмиди,
Устига Авазхон бўлди зиёда!

Бек Гўрўғли бугун тўйди жонидан,
Ҳасанхон деб чиққанди ватанидан,
Бу айрилиқ ёмон бўлди, йигитлар,
Устига айрилди Авазхонидан.

Уча билмай қанотимдан қайрилдим,
Юра билмай балчиқ ердан тайрилдим.
От чопинглар, ботирларим, қистанглар,
Ҳам Ҳасандан, ҳам Аваздан айрилдим!

Бефарзандлик мени қилди саргардон,
Арзимни эшитинг, қирқ йигит арслон,
Мен билмадим бол Авазнинг сирини,
Ўрталикдан нега кетди Авазхон?!

Бол Авазга ҳайрон бўлиб бораман,
Кўзда ёшим тўфон бўлиб бораман,
Эшитинглар, қирқ азамат, сўзимни,
Юрагим лиқ тўла қон бўб бораман.

Аваз бўзди, менинг кўнгил хушимди,
Оқизди кўзимдан қонли ёшимди.
От чопинглар, етиб олинг ортидан,
Топмай қўйманг Аваз қаламқошимди!

Фони дун'ё ҳамма қулдан ўтади,
Куйсин ўлим, ҳаммани йиғлатади,
Гўрўғлининг ҳарбир айтган сўзлари,
Қирқ йигитга симдай бўлиб ботади.

Қирқ азамат, худо, дейди чўлларда,
Отларига ҳақ деб қамчи беради,
Шамолдай бўб бораётир бедовлар,
Алқарман кийикни қувса етади.

Қирқ йигитнинг чўлда қилган тўзони,
Чўлларни тумандай ғубор этади,
Бол Авазни излаб, чопиб келади,
Топсак деб йигитлар жонин сотади.

Авазхон ҳам бўз бало-да, йигитлар,
Бирор фасл тўхтаб турса нетади?
Қирқ отнинг туёғи, дўстлар, қумларни,
Чангаллаб отгандай кўкка отади.

Қирқ ботир боради ғамга ботилиб,
Тўпнинг ўқидай бўб отлар отилиб,
Бораётир қирқ азамат чўлларда,
Чангу-губоридан офтоб тутилиб.

От оетига қарамайди ботирлар,
Қамчи қорман ёмғурдай бўб тўкилиб.
Кўринарми бол Авазнинг қораси,
Қирқи ҳам олдига қараб тикилиб.

Чопмоққа бўлмайди, олди ўрлари,
Кўп чопилса чиқар отнинг терлари,
Келаётир Авазхоннинг ортидан,
Туркман элнинг оти чиққан шерлари.

Душмандан ийманмас, ёвдан қўрқмайди,
Ёвмидман таканинг баҳодирлари.
Бир-биридан қолишмайди савашда,
Иши ғазо бўлиб юрган эрлари.

Майдон-майдон бедов отни елсак деб,
Қаватига биз ҳам ҳамдам бўлсак деб,
Полвон Ҳасан келиб эди Даллига,
Ололмаган бўлса, бизлар олсак деб.

Асл тулпор экан барининг оти,
Шу узоқ йўлга яратиб келади.
Йўли узоқ, юриш қистоқ, чўл бўса,
Тулпор экан, шундан ўтиб келади.

Жуда қаттиқ қистов бўлди шу сафар,
Тақдирда бор экан, тортиб келади.
Чарчамасдан, ҳоримасдан қирқ ботир,
Эр экан, қўшиғин айгиб келади.

От бўлади эр йигитнинг қаноти,
От бўлар йигитнинг мурод-мақсати.
Йигит бўлса асл отга муносиб,
Нега тулпор бўлмас эрларнинг оти.

Кўринмайди Арзрумнинг қораси,
Олис экан эковининг ораси,
Кеча-кундуз ғайрат қилиб йўл тортар,
Отга йўл бермайди тоғнинг ўраси.

Кун чиқиб, ёруғ бўб, ботиб боради.
Оқшом бўлиб, тонглаб отиб боради.

Узоқ экан эк¹ ораси, ёронлар,
Туз насиба, тақдир тортиб боради.

Тўпнинг ўқидай бўб тулпор отлари,
Узин буклаб, чўлга отиб боради,
Бир хиллари сенинг отинг ёмон деб,
Кийикдай сакратиб, ўйнаб боради.

Уч кунлик йўлни бир кунда олади,
Манзиллардан қистаб ўтиб боради,
Қирқ азамат маст бўридай чопиниб,
Бир-бирига иш кўрсатиб боради.

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити блан кетаберсин,
Ар зрумнинг йўлини тутаберсин. Энди гапни Авазхон ўғлондан,
ўзи ёш полвондан эшитинг.

Авазхон ўн кечаю-кундуз от ҳайдаб, отнинг бетига қарамай,
бирор пасл бир ерда дам олмай қистаб юриб, Доғистон тоғининг
устидан келди. Ана энди Авазхон тоққа қараб отни ҳайдади.
Эрта саҳар даранинг ичиға кириб борди. Авазхон шундай қараса,
кўп қўшин қимирламай ётипти. Авазхон буни кўриб лол бўлди,
ўзига айтди: „Во ажабо, бу нима деган сир бўлди? Бу қўшин
Ҳасанхонни қамаб, олдини олиб, далага чиқармай ётганмекан,
бўлмаса, бу тоғнинг ичида бу қўшин нимага ётипти?!“

Авазхон кўп фикр қилди. Кўнглида айтди: „Қирқ йигит ҳам
бошқа йўлга юрмайди, шу йўл блан тўп-тўғри келади. Агар мен
улар келгунча, қўшинга аралашмай қараб турсам, икки бошдан:
„Авазхон қўрқиб турган экан; бизлар етиб келгандан сўнг,
пича жони кирди“ дер. Уларнинг та’наси ҳам бизга керак эмас.“
Чигирткадан қўрққан, экин экмайди“ дегандай, лашкардан
қўрққан киши, мунча қўшиннинг устидан келмайди-да.
Энди бу қўшин блан сўғишмоқ даркор“ деб, отидан тушиб,
отига бир оз дам бериб, айил-пуштонини қаттиқ-қаттиқ
тортиб олди. Совут кийди, қалқонни энига ташлади,
қилични белига бойлади. Азиз-авлиёлардан мадад тилаб,
Авазхон ўғлон шу ётган лашкарга от қўйиб турипти.
Энди гапни қўшиндан эшитинг.

Бу қўшин қариб икки ойдан бери тоғнинг олдини қамаб
ётиб эди. Жуда бепарво бўлиб кетиб эди. Бирдан Авазхон
полвон от қўйиб, қўшинга аралашиб қолди. Беваҳм,
бепарво ётган қўшин бирдан чувлаб: „Қўйма-қўйма, ур-ҳо,
ур-ҳо!“ деб шовқин солиб, чувлашиб, излашиб қолди:

¹ Икки.

Полвон Аваз ҳақ деб савашга тушди,
Унгу-чап силтайди кескир қиличди,
Одам тўда, кўп тиқилиш келган сўнг,
Ҳар силтовда кесар беадад бошди.

Ҳайрон қоб Авазнинг зарби-дастига,
Гўрўғлидан ўрганган-да силташди.
Асли мард, ҳар ерда иши мард бўлар,
Ботирликман танти бўб аралашди.

Ундаям бор не бир гўзал ўғлонлар,
Мен сендан камми деб, келиб айқашди.
Тамошони кўрар бўсанг биздан кўр,
Энди кўр-да, кейинга гирдак сийғашди.

Полвон Аваз энди кирди савашга,
Не ботирлар киприк қоқмай тенглашди.
Битта-битта ўлган ҳисоб бўлмайди,
Энди мендан кўринг мурда тўплашди.

Пор-порлатиб катта карнай тортилди,
Авазнинг зарбидан сафлар йиртилди.
Бари турди, ухлаб ётган кўп лашкар,
Бол Авазнинг тўрт атрофи беркилди.

Полвон Аваз тулпорин ўйнатади,
Туйғундай бўб тиклаганга етади.
Уткир исфиҳони бачча қўлида,
Кимга етса икки бўлиб ўтади.

Оч бўридай оралапти лашкарди,
Тўплаб бет олдига қўйиб кетади.
Авазхон аждарҳо бир биллак ўғлон,
Қўлига илинса силтаб отади.

Қаҳрман Авазхон отиб юборса,
Тушкан ерда қимирламай ётади.
Кўп қўшинга қўзғолон тушти, ёронлар,
Улар ҳам жазойил тўпни отади.

Катта тўплар аждаҳодай ишқириб,
Тоғнинг дараларин бузиб кетади.
Бир одам-да, кўпни нима қилар деб,
Улар ҳам ҳадеб жонин сотади.

*

Қўшин бўлди остин-устин,
Ҳарким излайди ўз дўстин.
Қўйма-қўйма, урҳо-ур! деб,
Қамаб олди баланд-пастин.

Милтиқ отиб, шақир-шуқур,
Аробалар тақур-туқур.
Кўп қўшинга шовқин солиб,
Тош юмалар қатир-қутур.

Қўрқоқ қочиб, қирдан ошиб,
Қўрққанлари қолди шошиб,
Бир тала-тўп бўлиб қолди,
Отлиқ, яёв аралашиб.

Бориб қолса чувлашади,
Бари бирдан „қўйма!“ дейшиб,
Бақиради бир хиллари,
Олдин-олдин куйиб-пишиб.

Болалик қиб полвон Аваз,
Қоларми деб эдим шошиб,
Асли эр-да, зоти хунхор,
Бораётир қайта ошиб.

Не бир ботирман деганга,
Юрипти полвон тўғишиб,
Танҳо ўзи кўп кишиман,
Майдонда танги сўғишиб.

Аямасдан қизил қонни,
Доғистон тоғда тўкишиб,
У ундай деб, бу бундай деб,
Кўп блан танҳо сўкишиб.

Асли ботир шерлик қилиб,
Юрипти ўткирлик қилиб.
Бир одам ҳам бир қўшинга,
Кетоларми зўрлик қилиб.

Қоронғидан ёруғ бўлди,
Элнинг кўнгли фориг бўлди.
Ҳамма кўрди, бир ёш бачча,
Болалиғи аниқ бўлди.

Қўрқоқнинг кўзи ёш бўлди,
От чоңди, гавда лош бўлди.

Ўликлар жуда чош бўлди.
Жуда қаттиқ талош бўлди.

Бўялган қора тош бўлди,
Бирам танти саваш бўлди.
Қирилган қизилбош бўлди,
Душман балога душ бўлди.

Бир тала-тўп уруш бўлди.
Кўрсанг қизиқ бир иш бўлди,
Қизиб кетди бари энди,
Кун чиқиб, катта чош бўлди.

Ана энди уруш бўлаберсин, гапни баланддан—Ҳасанхондан эшитинг. Ҳасанхоннинг яраси қора қўтир бўлиб, ўзи туриб ўтиратурган бўлиб қолган эди. Даллихон блан суҳбатлашиб ўтирганда, уч-тўрт тўп отилди. Патир-путур милтиқ отилиб қолди. Карнай-сурнайлар чалиниб кетди. Шунда Ҳасанхон Даллихонга қараб айтди: „Булар нимага беҳузур бўлиб қолди, бўйингдан Даллихон, бир қарасанг-чи, нима рўй берди?“ деди. Даллихон бир баланд тошнинг устига чиқиб қараса, бир ёш бола, қўш пўпакли найзасини қўлига олиб, қийғир чумчуқни қувгандай, душманларни олдига солиб қувиб юрипти. Даллихон бу одамнинг тўрасини қидириб келганлигини билди, димоғи чоғ бўлиб, кулиб, лабини тишлаб, чикка бел бўлиб, қошини кериб туриб, булбулдай сайраб, товусдай бўйлаб бир сўз айтаяпти:

Оҳ тортасан, тарқатасан ғамингни,
Ёдлайсан қирқ аждар, кўп одамингни,
От тутиб йўқлайсан сен маҳрамингни,
Орқангиздан йўқлаб келган кимингни?

Тўқол ёллик тўриқ от бор остида,
Қўш пўпаклик найза борди дастиди.
Киш телпаги, қирмизи тўн устида,
Қирмиз тўнлик йигит, айткин, кимингни?

Ё ўн учда ё ўн тўртда камоли,
Ойни хира қилар равшан жамоли.
Ўзи кўп ёш, жуда бузуқ хаёли,
Хотири паришон бўлган кимингни?

Дам-бадам оҳ дейди, на'ра тортади,
Во акам, деб отингизни айтади.
Кечгача лашкарни тамом этади,
Аждар сифат одам бўлган кимингни?

Оҳ тортади, оғам дейди, бўзлайди,
Кўп қўшин ичида сизни излайди,
Оти қушдай учар тоғни кўзлайди,
Тинмай сизни йўқлаб юрган кимингди?

Жудаям ёш, жудаям ёш, жуда ёш,
Зарбидан титрайди душман қизилбош,
Ҳур мисолли, ризвон сифат, қаламқош,
Тоза пари, инсон бўлган кимингди?

Отингизни айтиб на'ра уради,
Аждаҳодан зиёд бўлиб қиради,
Бир ўзи ҳам барин додин беради,
Ёлғиз кўпга голиб бўлган кимингди?

Бир ёш бола аждаҳодай ишқириб,
Кўп душманни танҳо бир ўзи қириб,
Узоқдан келипти кўп чарчаб, ҳориб,
Уруш қилиб ҳоримаган кимингди?

Яккамекан, ё бормекан одами,
Сизнинг учун, тўрам, куйинар, кўп гами,
Ёлғиз йигит, қошида йўқ ҳамдами,
Танҳо кўпга қирон солган кимингди?

Мунча сулув бўпти, ҳақнинг фармони,
Уни кўрганларнинг кетар дармони,
Ўзи бола, ер юзининг полвони,
Оламга тала-тўп солган кимингди?

Шукр қил, мард тўрам, энди ҳам кетар,
Сенинг хабаринг ҳам уларга етар,
Ҳам ема, полвоним, шул эр обкетар,
Бизларга меҳрибон бўлган кимингди?

Мен шод бўлдим, сен ҳам, тўрам, шод бўлгин,
Худойингга шукринг беадад дегин,
Шу бола бизларга келган, хўб дегин,
Йиғлаб сизни излаб юрган кимингди?

Ана Ҳасанхон полвон оҳ тортиб айтди: „Даллихон бўйингдан, энди сен ҳам хафа бўлма, мени излаб Авазхон иним, эмакдошим келипти. Сенинг куёвинг шу йигит бўлади. Авазхон мени соғинган. Оғамга бир нарса бўлган деб, Арзрум қаёқда деб, одамлардан сўраган. Ундан сўнг уриб келаберган-да. Бўлмаса, бу сра бир ўзи келмас эди. Бу шундай қилиб келиб қолган. Энди сен турсанг, Фиркўкни.

минсанг, ёв-яроғни тақинсанг, бир кўринадиган ерга бориб қараб турсанг.

Остингдаги Ғиркўк унинг остидаги отини кўради, кўриш блан гулдираб кишнаб юборади, шу Ғиркўк отнинг довушини эшитиб, ҳарқандай тўда тўпда бўлса ҳам димоғи чоғ бўлиб, орқангдан эргашиб келаберади. Тез бор!“ деб буюриб турипти:

Бул жудолик мени қилди саргардон,
Сўзларимни бир-бир эшит, Даллихон,
Ғиротни сен тезроқ мингин, бўйингдан,
Мени излаб келган экан Авазхон.

Майдон-майдон отин жилган эканди(р),
Улигим эгали бўлган эканди(р),
Олиб келгин қаватимга, бўйингдан,
Мени излаб Авазхон келган эканди(р).

Қулоқ солгин, Хон Далли, нолишима,
Душман қойил энди қилган ишима.
Отимни ми, кўриниб кел кўзига,
Олиб келгин жигаримни қошима.

Менинг укам—чилла маст норим бўлади,
Эрка ўскан аждаҳорим бўлади.
Олиб кел, бўйингдан менинг қошима,
Шу йўлбарс, Даллихон, ёринг бўлади.

Бол Авазим чин очилган гул бўлар,
Ширин тили сўзласа булбул бўлар,
Олиб кел, бўйингдан, менинг қошима,
Менинг укам, сенинг тўранг шул бўлар.

Олиб келгин, мен укамни кўрайин,
Тирик бўлсам бирга даврон сурайин,
Бор, бўйингдан, олиб келгин укамни,
Чарчагандир, йўл азобин сўрайин.

Отланиб бор шер тўрангнинг қошига,
Дўсту-душман қойил бўлган ишига.
Душман бўйин бермас ёлғиз кишига,
Яна бир гап бўлмасин ёлғиз бошига.

Сен қошига борсанг шунда кўрасан,
Чамбилда шуминан даврон сурасан.
Ёлғиз қўйма полвонингни — ёш бола,
Бирга бориб сен ҳам ҳоми берасан.

Манов тоғда яра олдим ўзима,
Бўйингдан, қулоқ сол айтган сўзима.
Худойимга, шукур, раҳбар келипти,
Сен бориб дарак бер кўрар кўзима.

Сени кўрса полвон Аваз шод бўлар,
Авазга танитган Фиркўк от бўлар.
Сен бориб кўрингин, нозим, кўзига,
Чидаб турмас, кўрса бетоқат бўлар.

Сени кўрса Аваз отни билади,
Қайта бергин, кўрса ияриб келади,
Олиб келгин Бол Авазни, бўйингдан,
Ияртиб кел, Даллижон, тўранг бўлади.

Фариб эдим, танҳо эдим—шод бўлдим,
Шукур, ғамдан мен энди озод бўлдим.
Олиб келгин полвонимни қошима,
Соғиндим, кўрайин, бетоқат бўлдим.

Бу танҳолик мени қилди саргардон,
Қайтайин танимда қолмади дармон.
Тезроқ бориб олиб келгин, бўйингдан,
Хафа бўлмай, шод бўл, келсин, Авазхон.

Ана энди Даллихон Фиротни эгарлаб, айил-пуштонин тортиб, Фиротни миниб, Авазхон уғлонга қараб жўнади. Даллихон йўлда, „қандай қилиб бораман“ деб уялди. Яна ўзига-ўзи айтди: „Э, Хон Далли, ўзи ёшгина бола экан, мунимасидан уяласан?“ деб Фиротига қамчи босди; Фиркўк оғзини очиб, Хон Даллини олиб қочди, қушдай учиб жонивор, Даллининг кўнглини очиб, кокил ташлаб, ҳартирафга анғишлаб, бир қирнинг устига чиқди.

Ана энди пастда бўлаётган шовқин-суронни эшитиб, Фиркўк яна Даллихонни олиб қочди, тўппа-тўғри қўшиннинг устига қараб босди:

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига.
Хон Далли ўйнатиб Фиркўк тулпорни,
Чопиб чиқди бир тепанинг устига.

Хон Даллининг оти ўйнаб уринди,
Талаблига худо иқбол бер энди,
Чопиб чиқди бир қироқнинг устига,
Кўп қўшин ичида Аваз кўринди.

Жонивор Фиркўк от Авазни кўрди,
Тўрт оёгин ерга тираб чинқирди,
Фиркўк отнинг на'ра тортган довшига,
Етти осмону-ер ларзага кирди.

Қўшинман уришиб ётган Авазхон,
Бир қаради—Фиркўк тулпорни кўрди,
Энди кўринг неча ўйин бошлади,
Бошин чайқаб жонивор кокил ташлади.

Авазхоннинг остидаги тўриқ оти,
Булутдай гулдураб жонивор кишнади,
Жонивор Фиркўк от гулдай яшнади,
Уриниб, энтикиб жонивор пишнади.

Икки от Даллини қилди саргардон,
Одамдай эмраниб кишнар эки ҳайвон,
Фиркўк отнинг довшини эшитиб,
Ишин қўйиб, онг бўб қолди Авазхон.

Хон Далли ҳам келолмади нйманиб,
Қайтарини¹⁾ билмай қолди ёш ўғлон,
Хон Далли ҳам лол бўб турган вақтида,
От чошишиб етиб келди қирқ арслон.

Ана энди Ҳасанхоннинг сўзи блан келган Хон Далли, Авазхонни кўп қўшин ичида урушда кўрди. Авазхонни таниган Фиркўк от гулдураб кишнаб юборди. Унга жавоб қилиб, Авазнинг тулпори ҳам кишнади. Аваз, Фиркўкнинг устидаги одамни таниёлмай, кўнглида айтди: „Во ажабо, бу Фиркўк от асло душманнинг остида бир қадам ҳам юрмаса керак эди, эгасидан бошқани миндирмаса керак эди, бу нимага бундай қилди экан?“ деб Авазхон лол бўлди. Ҳайрон бўлиб турганда, қирқ йигит от қўйиб келаберди. Буни Хон Далли ҳам кўрди, Авазхон ҳам кўрди. Хон Далли буларни кўриб, тўрамга айтаман деб, зеҳн кўйиб, келган йигитларнинг оти, тўнига қараб, кўриб, билиб, Ҳасанхоннинг олдига чиқиб кетди.

Ана энди Даллихон Ҳасанхоннинг олдига келиб, димоғи чоғ, ўзи хушчоқчоқ бўлиб, қақирлаб кулиб, бир сўз айтаяпти:

ДАЛЛИХОН

Бир зўр одам майиб пордай инграниб,
„Болам!“ деб ўртаниб, ўтларга ёниб,
Қопқорайиб чуйкаб кетган тутаниб,

¹ Қайтарини—нима қилишини.

Қора кўк от аждаҳордай тўлғаниб,
От устида йиғлаб келган ким бўлди?

ҲАСАНХОН

— Гўрўғлибек отам шул, қиблагоҳим,
Йиқилсам, суринсам, пушту-паноҳим,
Ёвмиднинг сардори, менинг подшоҳим,
Ҳаққа шукур, еткизипти оллоҳим,
Юзминг шукур, қиблагоҳим келипти.

ДАЛЛИХОН

Қўш пўпакли найза ушлаб дастига,
Отин чопис баландига, пастига,
Кўзин тикиб, кўп душманнинг қасдига,
Катта саман тулпор оти остига,
Мош-биринч соқолли бўлган ким бўлди?

ҲАСАНХОН

Ёвмид элнинг билсанг у бир оғаси,
Таканинг юртини олтин соқаси,
Совут кийса киравкадан ёқаси,
Аҳмад сардор, валлакатнинг тоғаси,
Мени излаб, Даллижон, тоғам келипти.

ДАЛЛИХОН

Отангиз қошида бир йигит тождор,
Ўзи соҳибқирон, турхи аждаҳор,
Уруш бўлса қирқ минг қулман баробар,
Йигитлардан олдин оти, чин тулпор,
Қора тулпор миниб келган ким бўлди?

ҲАСАНХОН

Даллижон, у хосиятли бир одам,
Ҳарким шодмон бўлар қўшилса бирдам,
Ўзи полвон, яна соҳибқирон ҳам,
Йигитлар сардори Холдорхон маҳрам,
Тўранг излаб, Холдор маҳрам келипти.

Ана энди шундай қилиб, Хон Далли бутун полвонларни бир-бир сўраб олди. Ҳасанхон блан Даллихон димоғлари чоғ бўлиб, ўлтираберсин, қизиқни кўраберсин, гапни буёғдан эшитинг.

Ана энди қирқ йигит от чопис келганда, Авазхон қўшинни бир четдан қириб юрар эди. Беглар буни кўриб, Авазхонга офарин ўқиб, йигитлар отдан тушиб, айил-пуштонларини қайтадан боғлаб, қўлларига қилич, найзаларни

олиб, урушга тайёрланиб чоқ бўлаберди. Йигитлар ичидаги Тўлакботирнинг жони тос тўбасига чиқди. Асли тожикдан келган ботир эди, оти Тўлакботир эди. Ба'зилар ботир Тўлак ҳам дер эди. Беглар: „Хушимиз келганда эрмак қилиб, гап айтдириб, кулиб юрамиз“ деб эргаштириб юрар эди. Аввалдан синамол ботир эди. Ана нима дейсиз, Тўлакботир серрайиб ўлиб қолди. Нега, даранинг ичидан кўп қўшин чиқиб қолди. Буни кўриб, қўрққанидан титраб, ақли учиб, ҳуши қочиб, қўлидан найзалари тушди. Энди урушдан қўрққанидан уч йиллик иситмаси тутиб, кўзлари бўзрайиб, ранги сарғайиб, қўрққанидан қизариб, нима деярини билмай дод деб қўяберди. Нимага? Душманни кўрмасдан, илкисдан бориб қолди, қарасаки, яқинлаб қолипти. Бўлмаса, илгарилар узоқдан кўрар эди. Қўшинни кўргандан, ўзини четлаб, „Отимнинг айили бўш экан“, ё „узангим узилди“ деб, кейин қолар эди. Сўнг бекларнинг кўзини олабериб, бир панага ўзини олар эди. Бу, ботирликни дойим меҳмонхонада қилар эди. Ўтнинг олдида, чироғнинг ёруғида бундан одам қутулмас эди, агар Рустам бўлса ҳам олиб урмасдан қўймас эди, шундай ботир эди. Кўп эҳтиёт эди. Бу сафар тоғлиқ қилиб, ёвни кўрмай, устидан келиб қолди, бўлмаса, ўлса йўламас эди.

Шунда Тўлакботир қараса, қирқ йигит от қўймоқчи бўлаётипти. Бу, баҳона тополмай қолди, топган гапи шу бўлди: „Бор, мен навкарлик қилмайман, сипоҳигарликни қўйдим“ деб, бир сўз деяётир:

Мен буйтиб ғазо қилмайман,
Энди сипоҳи бўлмайман.
Бахудо навкар бўлмайман.
Берган торингни олмайман,

Бир от берди саман сариқ,
Сатта берди сомон тариқ,
Минай десам отим ориқ,
Бахудо навкар бўлмайман
Берган торингни олмайман.

Оқ сут берган очам қолди.
Опам олган поччам қолди.
Юрганда отдан қолмаган,
Оқ куррали мочам қолди.

Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман,
Тўлакботир онои-мас,
Бекорга ўлиб қолмайман.

Икки катта ола-ғозим,
Икки каптар ўйинбозим,
Кечаги бозордан олдим,
Қолди ўн пуллик хўрозим,
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ўлтирардим белим букиб,
Эринганда „Машраб“ ўқиб,
Кунда икки жуф иш тўқиб.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Сандиқда дафтарим қолди,
Кўп қизик гапларим қолди,
Жўжадан ўргатиб эдим,
Ўйинчи каптарим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ҳам'енда тўла ақчам қолди,
Сават тўла найчам қолди,
Жўжадан шу йил ўргатган,
Экови ҳам чоғир кўзли —
Кўзи туздай зоғчам қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Ола кўзли, тор биқинли,
Суяр сарви нозим қолди,
Янги тили чиқай деган,
Ота, деган қизим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Солиғлиқ тўшагим қолди,
Уч тутам машоғим қолди,
Жуни ўсиқ бароқ эди,
Битта оқ пишагим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Бир ҳовли уч бурчим қолди.
Қора қашқа гурчин қолди.
Кеча халтага соб эдим,
Уч нимча гуручим қолди.

Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Қилдан эгириб тўқиб эдим,
Ола фалахмоним қолди,
Кўкрагимда войим қолди,
Уч юмалоқ чойим қолди,
Эрғайдан ўхшатиб эккан,
Тор-тор сори ёйим қолди.
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.

Бундай сипоҳи бўлгунча,
Душман қўлида ўлгунча,
Муҳлат бермас дам олгунча,
Ўлигим тоғда қолгунча,
Бахудо навкар бўлмайман,
Берган торингни олмайман.
Ботир Тўлак анойими?
Бекорга ўлиб қолмайман.
Ўлсам қўшинга бормайман.

Ана энди ботир Тўлакнинг қулоғи чиша битипти. Тоз-за эси кетипти, нима бўлганини билмайди, яяги шақирлаб, тиши-тишига шарақ-шарақ этади. Вой-вой солиб бақираётир. Шу пиллада Холдорхон маҳрам, ҳарвақт ёвга келганда, от солар бўлганда, Гўрўглибек уни ҳайдовчи қилиб қўяр эди. Холдорхон маҳрам шундай қараса, Тўлакботир жовраб ётипти.

Шунда Холдорхон маҳрам қўлида қиличини тутиб: „Ҳа Тўлак, нима деб жовраяпсан? Бошингни олайми?“ деб бир сўз деди:

Танангдан жонингни олайми?
Оту-тўнингни олайми?
Мен ўлдириб сен қўрқоқни,
Ҳозингни сабил қилайми?

Билмаганинг билдирайми?
Рухсорингни сўлдирайми?
Мен ўлдириб сен тожикни,
Зоғчанг сабил қолдирайми?

Беглар отин желмайми?
Сендай қўрқоқлар ўлмайми?
Ёвмид элнинг сардориман,
Ўлдирмоқ қўлдан келмайми?

Энди билгил, ўлдинг, Тўлак,
Қилган ишинг дойим бўлак,
Пишагинг бе эга қолсин,
Сен тожик ўлгин эртарак.

Йиртиб ташлай дафтарингни,
Кимга айтасан гапингни?
Кафанинга сотиб берай,
Шу ўйинчи каптарингни.

Билмайсан роҳи-равишни,
Ким айтди сенга бу ишни,
Бу сўзларни қўймасанг-чи,
Бошингда кўргин қилични!

Бу сўзларни эшитган Тўлакботирнинг жони ҳалқимига келди. Тўлакботир айтди: „Ажалим етган экан, ўлим тортиб келган экан, ўладиган еримга ўзим ўз оёғим билан келибман-да“ деб, қўрққанини билдирмай, Холдорхон маҳрамга қараб бир сўз айтаяпти:

Бир шери ғаррондай остимда отим,
Такали ёвдмидди ўйнаган юртим.
Шўхлик қилиб айтиб эдим бу гапни,
Йўқса сиздан зиёдади ғайратим.

Дам шу дамди, ўзга дамди дам дема,
Ботирман, мени ўзингдан кам дема.
Шўхлик қилиб айтиб эдим бу гапни,
Холдорхоним, Тўлак учун ғам ема.

Ҳай-ҳайлаб от қўяй майдонга якка,
Гулғулалар солай кўкда малакка.
Валламатим, Тўлак учун ғам ема,
Қилайин қўшинни мен тикка-тикка.

Мен келаман неча тоғлардан оша.
Минган отим, ёв-яроғим яраша.
Тўлакботир танҳо кирсин майдонга,
Валламатим, урушни қил тамоша.

Мен кирай савашга, Холдор, қараб тур,
Менинг қилган ишларимни ўзинг кўр!
Ҳай-ҳайлаб от қўяй майдонга танҳо,
Башарти сен амал берсанг мирохўр.

Холдорхон айтди: „Тўлакботир, сен Авазхонни кўриб, билиб кел, урушнинг бу тарафидан кириб, у тарафидан чиқиб кел, сени шунда мирохўр қиламиз!“ деди. Тўлакботир айтди: „Мени қўрқоқ деманг! Мен ҳам шу йигитлар нима қилса, шуни қиламан“ деб турган эди. Гўрўғлибек бирдан, „от қўй!“ деб юборди. Ботирлар от қўйиб келаётир. Тўлакботир секин-секин отни тўхтатиб қолмоқчи эди, бир йигит орқасидан келиб, отининг сағрисиغا бир қамчи урди. Тўлакботирнинг самани олиб қочди. Йигитларнинг олдига тушди. Тўлакботирнинг ақли шошди, қўлидаги қиличини ташлаб юборди. Маҳкам эгарнинг қошидан ушлади. Ана энди Тўлакботир икки кўзини ёшлаб, отига эланиб бир сўз айтаяпти:

Олдингда душман элоти,
Сен-сен саманнинг қаноти,
Жониворим, вафодорим,
Так-такo, ўзбакнинг оти!

Жомолагир нега уйтасан¹?
Нега сан ўзиб кетасан?
Йиқилиб ўлсам қайтасан²,
Так-такo, ўзбакнинг оти!

Ёмонлогир оғзинг очиб,
Улар ерда қушдай учиб,
Эсинг бўлса, саман сори,
Қутул-да ўлимдан қочиб,
Так-такo, ўзбакнинг оти!

Сенга эга бўламанку,
Кўп раҳбарлик қиламанку,
Сен ёвга бундай ёқинсанг,
Саман сори ўламанку.
Так-такo, ўзбакнинг оти!

Ботир Тўлакни ўлдирсанг,
Мени найзага илдирсанг,
Сенинг вақтинг хуш бўларми?
Тўлакни шуйтиб ўлдирсанг,
Так-такo, ўзбакнинг оти!

Ўлигимни сенга ортади,
Олдиндан биров тортади,
Сенинг кучинг шундай кўпми?

¹ Уйтасан — ундай қиласан.

² Қайтасан — қандай қиласан, нима қиласан.

Пойинг чўзилиб кетади.
Так-тако, ўзбакнинг оти.

Ана энди Тўлакботир саман отига шунча эланади, оти асло қулоқ солмайди. Ана энди қўрққанидан отини ҳам тўхтатолмайди. Тўлакботир отнинг жиловини бўш қўйиб, эгарнинг қошидан икки қўллаб ушлаб, қўрққанидан жилов тизгини ҳам эсидан чиқиб кетипти.

Тўлакботир нима қилишини билмай, пана бир жой тополмай, ўйланиб бораётир. Ана шунда олдидан бир жар чиқиб қолди. Тўлакботир ўзига ўзи айтди: „Ўлсам ҳам жўн ўлайин, шу қизилбошларнинг қўлида ўлгунча, шу ерда инғилламай ўлайин“ деб от устидан ўзини жарга отди. Жарнинг ўртасига тушди. Юмалаб-юмалаб, ўрнидан туриб, уёқ-буёққа қаради. Кўрса, шу жарнинг ичида катта бир эски ни бор экан. Қўрққанидан ўзини шу нига олди.

Ана энди Тўлакботир баҳузур дамни олиб ётиб, ўзига ўзи айтди: „Ишни Тўлакботир ўхшатди. Қирқ кишининг шунча қўшинга кучи етадими! Ҳали, албатта, кўп отлар эгасиз қолади, шунда секин биттасини миниб олиб, ҳаммадан илгари ўзим мақтанаман. Эсон-омон шабгир қилиб Чамбилга етиб оламан“ деб ётаберди.

Ана энди Гўрўғлибек йигитлари блан қиличларини филофидан суғуриб, тахмин блан Ҳасанхонни шу қўшин ўраб ётганини билди. Энди Ҳасанхонни омон-эсон топиб олсак керак, деб шердай на'ра тортиб, йигитларига қараб бақириб бир сўз айтаётир:

Кунда эрта чўланимга кеганлар,
Хизмат қилиб хушбўй палов еганлар,
Гўрўғлининг отин минган вақтинда,
Қани, менга ёвни кўрсат, деганлар!

Ин'омимни сайлаб-сайлаб олганлар,
Менга оз бердинг, деб жанжал солганлар,
Бек Гўрўғли отман сарупо берганда,
Қани, менга ёвни кўрсат, деганлар!

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Ботир юрар душманининг қасдига¹.
Отим миниб, тўним кийган қирқ жаллод,
Келдинглар ясовли ёвнинг устига.

Отларга йўл бермас тоғнинг адири.
Кўп душман олдинда ёвлаб ётири.
Келдинглар ясовли ёвнинг устига,
Ёв излаган Гўрўғлининг ботири!

¹ Қасдида.

Ана энди Гўрўғлибек йигитларига йўлда юрак бериб шердиллик қилиб, „от қўй!“ деб бир сўз айтаяпти:

От чопинг баланд-пастига,
Ўткир қилич мард дастига¹,
Жондан кечиб, жаллод бўлинг,
От қўй ғанимнинг қасдига.
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Ҳасан полвоннинг устига!²

Кел, йигитлар, кечинг жондан,
Умидинг бўлса имондан,
Юз қайтарманг бу майдондан,
Қайтманг, беглар, бу душмандан,
Қиличингни бўяб қондан,
Сиз бир ёндан, мен бир ёндан,
От қўй ғанимнинг қасдига.
Калла кесиб, қон тўкинглар,
Полвон Ҳасаннинг устига!

Бегларим, жондан кечинглар,
Кафан тўнини пичинглар.
Ҳарқайсинг мингни санчинглар,
Сув ўрнига қон ичинглар.
Ботирларим, қон сочинглар,
Ғайрат қилиб, йўл очинглар,
Қизилбошнинг беғамларин,
Кўзин уйқудан очинглар.
От қўй ғанимлар қасдига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Доғистон тоғнинг остига!

Қирқ йигитим, эр йигитим,
Букун хизмат бер, йигитим,
Жондан кечиб, жаллод бўлиб,
Шу майдонга кир йигитим.
Аяманглар қизилбошни,
Бир бошидан қир, йигитим.
Йўлбарсдай бўб чангал солиб,
Силтаб отинг шер йигитим.
Йўлни олган душманларни,
Бугун додин бер, йигитим.

¹ Дастида.

² Устида.

Белин чоғлаб, энидан ур,
Тос тўбадан ур, йигитим.
От қўй ғанимнинг қасдига.
Калла кесиб қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

Набот чирки, бахмал айил,
Ким қилмас чаманни сайил,
Душман бўлсин сизга қойил.
Қиличинг қўлда ҳамойил,
Найза қармаб, қилич силтаб,
Тортинг сори ёй жазойил.
Ҳар биттанг душман кўзига,
Кўрининг бугун азроил,
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб, қон тўкинглар.
Ҳасанхон марднинг устига!

Қон қилинг тоғнинг тошини,
Тўкинг кўзидан ёшини,
Жимиб ётган ирғол лашкар,
Кўрсин беклар савашини.
Қилич силтаб унгу-чапга,
Юмалат душман бошини.
Беглар, қайтманг, жаллодларим,
То қирмайин минг кишини,
Сайланишган ботирлари,
Кўрсин бегларнинг ишини.
У бошига кириб чиқмай,
Тортмасин отнинг бошини.
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

От қўй, беглар, тўплаб-тўплаб,
Душманларни чиқинг соплаб.
Ерга уринг полвонин топлаб,
Майдон қилинг ишни боплаб.
Қўш жиловни қўлига жуплаб,
Киприк қоқмай от қўй тиклаб,
Бир урганда кетинг буклаб.
От қўй ғанимнинг қасдига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Ҳасанхон марднинг устига!

Қирқ азамат, от қўйинглар.
Йирик-каттасин сўйинглар.

Катта тўдага сийинглар,
Душманнинг кўзин ўйинглар,
Оч бўридай от қўйинглар!
Бугун ғазодан тўйинглар,
Шунқордай тепиб ўтинглар,
Тўдалаб калла уйинглар,
Мурдасига от қўйинглар.
От қўй ғанимнинг устига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Доғистон тоғин остига!

Гўрўғлининг азамати,
Така-ёвмиднинг жаллоти.
Қамчи беринг тулпорларга,
Ёзилсин яшил қаноти,
Боссин душманни ҳайбати,
Ишларингни кўриб қўрқсин.
От қўйинг ғанимнинг устига,
Калла кесинг, қон тўкилсин,
Доғистон тоғининг остига.

Йиқинг туман байроғини,
Улдир, беглар, бўйдоғини.
Қиринг, беглар, аяманглар,
Улжа қинг аргумоғини.
Ботирларин бошин кесинг,
Қўйинг аҳмоқ, қўрқоғини.
Улжа қиб еталаб кетинг,
Туя, бўта, тойлоғини.
Улжа қилиб ҳайданг, беглар,
Қўйманг, эчки, улоғини.
Қўрқоқларга шу ҳам бўлар—
Босиб кетинг қулоғини.
От қўй ғанимнинг устига,
Калла кесиб қон тўкинглар,
Доғистон тоғининг остига.

✽

Аждарҳодай не ботирлар қўзғолди,
Бир-бирига қарамайин савашиб.
Итаришма катта тала-тўп бўлди,
Не ботирлар бетма-бет бўб солишиб.
Ажаллилар ер қучоқлаб йиқилди,
Инқиллаб солишди майдон ичинда.
Қирқ ботир келади отин ўйнатиб,
Қўлда олмос қилич чайқаб сўйлатиб.
Келҳо-кел! деб чақиради ботирлар,

Не эрларнинг зардасини қайнатиб,
Нечовларин отдан уриб йиқитди,
Ўз қониман қип-қизил қиб жайнатиб,
От чошиб юрипти қирқта азамат,
Бедовларни суқсурдай қиб бўйлатиб,
Чопишиб, суришди майдон ичинда.

Майдон бўлди, кўп ботирлар душ бўлди.
Қўрқоқнинг, ёронлар, кўзи ёш бўлди,
Тоғ ичинда бир қаттиқ саваш бўлди,
Ҳеч одам кўрмаган ниқиллаш бўлди.
Ётган қўшин кўп баалога душ бўлди,
Гўрўғлининг вақти жуда хуш бўлди.
Киши билмас жуда яхши иш бўлди,
Гўрўғлининг ботирлари пеш бўлди,
Сайланишиб юрди майдон ичинда.

Бир уруш қўзғолди „Ур-ҳо ур!“ бўлди,
Ботирлар шовқин соб „қир-ҳо, қир!“ бўлди,
Қўрқоқлар, қаррилар қўймай болларин,
„Борма!“ деб бақириб „тур-ҳо тур!“ бўлди.
Гўрўғлибек булутдаин гулдураб,
Йигитларга ҳа деб „қир-ҳо, қир“ бўлди.
Гўрўғлининг йигитлари шер бўлди,
Қизилбошлар бари бирдан йиғлайди.
Аввалдан туркманлар шундай ўр бўлди,
Улар бошдан майдон кўрган, ўрганган,
Ҳар биттаси мингга баробар бўлди.
Шу кунги уруши бўлди кўп ёмон,
Ёмонлиғи, шу қўшин абгор бўлди,
Улар ҳам ҳа, деди бўлди кўп сургин,
Йигитни улдирган номус-ор бўлди,
Хотиржам, беваҳм ётган одамлар,
Жаллодларга илкисдан дучор бўлди,
Зор-зор йиғлашди майдон ичинда.

От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Қулоқ солинг гапимнинг пайвастига,
Ўртасидан қирқиб ўтиб қирқ жаллод,
Бари чиқди бир тепанинг устига.

Ана энди Гўрўғлибек қўшиннинг уёғига-буёғига қир-
қиб ўтди. Қирқ йигитини қайтариб: „От қуй, беллар!“ деб
йигитларини шердил қилиб бир сўз айтаяпти:

Ёвмид элнинг ботирлари,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Таканинг баҳодирлари,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Ёвмид элнинг гўжжоқлари,
Белда тилла пичоқлари,
Мармаридан сочоқлари,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Така-ёвмид жаллодлари,
Қўлда кескир пўлатлари,
Гўрўғли азаматлари,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Юз қайтарманг бу майдондан,
Қиличларни бўянг қондан,
Қайтманг, беглар, бу душмандан,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

От қўйинг, гавда лош бўлсин,
Юрагинг темир-тош бўлсин,
Қирилган қизилбош бўлсин,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Сизларсиз менинг қувватим,
Эшитинглар, азаматим,
Қайтмай от қўй қирқ жаллотим,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Душманнинг ақлин шошириб,
Улигин тошга тўқшириб,
Доғистон тоғидан ошириб,
Дўн-ҳо, дўн майдон ичинда!

Тўрт тарафни беглар олсин,
Қизилбош қамалиб қолсин,
Бари сизга қойил бўлсин,
Бу мард майдон ичинда!

Қирқ ботир қайтиб от қўйди,
Ҳай-ҳайлаб майдон ичинда.
Оч бўридай бўлиб етди,
Ол-ҳо, ол майдон ичинда.

Улам ботир, булам ботир,
Кеб бетма-бет бўлиб ётир.
Тупанг-милтиқ потир-путир,
От-ҳо, от майдон ичинда.

Қўлда қилич бирда қалқон,
Гурзи қилиб талқон-талқон.
Не уллар бетма-бет бўлган,
Ур-ҳо, ур майдон ичинда.

Ботирлар хумордан чиқди,
Бир-бирини уриб йиқди,
Қизилқон сувдай бўб оқди,
Чоп-ҳо, чоп майдон ичинда.

Отлар чарчаб, мардлар койиб,
Урганини қилиб майиб,
Не отлар қолди бесоҳиб,
Солишди майдон ичинда.

Кимга етса бошни узиб,
Бек Гўрўғли „ур-ҳо!“ деди.
Кетишти тандирдай қизиб,
Ур-ҳо, ур майдон ичинда.

Қочди нечов еталашиб,
Тошга писиб паналашиб,
Қувиб, қочиб, аралашиб,
Та'сир қилиб бир-бирига,
Дуч бўб юрар саралашиб.
Ирғашти майдон ичинда.

Қўрқди Қубодшоҳ қўшини,
Тўхтатолмай қирқ кишини,
Бир кунда егудай бўлди,
Шунча қўшиннинг гўшини.
Шуйтиб¹ кўрсатиб юрипти,
Гўрўғли полвон ишини.
Қип-қизил қонга бўяпти,
Шу тоғнинг қора тошини.
Сра кўрган эмас экан,
У эл бундай савашини.
„Бу қандай сир бўлди“ дейди,
Бари ирғатиб бошини.
Нечалари бўзлаб юрар,
Кўзидан тўкиб ёшини.
Тул қилиб эрсиз қилди-да,
Арзрум қаламқошини.
Асли шошиб сурулмасди,
Кўриб беглар бардошини.

¹ Шундай қилиб.

Бек Гўрўгли шердай бўлиб,
Кўрсатди шу кун ишини.
Қувушти майдон ичинда.

Бек Гўрўгли шу тоғда,
Қизилбошман ўч бўлди.
Қирқ азамат солишди,
Эртаги кун кеч бўлди.

Қулоқ солинг турли-турли номага,
Улим ҳақ буйруғи шоҳу гадога,
Қирқ йигитни айриб олиб урушдан,
Қўшиндан айрилиб чиқди далага.
Отлари ҳам, йигитлар ҳам чарчаган,
Бориб қўнди катта қийриқ панага.

Ана энди Гўрўглибек қўшин билан тоза солишиб, кеч бўлгандан кейин, қирқ йигити билан бир кундаланг қир бор эди, шунинг панасига бориб тушдилар. Гўрўглибек шу оқшом йигитлар билан отларга дам бермоқчи бўлди. Бариси отдан тушиб, совут-қалқонни ечиб, отларни бойлаб, ором олиб, ўзларида бор талқон, туршак, қурут, овқатларини ейишиб, дам олишиб ўтираберсин.

Шунда Гўрўгли Авазхон ўғлини олдига ўтқизиб, дидорига тўйиб, шукур қилиб ўлтирди. Авазхон айтди: „Ота, мен шу ерга жуда эрта саҳар келдим. Билмай келиб қолдим. Қарасам, кўп лашкар хотиржам ётипти. Мен ўзимча ўйладим: „Бу қўшин ё бир қўшиндан қочиб келиб ётипти, ё Ҳасанхонни қувиб келган, тоққа қамаган, олдини олиб ётипти“ деб ўйладим. Бир ёғдан тегдим, бари уйқуда суринишиб, қўйма-қўйма дейишиб, аралашиб кетди. Уруш бўлаберди. Шу вақтда баланддан бир одам Ғиротни миниб келаберди. Аввал майдон билан бўлиб кўрмабман, анови қирга келганда, Ғиркўк от мени кўриб, гулдураб кишнаб юборди. Мен шундай қарасам, устида бир одам минган, мен хайрон бўлиб туриб эдим, сизлар келиб қолдингизлар. Сизларни кўриб, ул одам қайтиб кетди. Ундан сўнг уруш билан бўлиб, қаёққа кетганини билмай қолдим. Шунча биладан, Ғиркўк от шу тоғнинг устида, Ҳасанхонни билмайман“.

Шунда Гўрўглибек Авазхонга айтди: „Э болам, бекор қилибсан, сен ҳам ёвдан чиқиб, Ғиркўк отга ияришинг керак эди. Бизлар сенинг орқангда эдик, келиб уруш қилаберар эдик. Сен бирга борганинга билар эдик. Сени айтганинг тўғри. Ғиркўк от ҳаркимни миндирмайди, ҳарким ҳам унинг олдига боролмайди. Шу Ҳасанхон ярадор бўсамми? Бу қўшин шуни олдини олиб ётган чиқар, шу отни миниб келган Хон Далли бўлмасин? Ҳасанхон айтган бўлса, Ғиркўк

миндиради, у, гапга тушунади. Агар Ғиркўк шу тоғда бўлса, Ҳасанхон ҳам шу тоғда“ деб, гаплашиб ётдилар. Эртаси тонг отди. Энди гапни қизилбошлардан эшитмоқ керак.

Ана энди қизилбошлар Ғўрўғлидан қаттиқ шикаст кўриб, кўрқиб қолди. Ғўрўғлибек буёққа чиққандан сўнг, бариси йиғилиб, маслаҳат қилиб, гап шу ерга келди: „Авал бизларнинг душманмиз битта эди, битта бўса ҳам биракай эди, энди бизга душман қирқта бўлди. Энди бир арза қилсак, пошшанинг ўзи келсин, бош бўлмаса бекор гап. Ўзи келгандан сўнг қочса ҳам ўзи қочсин, қувса ҳам ўзи қувсин“ дейишди. Мирзалар арза битди.

Ана энди бу арза Қубодшоҳга етди. Чор атрофга от чоптириб, одамларни йиғаберди. Оқ туғ, қора туғ, яшил, қизил, кўк байроқлар жўнайберди, келиб бу қўшинга ямаша берди. Ғўрўғлибек ҳам қирқ йигити блан, олди-ортини йиғиб, чоқ бўлиб турдилар. Ғўрўғлибек бошлиқ қўшиннинг устига келиб қарасалар, кечаги қўшин уч хисса кўпайипти, яна келаётир. Шунда Ғўрўғлибек бу одамларни кўриб, ҳайрон бўлди. Шу вақтда кўп лашкари блан Арзрум подшоси Қубодшоҳ жаҳонга зилзила солиб, фалакнинг қулоғини қар қилиб, қарнай-сурнайни тортиб, етиб келди.

Шунда Ғўрўғлибек йигитларига кўнгил бериб: „Ў беглар, душманнынг кўплигига қараманг, ҳимматни баланд қилинг, белни маҳкам боғланг, таваккални яратганинг ўзига айланг“ деди. Йигитлари: „Э, бу нима деган гап экан?“ деб, шердай чирпиниб, йўлбарсдай чопиниб, қоллондай ўхталиб, ҳайбат қилиб турипти. Шунда Ғўрўғлибек айтди: „У йигитлар, бизлар озмиз, булар кўп қўшин, адати йўқ. Бунга битта-битта бориб, қачонгача уруш қилиб юрармиз. Эндимаслаҳат шу: Евлик от қўямиз. Худо берса, кечагидай қирғин топса керак. Ҳимматни баланд қилинг, душман кўп экан деманг, сра парво қилманг“ деб, Ғўрўғлибек йигитларни шердил қилиб турипти. Шунда йигитлари айтди: „Ў Ғўрўғлибек, бизларни кўрқадимиз деманг, бизлар эллик кунлик, балки икки ойлик йўлдан келибмиз. Қўрқсак келмас эдик“ деб, қирқ йигит мардона бўлиб турди. Шунда Холдор маҳрам Ғўрўғлига қараб бир сўз деди:

Қирқ йигит меҳрибон санга,
Юрган лашкар душман санга,
Олдинда кеб турган санга,
Уруш алвон-алвон санга.
Ҳамма марди майдон санга!

Ажал етмаса ўлмасмиз,
Қизил гул янглиғ сўлмасмиз.
Қочиб биз номард бўлмасмиз,

Қочган блан қутулмасмиз.
Душман бермас омон санга!

Савашдан асло қайтмасмиз,
Биз душманга сир айтмасмиз,
Ғанимдан қўрқиб кетмасмиз,
Сра номардлик этмасмиз,
Майдонда қиб жавлон санга.

Қирқ азамат хизматкоринг,
Саваш излар аждаҳоринг,
Ёвдан қайтмас йигитларинг,
Ҳамма бирдай жон сипоринг,
Барчадан меҳрибон санга!

Душман кўпдир, бизлар озмиз,
Оз бўб орни кеткизмасмиз,
Улар қарға-зоғ, биз бозмиз,
Майдон излаган шаҳбозмиз,
Хизматлар фаровон санга!

Валлакатим, хафа булма,
Бу душманни кўзга илма,
Хаёлингни ўзга қилма,
Мардларни бевафо билма,
Жон сипор меҳрибон санга!

Ана энди Гўрўғлибекнинг димоғи чоғ бўлиб, кўнгли оқ бўлиб: „Э ботирларим, бундай урушларни кўп кўрганмиз, душманни кўзга илмаймиз, бу турган лашкарларни назари-манзур қилмаймиз“ деб бегларига қараб: „От қўй!“ деб, шовқин солиб айтаётган сўзи:

Така-ёвмиднинг беглари,
Юринг саллона, саллона!
Қамиш қулоқ бедовлари,
Чопинг саллона, саллона!

Ўзи полвон тулпор отли,
Отлари яшил қанотли,
Чурра бедов хоназотли,
Юринг саллона, саллона!

Гўрўғлибек полвонлари,
Давлат шериклик хонлари,
Чин пўлат исфиҳонлари,
Чопинг саллона, саллона!

От қўй, беглар, шерга ўхшаб,
Оқсин қонлар селга ўхшаб,
Чилладаги норга ўхшаб,
Дўнинг саллона, саллона!

Ёвмид элнинг жаллотлари,
Така юртнинг бекзотлари,
Қўлда кескир пўлатлари,
Силтанг саллона, саллона!

От қўй, беглар, бу душманга,
Тошни бўянг қизил қонга,
Омон берманг душ бўлганга,
Уринг саллона, саллона!

Бек Гўрўғли гўжжоқлари,
Белда тилла пичоқлари,
Чин тулпор тўбичоқлари,
Сакрат саллона, саллона!

Душманинг ақлин шоширинг,
Улигин тошга тўқширинг,
Доғистон тоғдан-оширинг,
Қувинг саллона, саллона!

Гўрўғлига бўлинг ҳамдам,
Бединнинг жони жаҳаннам,
На'ра тортгин мисли Рустам,
Дўнинг саллона, саллона!

Ботирларим, бекзотларим,
Зоти бек валлакатларим,
Ёвга чопар жаллотларим,
Қиринг саллона, саллона!

Сизлар Гўрўғли қуввати,
Кўнгил туғи, тиз мадати,
Така-ёвмиднинг жаллоти,
Қиринг саллона, саллона!

От қўй, беглар шердай бўлиб,
Қонлар оқсин селдай бўлиб,
Душман қолсин ердай бўлиб,
Уринг саллона, саллона!

Гўруғлининг шудир зори,
Қурилсин Мансурнинг дори,

Така-ёвмид гўжжоқлари,
От қўй саллона, саллона!

Остида тулпор отлари,
Ёйилсин от қанотлари,
Гўрўғли азаматлари,
Дўнинг саллона, саллона!

Така-ёвмид полвонлари,
От кўтарган арслонлари,
Майдон деган ўғлонлари,
Юринг саллона, саллона!

Бугун бўлсин ажаб майдон,
Қонлар оқсин теран сойдан,
Қўйинг, беглар, қирдан, ўйдан,
Қувинг саллона, саллона!

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити блан, булутдай ҳай-
батн блан, Рустамдай қуввати блан от қўйиб, шовқин солиб,
на'ра тортиб бир сўз дегани:

„Кел-ҳо, кел!“ деб бақиради,
„Талабгор!“ деб чақиради.
Шердай бўлиб ҳайбат солиб,
Аждаҳодай ишқиради.

Йўлбарсдай бўб чобинади,
Айиқдай бўб бақиради,
Шердай бўлиб бек Гўрўғли,
Кел дейди, майдон қуради.

Қирқ йигитим, от қўйинглар,
Сиз бир ёндин, биз бир ёндин,
Душманни кўзин ўйинглар,
От қўй, беглар, бу бир ёндин.

Беринг душманнинг жазосин,
Келгани топсин сазосин,
Кўрсин савашнинг мазосин,
Тоғ бир ёндин, туз бир ёндин.

Қилинг, бегларим, хурушди,
Аяманглар қизилбошди,
Энди кўрсинда савашди,
Кўрадирган кўз бир ёндин.

Менинг жоним сизга қурбон,
Қизилбошда қолмасин жон,
Гўрўғлига бўлинг ҳамдам,
От қўй, беглар, боз бир ёндин.

Қирқ йигит энди қайтмас,
Душманга сирин айтмас,
Соп қилмайин дим кетмас,
Сиз бир ёндин, биз бир ёндин.

Кел, йигитлар, от қўй энди,
Йўлиққанни сўйгин энди,
Душман кўзини ўйгин энди,
Ҳаялламанг тез ҳарёндин.

Ёвмид элнинг ботирлари,
Асли йўқ хавотирлари.
Кетсин юракнинг черлари,
Олмосдай бўнг тез бир ёндин.

Ана энди Гўрўғли Мажнункўк тулпорга қамчи бериб
бошлаб ўзи от қўйиб турипти.

Гўрўғлининг қирқ ботири,
От қўйинг майдон устига!
Бузилсин дим хотири,
От қўйинг майдон устига!

Ботир ботирман тиклашиб,
Бўз болалар гирдаллашиб,
Қўрқиб қолсин ақли шошиб,
Кеб соҳибқирон устига!

Душман душманга душ бўлиб,
Ғаним ғанимга ғаш бўлиб,
Ўликлар қолсин чош бўлиб,
Бо яна қирон устига!

Ғаним жондан умид узсин,
Шодликнинг ўйини, бузсин,
Қилич силтанг, бошни кессин,
Ўткир исфиҳон устига!

Ғаним келиб олишганда,
Гурсса-гурсса солишганда,
Қучи етмайин шошганда,
Йўлиқсин полвон устига!

Ботирлар, от қўйилганда,
Каллалари уйилганда,
Ғаним хор бўб сўйилганда,
Йўлиқсин жаллод устига!

Беглар, эшитинг бу сўзни,
Тўплаб айиринглар юзни,
Ҳазил фаҳмамасин бизни,
Кеб соҳибқирон устига!

Кел, ботирлар, майдон қилинг,
Мурдани хирмон қилинг,
Уруш нечча алвон қилинг,
Қон тўкилсин қон устига!

Қиринг, беглар, аямасдан,
Силтанг қилч суямасдан,
Қайтманглар обру олмасдан,
Ор талашинг қон устига!

Ғайрат қилинг қирқ азамат,
Душманин қилинг тозза мот,
Қирғин солинг, жонингни сот,
Ҳасанхон ўғлон устига!

Душман кўпдир, бизлар озмиз,
Қирмоққа жудаям созмиз,
Улар чумчуқ, биз шаҳбозмиз,
Калласин урган устига!

Қирқ йигитимсиз, сиз—жоним,
Менинг қувватим, дармоним,
„Ҳақ“ деб от қўй полвоним,
Жонни олинг жон устига!

Ана энди Гўрўғлибек қўшинининг кўпчилигини писанд қилмай, ҳечингани уйламай, белини маҳкам боғлаб, „қирқ йил қирғин бўлса, ажали етган ўлади“ деб от кўйиб турипти. Гўрўғлибек қирқ чилтан, ўн икки имом, азиз-авлиёрга сизиниб, таваккални худога қилди. Гўрўғлибек Гирқук отнинг бўлмаганлигига афсус қилиб, Мажнункўкни қамчилаб, қирқ йигитига: „От қўй аламон, от қўй, от қўй!“ деди:

„От қўй“ деб Гўрўғли шовқини солади,
Кўп қўшинга кеб кўндаланг бўлади,
Қайтмасин, деб ботирларга Гўрўғли,
Исфиҳон қилични қиндан олади.

Қирқ йигит чоқ бўлди, ўтдай ловлади,
Ул қўшин ҳам қўйма деди, чувлади,
Қирқ йигит қўлга олиб ханжарини,
Қирқи қирқ тарафдан талаб айлади.

Ана энди яна уруш бошлади,
Не эрлар кўндаланг тилин тишлади,
Тамошо қинг Гўрўғлидай жаллотни,
От қўй, деб исфиҳон қилич ушлади.

Қирқ йигитман исфиҳонга қўл солиб,
Ўткир қиличларни яланғочлади,
Қирқ жаллод ҳунарини бошлади,
Ким кўндаланг бўлса чолиб ташлади.

Отларнинг бошини қилди баробар,
Қўшни кўп экан деб беглар шошмади,
Катта қўшин тоғ кўчкандай қўзғолди,
Қирқ азамат қирқ тарафдан от солди.

Қирқ ботир ўртада қамалиб қолди,
Улар ҳам жон сотиб, ҳа деб зўр берди,
Кўп бўлганда зўр иш бўлар, ёронлар,
Найза димай, қилич димай ўхталди.

Барининг қўлида ўткир қиличи,
Ўлдирмай қўймади текса бир учи,
Гўрўғлибек шовқин солиб бақириб,
Ана келди сизларни ўлдиргучи.

— Қубодшоҳ, армонинг энди қолмасин,
Қирқ эрга етарми қўшининг кучи,
Эшитмадим дема, қолма армонда,
Аввалдан бор сенга бегларнинг ўчи.

Воғир-вуғур тулди энди жаҳонга,
„Қўйма—қўйма!“ шовқин тўлди осмонга.
Қирқ йигити қаватида Гўрўғли,
Қилич яланғочлаб кирди майдонга.

Барисининг қўлда олмос қиличи,
Не бир уллар ўқдай отидан учди,
Қубодшоҳ аввал бу ишни кўрмаган,
Буни кўриб кўздан уйқуси қочди.

Катта бир тоғ бўлиб ётган бу лашкар,
Уруш бошланди-да қўзғолон тушди,

Улам уриб, булам уриб майдонда,
Не бир эрлар шу майдонда сўғишди.

Бек Гўрўғли бош бўб қирқта жаллодга,
Бир бошидан хақ деб қирмоққа тушди,
Неча саф бузилди қўшин қўзғалиб,
„Қўйма!“ дейди шовқин солиб чувлашди.

„Бугун сенга кўрсатайин гайратим,
Санаб берай лашкарингни бошини,
Гўрўғлининг ҳунарини кўрдиягми?
Қизил қонга бўяй тоғнинг тошини.“

Бекларнинг шу кун чанги тумандай,
Қизилбошнинг қутулиши гумондай,
Қизилбошга шу кун охир замондай,
Гўрўғли от қўйиб шери чаяндай.

Қирқ йигити балойи нагоҳандай,
„Ур-ҳо, ур, қир-ҳо, қир!“ бўлди шу кун,
Отдан учди йигит барги хазондай,
Ажалнинг бозори шундай қизиди.

Сони йўқ, ўликни кўрсанг сомондай,
Улим ёғди кўкламдаги бўрондай,
Бек Гўрўғли қирқ йигитман аралаб,
Бари юрар чақадиган илондай.

Қаёққа қараса туриб қочади,
Кийикдай ҳуркади, қўрққан қуёндай,
Арзрумнинг йигитлари, беглари,
Отади ўзини қутурган шердай.

Олди қўйдаи ҳуркиб қочар дириллаб,
Чет-четларга қочаётир зириллаб,
Армон, номус қаттиқ иш-да, ёронлар,
Катталар қочма деб сўкар вориллаб.

Ана энди Гўрўғлибек шунча лашкарни остин-устин қилиб, сафларини бузиб ётир. Нечовларнинг юрак-бағри эзилиб, ўлим тушканлар: „Во болам, во яним“ деб қадди букилиб, кўздан ёши тўкилиб, „дод“ деб; нечалари: „Булар — одам эмас! Булар бало. Ё ажал“ деб, нечалари ёқясини ушлаб, нечалари манглайига муштлаб, нечовлари: „Энди ўлдик, соп бўлдик“ деб, кўп қўшин эмасми, чувлаб ётипти.

Ана энди Гўрўғлибек кўшинини кўп кўриб, ўзини оз билиб, азиз-авлиё, пайғамбарларга сизиниб, улардан мадад сўради.

Ана энди Гўрўглибек ўз йигитларига зафар тилаб,
уларнинг кўнглини тўқлаб, ўзининг димоғи чоғ бўлиб,
йигитларига айтди: „Хў шерларим, полвонларим, асло хавф
қилманг, таваккални маҳкам қилинг, душманни тикка-тикка
қиламиз, душман қўрқиб қолди, ҳа деб, бир ғайрат қилинг,
дарров шикаст еб қочади. Қани, азамат беклар, от қўй!“ деди.
Ана энди уруш қизиб кетди:

Оқ-қора туғ сўлқиллаб,
Тикилди майдон ичинда.

Югурик отлар ўликка,
Қоқилди майдон ичинда.

Не йўлбарслар қалди ёйдай,
Букилди майдон ичинда.

Бўз турпоққа қирмиз қонлар,
Тўкилди майдон ичинда.

Не йўлбарс эр йигитлар,
Йиқилди майдон ичинда.

Оқ баданга нўлат найза,
Чекилди майдон ичинда.

Қубодшоҳнинг кўп лашкари,
Енгилди майдон ичинда.

Осмондан ажал ёмғирдай,
Тўкилди майдон ичинда.

Бўз турпоққа қирмизи қон,
Қотилди майдон ичинда.

Катта карнай парпарлатиб,
Тортилди майдон ичинда.

Бўйни узун араби отлар,
Кутулди майдон ичинда.

Чополмаган қозоқилар,
Тутилди майдон ичинда.

Ботирлар чопиб отини,
Жар қилди майдон ичинда.

Қочай деса чор тарафи,
Беркилди майдон ичинда.

Амалдору-умарога,
Зўр келди майдон ичинда.

Чопганда бедов отлардан,
Тер келди майдон ичинда.

Қўшин йўлман ошолмади,
Қир келди майдон ичинда.

Қочмасаям бўмай қолди,
Зўр келди майдон ичинда.

Қирди беглар чопа-чопа,
Учди одам гуппа-гуппа.
Йиқилди эл таппа-таппа,
Оғзин очиб каффа-каффа.
Чопти беглар жўппа-жўппа,
Қилич келди шибба-шибба.
Бугишма бўб гуппа-гуппа,
Сурушти майдон ичинда.

Душман душманга боқилди,
Зумрад добиллар қоқилди,
Қизил қон сувдай оқилди,
Пилтага чақмоқ чақилди,
Устихонга ўт ёқилди,
Ўликлар тутдай қоқилди,
Душман қочмайин на қилди,
Паноҳ-ла майдон ичинда.

Душман душманга қатилиб,
Ўлик боғдай чатилиб,
Қочган бедовлар қутулиб,
Турган жобилар тутулиб,
Турпоққа қонлар қатилиб,
Қиличлар қўлда қотилиб,
Қалла шолгомдай отилиб,
Юмалар майдон ичинда.

Келди Қубодшоҳ қўшини,
Курди бегларнинг ишини,
Кўзга илмай шунча кишини,
Буларга тенг булолмади.
Қубодшоҳнинг кўп қўшини,

Тошдай қиб юмалатади,
Қизилбошларнинг бошини.
Бу қирғинни кўрди энди,
Бой берди ақлу-ҳушини,
Бундай бўса қўймайдикан.
Бу одамлар бир кишини.
Илгари эшитар эдик,
Энди кўрдик савашини,
Оғайнилар қочаберинг,
Ҳарким қутқарсин бошини.
Гўрўгли емай қўймайди,
Қайраб келипти тишини,
Тирик қўймас бир кишини,
„Ур-ҳо, ур!“ майдон ичинда

Отга тақди бахмал айил,
Жам'и душман бўлди қойил.
Шу кун қизилбошларга,
Гўрўгли бўлди азроил.

Қўшин бўлди остин-устин,
Ҳарким излайди ўз дўстин.
Қизилбошлар энди кўрди,
Гўрўглининг зарби дастин.

Қўшин энди қочмоқ бўлди,
Кечди энди ор-номусдин,
Шу кун ёмон бўлиб қолди,
Амалдорлар мохов, пестин.

Ҳамма ер тўлиб қогандай,
Ўлик тутиб баланд-пастин.
Қубодшоҳ ҳам кўрқиб қолди,
Элин кўриб дил шикастин.

Ҳар бедовлар шувшиллашиб,
Узангилар ширқиллашиб,
Семиз отлар фирқиллашиб,
Душман душманга улашиб,
Қелди беглар қувалашиб,
Ўликлар қолди айқашиб.
Ҳар ўликка қузғун тушиб,
Бир хиллари қопдай шишиб,
Шишканига ғажир тушиб,
Ғажир қўниб тортқилашиб,
Адади йўқ кўп полвонлар,
Ўлиб ётипти ағнашиб.

Уни кўрган яқинлари,
Дод, деб юрар зор йиғлашиб,
Гўрўғлибек маст бўб кетган,
Юрипти дар'ёдай тошиб.

Қирқ йигитининг қиличи,
Ой туққандай ярқиллашиб,
Бундай қирғинни кўрган сўнг,
Қубодшоҳ ҳам қолди шошиб.

Ана энди беглар қизиб,
Қирғини ҳаддидан ошиб,
Шоҳи Қубод буни кўриб:
„Бундан одам қолмас экан,
Биз қочмасак бўлмас экан,
Булар келган бало экан,
Булар одам эмас экан“!

Қубодшоҳ бош бўлиб қочди,
Қўшиннинг олдига тушди,
Шоҳнинг қочганини кўриб,
Бек Гўрўғли ишиб кетди.

Қирқ йигит ҳам шовқин солиб,
„Ана кетди, қўйма!“ дейшиб,
Чодир-чаманга қарамай,
Энди қўшин қочди шошиб.

Гўрўғлининг қирғиниям,
Кетти ҳаддидан ошиб,
Гўрўғли ҳам қуваберди,
„Қўйма!“ деб ортидан тушиб.

Қирқ йигитга бақиради,
Олдин ол деб, куйиб, пишиб,
Кўп ергача қувиб борди,
Ботир беглар қувалашиб.

Энди қўшин қочди энди,
Номус, ордан кечди энди,
Бек Гўрўғли қуваяпти,
Орқасидан тушди энди.

Қизилбошни элотлари,
Баракалла дейишти энди,
Омон-эсон қирқта жаллод,
Саломат чиқинди энди.

Қирқ ботир зур бўлди энди,
Беглар қайтиб келди энди,
Омон-эсон қувонишиб,
Кўп хушвақт бўлди энди.

Ана энди Гўрўғлибек қирқ йигити блан қўшинни қувиб, жуда узатиб солиб, кейин жуда ҳам димоғи чоғ бўлиб, ўз манзилига қайтиб келди. Икки оғиз сўзни ҳамма ботирларнинг олдига тушкан Тўлакботирдан эшитмоқ керак.

Шу кун Тўлакботир ўзини саман отининг устидан отиб, бир катта ишнинг ичига кириб ётган эди. Шунда қимирламай, шу кун оқшом, эртаси, кундуз кунни ҳам ётди. Сунгра аста-секин сойнинг лабига чиқиб, булаётган урушни кўриб, „ҳали буларнинг иши кун экан“ деб, қайтиб бориб, аввалги меҳмон бўлган жойида ўзини иззату-икромда ултираберди. Ана энди говур-гувур, ҳай-ҳуй йўқ бўлиб, дун'ёни жимлик босди. „Баҳодир“ ишдан чиқиб, ўзини кўрсатмай, бир пана ердан иненб қараса, қўшин ҳам йўқ, қирқ йигит ҳам йўқ. Тўлакботир фаросат блан қўшинни қочганини, қирқ йигит қувалаб кетганини билди. Шунда ботир Тўлакнинг димоғи чоғ бўлиб, сойдан хез қилиб, югуриб чиқиб, уёқ-буёқни қидириб, бир сириқ найзани топиб, қўлига олиб, шовқин солиб ҳай-ҳайлаб, ўликларга қараб югуриб, мурдаларни сўкиб: „Қани, менаи қутул-чи, сени айтган одамларинг бошқа. Ана энди, бизни кейин танийсан, қутулиб кўр-чи менаи!“ деб ҳар хил дағдағалар қилади.

Бир вақт қараса, Гўрўғлибек қирқ йигити блан келаетипти. Бегларни кўриб, ява шовқин солиб, биров блан урушаётган одамдай бўлиб, бошидан найзани айлантириб, бир катта ўликни санчди. Йигитлар буни кўриб кулдилар. Тўлакботир Гўрўғлига қараб: „Баракалла бегим, буни қаранг, бу ётган ўликларни мен қирдим. Ана энди ўзингиз санаб кўринг. Меники кўпмикни, қирқ йигитники?“ деди. Шунда бир йигит шўх экан: „Ҳа Тўлакботир, ана бирови тирик экан, қоч, узингни урдирма!“ деди. Тўлакботир қўрқиб, бир ўликка қоқиниб йиқилди. Уридан туриб, шошиб қочиб, нари бориб қараса, ҳечким йўқ. Шунда Тўлакботир серрайиб ўлиб қолди. Кейин ўридан туриб ўзини ўнглаб олди. Ана энди Тўлакботир Гўрўғлига салом бериб: „У бегим, мен шунча иш қилдим. Сиз мени мирохўр ҳам қилмадингиз“ деб катталиқ қилиб турипти. Гўрўғлибек айтди: „Балли Тўлак, балли Тўлак, қилган ишинг дойим бўлак“. Энди бу ҳангама ҳам ўтсин, сўзни Ҳасанхондан эшитинг.

Ҳасанхон, Хон Далли блан баланд тоғнинг устида қувониб ултирар эди. Ҳасанхон ҳам соғайиб, яралари қора қўтир бўлиб, тузалаёзган эди. Гўрўғлибек келиб, Ҳасанхонни тошмоққа кенгашди. Ҳаммаси тоғнинг устига чиқиб

қарашни маслаҳат кўрдилар. Шунда йигитлар ичидан икки йигит тоғнинг баланд тепасида Ёиркўк отни кўриб, дарров қайтиб келиб хабар берди. Гўрўғли бу сўзларни эшитиб, жойидан туриб: „Отларингни мининглар!“ деди. Тоғ йўли билан баландга ўрлаб чиқдилар. Ана шунда Гўрўғлибекнинг кўзидан ёши оқиб, узоқдан Ёиротни кўриб, „оҳ Ҳасанхон“ деб, Ҳасанни чақириб бир сўз дегани:

Боғ оралаб тўза гуллар тергали,
Иложим етмайди жоним бергали,
Ҳасаним, йўлбарсим, ўғлим, бормисан?
Ўлсин отанг, энди келди кўргали!

Бир боғчада олмамисан, нормисан,
Бизларни кўрмакка интизормисан,
Отанг ўлсин, энди келди, чирогим,
Йўлбарсим, чирпинган шерим, бормисан?

Мен билмайман, Ҳасанхон, почормисан,
Ё билмайман, болам, ярадормисан,
Отанг ўлсин, энди келди болам деб,
Ҳасаним, қўчқорим, омон бормисан?

Ҳасан болам, ботирларнинг ботири,
Ёлғиз ўзи қирқ минг қулга тотири,
Йўлбарсим, Ҳасанжон, омон бормисан,
Ўлсин отанг, янги келаётири.

Қўлимдан шунқорим ўчган ўхшайди.
Менга ўлим кафан пичган ўхшайди.
Йўлбарсим, жаллодим Ҳасан, бормисан,
Армонман чирогим ўчган ўхшайди.

Чамбилдан зор йиғлаб шўр станг келди.
Во Ҳасан, деб отанг саргардон бўлди.
Йўлбарсим, арслоним болам, бормисан,
Бор бўлсанг, бир „ота!“ десанг не бўлди?

Мен келаман, болам, хуморинг тутиб,
Во Ҳасан, деб кеча-кундуз қон ютиб,
Сен бор бўлсанг „ота!“ дегин, Ҳасанжон,
Отанг жонин берсин товшинг эшитиб.

Сен бўлмасанг шўр отангга қиёмат,
Кеча-кундуз иши оҳу-надомат.
Отанг келди, „ота!“ дегин, чирогим,
Бормисан, Ҳасанжон, соғу-саломат?

Узоқда қолгандир манзилим, элим,
Сенинг учун мотамдадир Чамбилим.
Отанг ўлсин, янги келаётири,
Омон-эсон борми Ҳасанжон ўғлим.

Илоҳи, Ҳасанжон болам, бор бўлгин,
Отанг келганидан хабардор бўлгин,
Отанг ўлсин, энди келди, чироғим,
Ҳасанжон, кўп яша. э'тибор бўлгин.

Болам деб отанг келди, Ҳасанжон.
Ўтингда ўртаниб ўлди, Ҳасанжон.
Йўлбарсим, арслоним Ҳасан бормисан,
Чамбилим мотамда қолди, Ҳасанжон.

Ана энди Ҳасанхон бу сўзларни эшитиб йиглаб ётар эди, узини кўрсатолмади, ярадор эди. Қирқ йигит ҳам йиглаб келаётир. Шу вақт Авазхон ўғлоннинг ҳам кўзидан ёши равона бўлиб, Ҳасанхонни чақяриб бир сўз дегани:

Отим Аваз, ман йиглайман зору-зор,
Қани устингдаги Ҳасан аждаҳор,
Сени кўриб, Фирот, бўлдим беқарор,
Мард Ҳасанни кўрмакка мен интизор.
Устингдаги эганг қани, жонивор?
Мард Ҳасанни нима қилдинг, вафодор?

Жонивор Фиркўк от сенсан саломат,
Устингдаги қани Ҳасан валлакат?
Кўрмайин бизларга бўлди қиёмат,
Омон-эсон борми эганг Фиркўк от?
Устингдаги эганг қани, жонивор,
Мард Ҳасанни нима қилдинг, вафодор?

Бедов минсам ёл кокилин тарайман,
Зарли дасторимни бошга ўрайман,
Ҳасанхонни, Фирот, сендан сўрайман,
Қани бўлса жамолини кўрай ман.
Устингдаги эганг қани, жонивор?
Хон Ҳасанни нима қилдинг, вафодор?

Сенинг эганг Чамбил элнинг тўраси,
Ҳаркимнинг бор беш кун куни кўраси.
Сен эдинг Чамбилдан келган жўраси,
Бизларга кўринмас унинг қораси.
Устингдаги эганг қани, жонивор,
Ҳасанхонни нима қилдинг, вафодор?

Ғиркўк от, эшитгин айткан сўзимни.
Ҳасанхон деб унутганман ўзимни.
Тарк этканман кечали-кундузимни,
Сўрайман Ҳасанхон ширин сўзимни.
Устингдаги эганг қани, жонивор?
Ҳасанхонни нима қилдинг, вафодор?

Ғиркўк от Авазман эгасин кўрди.
Тўрт оёғин ерга тираб чинқирди.
Ғиркўк отнинг на'ра тортган дошинга,
Догистоннинг тоғи, дўстлар, ёнғирди.

Гўрўғлининг қирқ азамат беглари.
„Ҳай, аттанг“, деб бари йиғлаб юборди
Улимчилаб ётиб эди Ҳасанхон,
Йиғлаб ётган, полвон Ҳасанни кўрди.

Ана энди Ғиркўк от мунғайиб қаттиқ кишнади. Бунинг беглар эшитиб: „Ҳе аттанг, Ҳасанхонга бир гап булган экан“ деб, қирқ йигит югуриб борса, Ҳасан полвон ҳам отасининг сўзини эшитиб йиғлаб ўлтирган экан. Ана энди йигитлар югуриб келиб Гўрўғли билан Авазхонга: „Суюнчи бер, Ҳасанхон топилди“ дедилар. Сўнгра Ҳасанхонни олди-га олиб келдилар. Ҳасанхон энди тузалаётган эди. Гўрўғли Ҳасанхон ўғлини омон-эсон кўриб, вақти хуш бўлди. Ана энди икки от қўшиб, серча қилиб, Ҳасанхонни пастга олиб тушдилар. Лашкарлардан қолган ўлжаларни йигиб, Чамбил-элга қараб жўнадилар. Ана энди Ҳасанхон омон-эсон Чамбилга келиб, оналари билан кўришиб, бир-бирлари билан топишиб, бир-бирларига тўймай, ҳол-аҳвол сўрашиб ўлтиришди.

Ана энди Гўрўғли Хон Даллига айтди: „Болам, мен сенга Ҳасанхонни юбориб, Хон Даллини олиб кел деганимда, Авазхонга деган эдим. Энди Авазхон ҳам, Ҳасанхон ҳам ўғлим. Қайсини хоҳласанг—шунга бераман“ деди. Далли айтти: „Ота, мендан сўрамасангиз айтолмас эдим, энди сўрадингиз, айтаман. Мени Ҳасанхонга беринг, шунда ҳархил та'налардан қутуламиз. Менинг тилим ҳам калта бўлмайди. Даллихон бекнинг икки ўғлига ҳам хотин бўлган, деб та'на қиладилар“ деди. Хон Даллининг бу сўзлари Гўрўғлига ҳам ма'қул бўлди. Хон Даллининг ақлидан хурсанд бўлди. Ҳарвақт маслаҳатлар сўраб, кўпинча Хон Даллининг айтганини қилар эди.

Ана энди Гўрўғли така-ёвмид элини тўплаб, эли-халққа хабар солиб, қирқ кун тўй-тамошо қилди. Даллихонни Ҳасанхонга никоҳ қилиб берди. Шундай қилиб мурод-мақсадларига етдилар. Ана энди Гўрўғлибек тўйини катта қилиб, эл-юртни ўзига қойил қилди.

Гүрүғлибек яхши соатда тўйни бошлаб, кўпкорини ташлаб, ўйинчи, созчилар элнинг кўнглини хушлаб, узоқ-яқиндан от чоптириб, пойгани қўяберди. Ана энди ичкарида қиз болалар ўлани айтиб, ҳангамани катта қилди:

Бек Гүрүғли энди тўйни бошлади,
Кун чиқмай катта такадан ташлади.
Бўзболалар ёнбош бўлиб ушлади,
Улоғнинг устидан тақим ташлади.

Ўзбакларнинг шул иш кўҳна касоти,
Иссиқ кунда уриб чопар хом отти.
Ҳарким ўз тўрига уриаб ётипти,
Ҳарқандай қиб хуморини тарқатти.

Бир ҳангама бўлаётир катта тўй,
Кўрганларнинг вақти кун хуш бўлади.
Бедовнинг тулпори, йиғит шунқори,
Катта тўйда малум бўлиб қолади.

Ин'омлар беришдан армон қолмади,
Катта тўйда қуруқ қолган бўлмади,
Бек Гүрүғли ёвмиднинг валламатини,
Бундай тўйни бошқа одам қилмади.

Қирқ кун қилди Хон Даллининг тўйини,
Уттиз кундан зиёд бўлди ўйини,
Меҳмонларга сўйиб қилди зиёфат,
Соғлай деди Гүрүғлининг қўйини.

※

Ана энди тўйимниям тарқатдим,
Хон Даллини яхши сўзман ўхшатдим,
Яхшидан от, ёмондан дод, ёронлар,
Яхши эди, яхши та'рифин этдим.

Яхши сўзман илон индан чиқади.
Ёмон сўзман мўмин диндан чиқади.
Сўз бир гавҳар, ҳар кимсада бўлмайди,
Яхши сўз, ёронлар, кимдан чиқади.

Яхши сўз ҳаркимга та'сир қилади,
Ёмоннинг сўзи бета'сир бўлади.
Тили борнинг сўзи бор-да, ёронлар,
Ҳарким ўз ҳолича сўзни билади.

Сўз деган бир қимматбаҳо гавҳарди,
Сўзни фарқ қилмаган, дўстлар, бекорди,
Асли билса суҳанварнинг фарқи кўп,
Ким айтади ҳамма сўз баробарди?

Оқиллар айирар сўзнинг фарқини,
Баробар қилмапти ҳар мол нарҳини,
Ўзбакларда сўзга синчи кўп бўлар,
Гап блан айиринг ўзбак халқини.

Бошқа суҳанчи ҳам „Хон Далли“ дейди,
Айт, десангиз ҳар нима деб бурчийди.
Айтолмаса, тополмаса сўзларин,
„Билмадингку, айтмагин“ деб ким дейди?

Илгари катта шоирлар ўтипти,
Ўз вақтида гапни шайлаб кетипти,
Бир йўл қилиб сўнги қолган шоирга,
Жўникдириб йўл қиб ташлаб кетипти.

У йўлни ҳам бу шоирлар қўйипти,
Ҳеч йўриги йўқ бир сўзни суюпти,
Байт ҳам йўқ, суҳан ҳам йўқ, йўл ҳам йўқ,
Сандираб отини дoston қўйипти.

Бу сўзларга ўзбак қулоқ солмайди,
Ун дostonни бир тийинга олмайди,
Бақирғанман, сўзлаганман сўзим деб,
Бир йил тинмай айтса писанд қилмайди.

Қайтиб элга ёқсин айтган сўзлари,
Яхши сўзни бошдан сра билмайди.
Ўзбаклар айирар сўзнинг фарқини,
Илгари сўзларга тўғри келмайди.

Шу Хон Далли, шу шоирлар сўзи шул,
Бурун айтилган гапнинг ўзи шул,
Бир байти бошқалардан чиқмайди,
Бурунги суҳанварларнинг изи шул.

Бу шоирлар айт десанг ўхшатолмас,
Айтганда ҳам тўртдан бирин айтолмас.
Қайтиб айтсин, боши ўзи билмаса,
Жўйрук бўганман уларга еталмаса.

Яхши сўзни ёмон қилиб юрипти,
Дона сўзни сомон қилиб юрипти,

Иззатли, ҳурматли, улуғ эрларни,
Хўр қиб, юзни тубан қилиб юрипти.

Шодлик ерга олиб келиб хўрликти,
Сўзнинг барин сарсон қилиб юрипти.
От кўтариб, ўткан улуғ эрларни,
Билмагандан чўпон қилиб юрипти.

Эл ичида калта-калта матални,
Ямаштириб, дoston қилиб юрипти.
Бошласа ортини йиғиб ололмай,
Жамлаялмай вайрон қилиб юрипти.

Шу сўз бари Жуманбулбул сўзлари,
Шоир бўб иззатман ўткан ўзлари,
Шу замонда элу-халққа машҳур бўб,
Орзуман ўткан қишу ёзлари.

Шул кишининг сўзин орзу қилади,
Ҳалиям эшитса қулоқ солади,
Бу шоирлар унинг сўзин айтмайди,
Бўлмаса ўзбаклар сўзин олади.

Бу шоирлар жоврай берсин билганин,
Айткандан чертиб безор қилади.
Бир оз гапи элга та'сир қилмаса,
Эринмаса қайтиб қулоқ солади.

ДОСТОНДАГИ БА'ЗИ СЎЗЛАР ЛУҒАТИ

- Асб—(ф) от.
Ашрафий—тўп, катта тўп.
Барор—омад, биришнинг ўнги-
дан келиши.
Банот—бахмал, материя.
Безабон—(ф) тилсиз.
Бозаргон—карвон ма'носида.
Даст—(ф) қўл.
Дастор—салла.
Дубир—оёқ товуши.
Духардор—иккитомонлама ха-
ридор.
Ёзиқ—гунаҳкор.
Ёқимтоли—ёқимли, ма'қул.
Жола—кўз ёли.
Жайнамоқ—яшнамоқ.
Ийир—тоғ ўсимлиги, отнинг
емига қўшиб берилади.
Исфиҳон—қилич. Исфиҳонда
ишлангани учун шаҳар номи блан
қолган.
Келбат—кўриниш, совлат.
Курра—эшак боласи—хўтик.
Миршкорлар—овчилар.
Метара—сув соладиган чарм
идиш.
Мирқаси—каттакон и.
Мустажоб—қабул бўлиш. Дво-
си мустажоб бўлди (қабул бўлди).
- Нимча—20 мисқол (400 грам-
дан ошиқроқ).
Одам оби—сув одами.
Онг буб—гаранг бўлиб, ванг
бўлиб (онграйибнинг бир шакли).
Сайис—отбоқар.
Сирожа—касалларни солиб юра-
диган насилка.
Синчи—от билармон, синчик
одам.
Суханвар—сухандон, гандон
Табла—отхона.
Тавоф—зиёрат қилиш.
Талх—аччиқ, захар.
Хашов—от қашлағич.
Хеш—қариндош.
Чулон—зиёфат оши, Гўрўгли-
нинг йигитларга берадиган зиёфати.
Шабохун уриб—кечалаб юриш.
Шона—тароқ.
Шуйтиб—шундай қилиб.
Юморд—сахий.
Қичамоқ—қистамоқ, тез юрмоқ.
Қобон—ёввойи чўчка.
Ғажир—ўлакса ейдиган қуш.
Ҳариф—душман, ҳийлакор одам,
маккор.
Ҳили—алам.
Ҳожатбаро—ҳожат чиқаручи.

На узбекском языке

Э. ДЖУМАНБУЛЬБУЛЬ

Д А Л Л И

ИЗДАТЕЛЬСТВО УЗФАН — ТАШКЕНТ — 1942

Мас'ул муҳаррир Эмир Нажип.

Р. 7394. Босишга ижозат берилди 7/VII—1942. Тиражи 8200. Автор листи
12,4 Босма листи 11. Бир босма листда 41.472 ҳарф.
Баҳоси 8 с. Муқоваси 2 с.

Тошкент, ЎзФАН Нашриёти босмахонаси—1942. Заказ № 190.

